

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

(Ίδεολογικές και ιστορικές έπισημάνσεις)

Γράφουν

οί

Sir M.I. FINLEY (του Πανεπιστημίου του Καϊμπριτζ):

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ πολιτικῆς.

ΣΟΛΩΝ ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ (τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν):

Ἀθήνα: Πόλις κλασσική.

καὶ οἱ

+ ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΑΝΘΗΣ: *Τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικότητος ἐπὶ Τουρκοκρατίας.*

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ: *Ἑλληνας κι Ἑλληνικὸς (ποίησις).*

ΜΑΡΙΑ ΛΟΥΙΖΑ ΓΚΟΥΕΡΡΑ: *Δελφοί: Ποιὸς ξέρει γιὰ τὸν ἄνθρωπο;*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ: *Ἑλληνικότητα κι εὐρωπαϊκότητα.*

ΔΕΙΝΙΑΣ ΔΙΚΑΙΟΣ: *Μὲ ἐξᾶντα καὶ ἀστρολάβον.*

ΓΙΩΡΓΗΣ ΚΟΥΡΒΕΤΑΡΗΣ: *Δύο Κόσμοι (ποίησις).*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ: *Σάρκα καὶ Ψυχή.*

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ: *Παλινωδία (ποίησις).*

ΜΕΤΕΩΡΟΣ: *Περὶ δουλείας κλπ.*

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΜΠΟΥΡΑΤΙΝΟΣ: *Ἑλληνας: Ὑπέρβαση κάθε ὁρίου.*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ: *Ἑλληνισμὸς κι ἀνελληνικότητα.*

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ: *Ἐπιθανάτια Ραψωδία (ποίησις).*

ΝΙΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: *Ἐνώπιοι (ποίησις).*

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ: *Ἑλλοπες - Κύκλωπες - Κένταυροι - Πελασγοί.*

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Antony Andrewes. **Παρουσιάζονται:** Μ. Λαμπροπούλου - Καραμήτσου, Ἐφη Αἰλιανοῦ, Τάκης Μιχόπουλος, Α. Σαμιωτάκης, Ἑλ. Σιγάλα-Διγενοπούλου, Δ. Ἀλεξίου, Νταΐζυ Σούση, Σ. Ντουφεξῆς, Στ.-Ροζίτα Κωνσταντίνου.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, 'Αθήνα (105 58)

Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τα γραφεία του Περιοδικού λειτουργούν
πρωινές ώρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Έκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Άχιλλέως - Μουσών 51, Π. Φάληρο.

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, 'Αθήνα.

Τιμή τεύχ. δρχ. 120 - Έτήσια συνδρομή
δρχ. 1.500 - Όργανισμών δρχ. 3.000 -
Φοιτητών δρχ. 500 - Έξωτερικού δολ. 50
- Διαφημίσεις δεν δημοσιεύονται.

Τα χειρόγραφα συνεργασιών δεν επιστρέφονται.

Επιτρέπεται η αναδημοσίευση άρθρων
του ΔΑΥΛΟΥ υπό τόν όρον ότι θα αναφέ-
ρεται ρητά ή πηγή τους.

Όλες οι συνεργασίες, τὰ βιβλία και
τὰ ταχυδρομικά ή τραπεζικά έμβά-
σματα στη διεύθυνση: Δημ. Λάμπρου,
Μουσών 51 Π. Φάληρο, 'Αθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 32-33 • ΑΥΓ. ΣΕΠΤ. '84

Γιατί μιλάμε για έλληνικότητα

Γιατί επιμένουμε να μιλάμε για «έλληνι-
κότητα» σε μιὰ εποχή που ή εξέλιξη του
«πολιτισμού» κατέκλυσε τη ζωή μας με
ποταμούς από μέλι ευτυχίας και γάλα ευη-
μερίας; Τί σημασία θα είχε ή αναζήτηση
ποιιοτήτων, άζιων, ιδεών και αντιλήψεων
για τη ζωή και τόν Κόσμο παρωχημένων
εποχών, άν δεχθούμε τὸ κοινὸς πιστευό-
μενο — και υποστηριζόμενο απ' όλους
τούς πατριάρχες, προφήτες και θεωρητι-
κούς θεμελιωτές ή άπολογητές της παλιό-
τερης και σύγχρονης εξουσιαστικής παρά-
νοιας — ότι κάθε νεώτερο άποτελεϊ
«πρόοδο», βήμα προσπελάσεως πρὸς
τούς επαγγελλόμενους επίγειους ή έπου-
ράνιους παραδείσους και νέα κατάκτηση
για τη σωτηρία ζώντων τε και τεθνεώτων;

Αισθάνεται, μὰ την αλήθεια, κανείς ά-
σφυκτικά άπομονωμένος, άν ύποταχθῇ
στο πνεύμα που σχηματικά δίνεται στην
προηγούμενη παράγραφο του άρθριδίου
αυτού, πνεύμα σχεδόν γενικό, πνεύμα κυ-
ρίαρχο, όχι μόνο μεταξύ τών μαζών αλλά
και σε μέγα μέρος τών ανθρώπων της Δια-
νοήσεως. Πράγματι, σήμερα μόνο μονά-
δες προικισμένες από τη φύση και γρηγο-
ρούσες έχουν συνειδητοποιήσει τόν άπί-
στευτο έκτροχιασμό της ανθρωπότητας ά-
πό τη φυσική της πορεία, τη βαθύτατη ί-
στορική κρίση του πολιτισμού της εποχής
μας και την ολοκληρωτική άποκοπή του
από τὸ φύσει άληθινὸ και τὸ φύσει ελεύθε-
ρο. Οί άλλοι, ή πλειονότητα, μπορεί μό-
νον ύποσύνειδα να διαισθάνονται την
τρέλλα και τὸ άδιέξοδο μέσα στα όποια ἔ-
χουμε έμπλακῇ, μπορεί να άγχονται, να
πάσχουν, να άσπαίρουν σάν ψάρια πια-
σμένα στα δίχτυα της παρακμής, αλλά εἶ-
ναι άδύνατο να δουν με μάτι καθαρό που
φθάσαμε, πόσο καταστρέψαμε τη ζωή μας
και τη φυσικότητά μας, πόσο ή παραίσθη-
ση της «προόδου» είναι άπατηλή και τεί-
νει να άποβῇ μοιραία για τη συνέχιση της
παρουσίας του ανθρώπινου είδους στον
πλανήτη μας.

Άλλά ό «Δαυλός», όταν μιλά για «έλ-
ληνικότητα», δεν άναζητεῖ ένα καινούργιο
«μοντέλο», ένα νέο πολιτικοκοινωνικό
εὐαγγέλιο σωτηρίας, ένα κανόνα πίστewς,
ένα σωστικό σύστημα, δόγμα ή ιδεώδες.
Γιατί ἴσα-ἴσα τὸ περιοδικό αυτό ξέρει πο-
λὺ καλά, ότι ό βαθύτερος λόγος της ἴστο-

ρικής παρακαμψής της ανθρωπότητας είναι ακριβώς η ολοκληρωτική κατ΄εξουσίαση μοντέλων, οι πίστες, οι σωτήρες, οι -ισμοί, η επιβολή ιδεών και αρχών συμβατικών και εξουσιαστικών, που απομακρύνονται από το αληθινό, αποτελούν διαστροφή και διαστρέβλωση της φύσεως του ανθρώπου ως προσώπου και ως ομάδας. Στόν νέο Μεσαίωνα της παγκυριαρχίας του πολιτικο-κοινωνικού δογματισμού και του αγγελαίου μαζισμού, όπου μπήκε και πορεύεται τυφλά η ανθρωπότητα, η αναζήτηση ενός νέου δόγματος ή προτύπου όχι μόνο δεν θα προσέφερε τίποτα, αλλά θα προσέθετε ένα ακόμη δεινό και θα αντιπροσώπευε ένα ακόμη βήμα προς την προϊούσα ανθρώπινη εξαχρείωση κι εξαγρίωση.

Ο λόγος για το οποίο ο «Δαυλός» επιμένει άπαρασάλευτα να ανερεινᾷ τὸ ἑλληνικὸ — οἱ παλιότεροι ἀναγνώστες μας γνωρίζουν, ὅτι στὴν ἑλληνικότητα ἔχουμε ἀφιερῶσει δύο ἀκόμη πλήρη τεύχη, τὸ 23ο καὶ τὸ 24ο, καὶ ὅτι σ' ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, ἀπὸ τὴ ἀρχὴ τῆς ἐκδόσεως ἕως σήμερα, κυρίαρχη ἰδέα τοῦ γενικώτερου προβληματισμοῦ μας εἶναι πάντοτε ἡ ἑλληνικότητα — ὁ λόγος, λοιπόν, τῆς σπουδῆς τοῦ ἑλληνικοῦ εἶναι ἀκριβῶς, ὅτι σ' ὅλοκληρη τὴν παγκόσμια ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο πού ν' ἀντιπροσωπεύει ὁ, τι πιὸ ἀσυμβίβαστο, πιὸ ἀντινομικό, πιὸ ἀσύμπτωτο πρὸς τὸν δογματισμό, τὴν συμβατικότητα, τὴν στατικότητα, τὴν «πίστη» καὶ τὸν μαζισμό, τίς θανάσιμες αὐτὲς πληγὲς τῆς ἐποχῆς μας. Ἑλληνικὸ στὴν καθαρὴ μορφὴ του, ἐννοῶ στίς ἐκφάνσεις του ἐκεῖνες πού εἶναι εἰδοποιές, δηλ. δὲν εἶναι κοινὲς μ' ἄλλους τρόπους ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Κόσμου καὶ μ' ἄλλους πολιτισμούς — μέτρο, ἔλεγχος, ἀπόδειξη, διάλογος, ἀτέρμονη ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας χωρὶς ὑποκειμενικοὺς ἢ ἀντικειμενικοὺς περιορισμούς, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς, ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία μέχρι τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν τέχνη κι ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ἀτομικῆς ζωῆς μέχρι τὴ λειτουργία τῆς κοινότητος — ἑλληνικὸ, λέω, στὴ γνήσια καὶ πρωτογενῆ μορφὴ του δὲν εἶναι οὔτε καν τὸ ἀντιδόγμα (πού δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ δόγμα — «ἐναντία ταῦτά», ἄς μὴν τὸ ξεχνῶμε αὐτὸ ποτέ), ἀλλὰ περιέχεται σὲ «περικλείουσες» ἀκρότατης διασταλτικότητος, κι ὁσάκις γίνεται λόγος γι' αὐτὸ ὁ μόνος περιορισμὸς πού μπορεῖ νὰ ἰσχύσει εἶναι ἡ ἀποφυγὴ παντὸς περιορισμοῦ στὴν

ἀνερεινῶση καὶ στὴ σκέψη τοῦ μελετητῆ.

Γνωρίζουμε πολὺ καλὰ πόσο κακοποιεῖται ἡ ἑλληνικότητα στίς μέρες μας, καὶ παλιότερα, ἀπὸ διάφορες πλευρές. Συνήθως ἐγκλείεται μέσα σὲ τύπους, ὀρισμοὺς καὶ ὁρολογίες τελείως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἴδια τὴν φύση τῆς. Ἑθνικισμός, ἱστορισμός, ρωμιουσνισμός, κλασικισμός, ἀρχαιολατρεία, παραδοσισμός, ἑλληνοχριστιανισμός καὶ λοιπὰ παρόμοια, εἶναι ὅχι μόνο ἀπολύτως ξένα πρὸς τὸ καθαυτὸ ἑλληνικὸ, ἀλλὰ καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἄρση του, τὴν κατάργησίν του. Γνωρίζουμε ἐπίσης, ὅτι πολλοὶ τείνουν νὰ ἐνατενίσουν πρὸς τὴν ἑλληνικότητα ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ «μανιέρας», ἐπιφανειακότητος, συρμού, κουλτουριάρικης ἐνασχολήσεως, παίζοντες ἐν οὐ παικτοῖς. Οἱ ἐκτροπὲς αὐτὲς ὅχι μόνο ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ «ἑλληνολόγοι» αὐτοὶ δὲν ἔχουν καν ὑποψιασθῇ τὴ βαθύτερη φύση τοῦ ἀντικειμένου πού τοὺς ἀπασχολεῖ, ἀλλὰ καὶ, ἀθελά τους ἴσως, μιλῶν καὶ προσβάλλουν ὁ, τι ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι τοῦ Πνεύματος πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουν μὲ τὴν μεγαλύτερη δυνατὴ ὑπευθυνότητα, ἂν ἐνδιαφέρονται πράγματι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀλήθεια, οἱ δύο αὐτὲς ὑπέρτατες ποιότητες, νὰ ἐπανεέλθουν στὴ ζωὴ μας, ἀπὸ τὴν ὁποία κακῇ τῇ μοίρᾳ ἔχουν πιά ὁλοκληρωτικὰ σχεδὸν ἐξοβελισθῇ.

Στὸ μετὰ χεῖρας τεύχος τοῦ «Δαυλοῦ» ὁ ἀναγνώστης θὰ βρῇ πολλὰς ἐλεύθερες ἀπόψεις καὶ προσπάθειες προσεγγίσεως τῆς ἑλληνικότητος. Δὲν συμπίπτουν ἀόλυτα οἱ θέσεις κι οἱ ἀντιλήψεις τῶν γράφωντων. Τὸ περιοδικὸ δὲν ἐπεδίωξε τὴν μονολιθικότητα, ὅταν προγραμματίσει τὸ ἀφιέρωμα αὐτό: τοῦτο, ἂν συνέβαινε, δὲν θὰ ἦταν καθόλου ἑλληνικὸ! Ὅλες ὁμως οἱ συνεργασίες ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀγνή πρόθεση τῆς ἀδογματίστης καὶ χωρὶς περιορισμοὺς ἀναζητήσεως τῆς ἀλήθειας: καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει τὴν πεμπουσία τῆς ἑλληνικότητος. Περιττὸ, νομίζω, νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ θέμα μας δὲν ἐξαντλεῖται — καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξαντληθῇ ποτέ —, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ περιθώρια ἀναζητήσεως εἶναι ἀνεξάντλητα. Οἱ στίγες τοῦ «Δαυλοῦ» θὰ παραμένουν ἐλεύθερες γιὰ νέες προσεγγίσεις καὶ ἐπισημάνσεις, πάντοτε ὁμως μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐλλείψεως παντὸς περιορισμοῦ, ὑποκειμενικοῦ ἢ ἀντικειμενικοῦ, στὴ μελέτη τοῦ θέματος.

Δ. Ι. Λ.

Sir M. I. FINLEY*

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψη περὶ πολιτικῆς

Στὴν Ἀθήνα, ἐπεσήμαινε ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας, ὅταν τὸ ἀντικείμενο τῆς συζητήσεώς τους ἀπαιτῇ πολιτικὴ σύνεση, οἱ πολῖτες ἀκούουν ὅποιονδὴποτε, γιατί νομίζουν, ὅτι ὁ οἰοσδήποτε μπορεῖ νὰ διαθέτῃ τὴν ἀρετὴ αὐτὴ, διαφορετικὰ δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν πόλεις (Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 322E - 323A). Ὁ Εὐριπίδης ἐπαναλαμβάνει τὸ ἴδιο στὶς *Ἰκέτιδες* (στ. 438-41), πού δίδαξε κατὰ τὴν δεκαετία 420 - 410 π.Χ. Ἀναφερόμενος στὰ λόγια τοῦ κήρυκος κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς συναθροίσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου «*Τίς θέλει πόλει χρηστόν τι βούλευμ' ἐς μέσον φέρειν ἔχων;*», ὁ Θησεύς σχολιάζει, «*Τοῦ λεύθερον ἐκεῖνο. Καὶ ταῦθ' ὁ χρῆζων λαμπρὸς ἐσθ', ὁ μὴ θέλων σιγᾶ. Τί τούτων ἰσαίτερον πόλει;*».

Οἱ κρίσεις αὐτὲς τοῦ Πρωταγόρα καὶ τοῦ Εὐριπίδη ἔγινε δυνατό νὰ διατυπωθοῦν μόνο χάρις στὴν καθιέρωση μιᾶς θεμελιώδους ἑλληνικῆς καινοτομίας — τῆς *πολιτικῆς*. Ἡ κυβέρνησις εἶναι ἄλλο ζήτημα ὅποιαδὴποτε κοινωνία ὅποιασδήποτε συνθέσεως ἔχει ἀνάγκη ἐνὸς μηχανισμοῦ γιὰ τὴν θέσπιση νόμων καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τους, γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, καὶ γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῶν διενέξεων. Ὅποιαδὴποτε κοινωνία ἐπίσης ἔχει ἀνάγκη τῆς ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν ἐπιδοκιμασίας τῶν νόμων τῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ τῆς μηχανισμοῦ καθὼς καὶ μιᾶς θεωρίας περὶ δικαιοσύνης. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες ἔκαναν ἓνα περαιτέρω ριζοσπαστικὸ βῆμα, ἓνα διπλὸ βῆμα: ἐντόπισαν τὴν πηγὴ τῆς ἐξουσίας στὴν *πόλιν*, στὴν ἴδια τὴν κοινότητα καὶ ἐπαίρναν τὶς πολιτικὰς τοὺς ἀποφάσεις σὲ ἀνοιχτὲς συζητήσεις, συνήθως μὲ ψηφοφορίαν ἢ καταμέτρηση κεφαλῶν. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι *πολιτικὴ* καὶ ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία καὶ ἱστοριογραφία τοῦ ε' π.Χ. αἰῶνος ἀποκαλύπτουν πόσο ἡ πολιτικὴ κυριαρχοῦσε στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό.

Βέβαια διεξήγοντο πολιτικὲς συζητήσεις σὲ γειτονικὲς ἢ προγενέστερες κοινωνίες, στοὺς αὐλικοὺς κύκλους τῶν βασιλείων τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Περσίας ἢ, σὲ περιορισμένη ἔκταση, στὶς αὐλὲς τῶν Περσῶν σατραπῶν καὶ στοὺς κύκλους τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων. Τέτοιες συζητήσεις δὲν συνιστοῦν πολιτικὴ, πάντως, γιατί δὲν ἦταν οὔτε ἀνοιχτὲς οὔτε ὑποχρεωτικὲς. Ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ σατράπης δεχόταν συμβουλὲς ἀλλὰ δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τίς προσέχῃ ἢ ἀκόμη νὰ τίς ζητῇ. Αὐτοὶ πού τὸν περιέβαλλαν σχεδίαζαν, μεθόδευσαν καὶ μερικές φορές συνωμοτοῦσαν, γιὰ νὰ τοῦ ὑποβάλουν τὴν ἀπόφαση, μὲ μιὰ διαδικασία πού μπορεῖ νὰ ἀποκληθῇ κυβέρνησις «ἀντικάμαρας» (μᾶλλον παρὰ νόμιμη κυβέρνησις). Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνες τυράννους, πού ἢ ὑπαρξὴ τους καθεαυτὴν ὅπωςδὴποτε ἀποτελοῦσε ἄρνησις τῆς ἰδέας *πόλις* καὶ πού μέσα στὸ καθεστῶς τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ ἔπαυε νὰ ὑφίσταται.

Πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ, ὅτι ὑπῆρξαν ἐπίσης ὀρισμένες πρώιμες μὴ ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινότητες, μεταξὺ τῶν φοινικικῶν καὶ τῶν ἐτρούσκικῶν, διαφόρων τύπων. Ἐν τούτοις, παραμένει ὀρθὴ ἡ διαπίστωση ὅτι οὐσιαστικὰ οἱ Ἕλληνες «ἀνακάλυψαν» τὴν πολιτικὴν. Στὴ δυτικὴ παράδοση ἡ ἱστορία τῆς πολιτικῆς πάντοτε ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, γεγονὸς πού συμβολίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λέξη («*politics*»), πού παράγεται ἀπὸ τὴ λέξη *πόλις*. Σὲ καμμιά κοινωνία τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ἐξ ἄλλου, ὁ πολιτισμὸς δὲν ἦταν τόσο πολιτικοποιημένος ὅσο ὁ ἑλληνικὸς.

Καὶ σὲ καμμιά ἐπίσης προγενέστερη κοινωνία δὲν προσέλαβε ἡ κυβέρνησις ἐγκόσμια ὑπόστασις, ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἰδεολογικὴ καὶ πρακτικὴ, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς

* Ὁ Sir M. I. Finley, τοῦ οἴου ὁ «*Δαυλός*» καὶ ἄλλοτε ἔχει δημοσιεύσει ἄρθρα, εἶναι καθηγητὴς τῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Καϊμπριτζ καὶ ἀπὸ τὸ 1976 πρῶτανος τοῦ Darwin College τοῦ Καϊμπριτζ. Τὸ δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἁρθροῦ του αὐτοῦ στὴν Ἑλλάδα ὁ «*Δαυλός*» ἀγόρευσε ἀπὸ τὸ Oxford University Press, πού ἔχει τὴν παγκόσμιαν ἀποκλειστικότητά του.

Ἕλληνες. Γιὰ παράδειγμα: καμμιά πρόοδο δὲν σημείωνε στὸ θέμα αὐτὸ ὁ «Κωδὶς τοῦ Χαμμουραμί». Στὴν πρώτη παράγραφο τοῦ μακροσκελοῦς αὐτοῦ κειμένου ἀναγράφεται: «Οἱ Ἀνοῦμ καὶ Ἰλλίλ γιὰ τὴν εὐτυχία τοῦ λαοῦ ἔδωσαν τὸ ὄνομα Χαμμουραμί σ' ἐμένα, τὸν εὐλαβὴ θεοφοβούμενο πρίγκιπα, γιὰ νὰ ἐπιβάλω τὴ δικαιοσύνη στὴ χώρα, νὰ ἐξαλείψω τὸ κακὸ καὶ τὴ φανυλότητα, ὥστε ὁ ἰσχυρὸς νὰ μὴν μπορῇ νὰ καταπιέζη τὸν ἀδύνατο». Ἀντίθετα, Σόλων ὁ Ἀθηναῖος θεμελίωσε ἰδεολογικά τὴν προσπάθεια κωδικοποιήσεως τῶν νόμων πάνω στὴν ἀμοιβαία συμφωνία μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων μερῶν· δὲν ἐπικαλέσθηκε οὔτε τὴ θεία καθοδήγηση οὔτε τὴν ἀποκάλυψη οὔτε τὴ βασιλικὴ καταγωγή.

Ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ στὴν ἐγκόσμια φύση τῆς δημόσιας ζωῆς φαίνεται νὰ συγκρούεται πρὸς τὴν γενικώτερη εὐσέβεια τῶν Ἑλλήνων. Βωμοὶ ὑπῆρχαν παντοῦ· δημόσιες πράξεις (ἀλλὰ καὶ οἱ σημαντικώτερες ἰδιωτικές) δὲν μπορούσαν νὰ γίνουν, χωρὶς νὰ προηγηθοῦν θυσίες· ὁ ὅρκος σταθερὰ ἐπεκύρωνε τὶς δημόσιες συμφωνίες· ἡ συμβολὴ τῶν θεῶν ἐζητεῖτο μέσω τῶν χρησμῶν ἢ μὲ ἄλλους τρόπους· οἱ ἐπιτυχίες ἀποδίδονταν στοὺς θεοὺς· ἡ ὀργάνωση τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν ἑορτῶν ἐνέπιπτε στὴν εὐθύνη τοῦ κράτους· καὶ ὑπῆρχαν νόμοι ποὺ τιμωροῦσαν τὴν ἀσέβεια καὶ τὴ βλασφημία. Ἐπὶ πλεον οὔτε κατὰ τὴν κλασσικὴ οὔτε κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο ἦταν δυνατόν νὰ ληφθοῦν πολιτικὲς ἀποφάσεις κατὰ παρέκκλισιν, τυπικὴν ἢ οὐσιαστικὴν, ἀπὸ τὸ πληθὸς αὐτὸ τῶν τελετουργικῶν κανόνων. Μάχες ἦταν δυνατόν νὰ ἀναβληθοῦν γιὰ λίγες μέρες, ἡ καταδικὴ γιὰ ἀσέβεια μπορούσε νὰ καταστρέψῃ μιὰ ἀτομικὴ σταδιοδρομία, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει γνωστὴ περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποία ἓνας δελφικὸς χρησμός, λόγου χάριν, καθώριζε τὸ κρατικὸ σχέδιο ἐνέργειας (ἄλλο πρᾶγμα ἦταν ἡ «ἐκδοσις» μιᾶς ἀναδρομικῆς ἐξηγήσεως κάποιας ἀποτυχίας). Στὴν ἑλληνιστικὴ Ἀνατολὴ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου —καὶ τοῦτο ἴσως εἶναι πιὸ σημαντικό— οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας ἔγιναν θεοὶ καὶ ἐπέβαλαν τὴν θεία τους ιδιότητα στὴ λατρεία, στὰ νομίσματα ποὺ ἔκοψαν, καί, σ' ὠρισμένες περιπτώσεις, καὶ στὶς προσωνυμίες ποὺ προσέλαβαν (Ἐπιφανής = ὁ ἀπὸ θεοῦ ἐκπεμφθεὶς), ἀλλὰ οἱ νόμοι καὶ τὰ διατάγματα ἐξεδίδοντο ἀπαρέγκλιτα ἐν ὀνόματι ἀνθρώπων, ὄχι θεῶν, καὶ ἡ βία ποτὲ δὲν ἐφαρμόσθηκε ὑπὸ τύπον θυσίας πρὸς τὸν θεόν.

Πάντως στὰ δικαστήρια οἱ μάρτυρες ἐξακολουθοῦσαν νὰ καταθέτουν ἐνόρκως, ἀλλὰ ὁ ὅρκος εἶχε γίνῃ ἐθυμοτυπικός, κι ὄχι ἀποδεικτικός ὅπως ἦταν κάποτε (Ὁμήρου Ὀδύς, 23.581-5).

Τώρα ἔπρεπε νὰ πεισθοῦν οἱ δικαστές. Ἡ ἀπειλὴ ὅτι ἡ ψευδορκία θὰ μπορούσε νὰ ἐπισύρῃ τὴν ἐκδίκηση τῶν θεῶν δὲν ἦταν πιά πειστικὴ. Πῶς ὅμως ἦταν δυνατόν νὰ ὀρίζεται καὶ ἀπονέμεται ἡ δικαιοσύνη; Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ πρόβλημα ποὺ ἀπασχολεῖ καὶ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ λογοτεχνία, καὶ πιὸ ἔντονα τοὺς φιλοσόφους, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοὺς σοφιστές. Ἀλλὰ τοῦτο ἐπίσης ἀποτελοῦσε πρόβλημα σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο, ὄχι μόνο σὲ ἀφηρημένα ἢ γενικὰ πλαίσια, ἀλλὰ καὶ στὶς καθημερινὲς ἀποφάσεις τῶν συνελεύσεων, τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν βασιλικῶν αὐλῶν. Ἀφ' ὅτου ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία, στὸ ἀπώτερο παρελθόν ποὺ μπορούμε νὰ ἐρευνήσουμε, ἔχασε τὸ στοιχεῖο τῆς ἀποκαλύψεως —οἱ χρησμοὶ καὶ ἄλλοι τρόποι ἐπικοινωνίας μὲ τὶς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις ἀναφέρονταν σὲ συγκεκριμένους πράξεις κι ὄχι σὲ ἀρχές— ἡ ἀκόμη αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκληθῇ στοιχεῖο τῆς «οἰοῦναι ἀποκαλύψεως» τύπου Χαμμουραμί, ὁ ἀνθρώπος ἔπρεπε νὰ καταφύγῃ στὸν ἐαυτὸν του καὶ στὰ προγενέστερα (παράδοση, ἔθιμα), γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀπαντήσεις. Σὲ κρίσιμες στιγμὲς οἱ Ἕλληνες μπορούσαν νὰ στρέφονται πρὸς κάποιον «νομοθέτην», γιὰ νὰ κωδικοποιήσῃ τὶς ὀρθὲς ἀπαντήσεις, ἀλλὰ οἱ ἐνέργειες αὐτὲς δὲν ἀποτελοῦσαν παρέκκλιση ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς ἀνθρώπινης αὐτοπεποιθήσεως.

Σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία, γιὰ νὰ λειτουργήσῃ χωρὶς νὰ αὐτοδιασπασθῇ, οὐσιαστικὴ προϋπόθεσις ἦταν ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς πλατειᾶς κοινῆς συναινέσεως, μιᾶς συνειδήσεως κοινωνικῆς καὶ μιᾶς γνήσιας θελήσεως ἐκ μέρους τῶν μελῶν τῆς νὰ ζοῦν σύμφωνα μὲ ὠρισμένους παραδοσιακοὺς κανόνες, νὰ ἀποδέχωνται τὶς ἀποφάσεις τῶν νομίμων ἀρχῶν, νὰ κάνουν ἀλλαγὰς μόνον ὕστερα ἀπὸ ἀνοιχτὲς ἀναμετρήσεις καὶ μὲ γενικὴ

συναίνεση· μεῖν δὴ λόγια, νὰ ἀποδέχωνται τοὺς «νομικοὺς κανόνες», πού τόσο συχνὰ ἐπικαλοῦνται οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς. Κατὰ συνέπειαν οἱ διαδικασίες δημιουργοῦσαν καὶ νέους κανόνες καὶ καθορίζαν τὴ λειτουργία τους κατὰ τρόπο αὐτόματο: καί, ὅπως ἡδὴ ἔχει λεχθῇ, αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι πολιτικὴ. Σ' ἓνα κόσμον, ἐπίσης, ὅπου οἱ ἀνισότητες ἦταν ἔντονες ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν μελὸν τῆς κοινότητος (δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἐκείνους πού, ὅπως οἱ δοῦλοι, ἀποκλείονταν τελείως ἀπὸ τὰ κοινὰ) καὶ ὅπου οἱ κοινότητες ἦταν μικρὲς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐδαφικὴν τους ἑκτασὴ καὶ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τους, τὰ δημόσια προβλήματα ἦταν σαφῆ καὶ προφανῆ, οἱ δὲ διενέξεις ἦταν συχνὰ ὀξεῖες. Ἡ ἑλληνικὴ λέξις γιὰ τὴν πολιτικὴ σύγκρουση εἶναι *στάσις*, ὅρος γιὰ χονδρική χρῆσις, πού περιλάμβανε εὐρὺ φάσμα συγγενῶν σημασιῶν, πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὴς καθημερινῆς «κομματικῆς διαμάχης» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ ἀναχρονιστικὴ νεώτερη φράση) καὶ φθάνουν μέχρι τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, πού ἀντιπροσωπεύει τὴν τελειωτικὴν διάσπαση τῆς πολιτικῆς ἐνότητος καὶ τὴν πλήρη ἀναστολὴν τῶν πολιτικῶν διαδικασιῶν. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι μετὰ τὰ ἐπακόλουθά τους, αἱματοχυσία, ἐξορίες, δημεύσεις περιουσιῶν, ἦταν συχνοὶ στὶς κλασσικὲς πόλεις-κράτη, μετὰ κάπως χαρακτηριστικῆς ἐξαιρέσεως τὴν Ἀθῆνα καὶ τὴ Σπάρτη. Ἀποτελέσαν ἀντικείμενον μεγάλου ἐνδιαφέροντος στὰ σωζόμενα ἔργα τῶν μεγάλων πολιτικῶν συγγραφέων — τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους—, μολονότι ἐμεῖς ἔχομε τὴν τάση νὰ πλανώμεθα στὸ ζήτημα τῆς κατανόησεως τῶν καταστάσεων αὐτῶν. Μόνον στὴν Οὐτοπία μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία χωρὶς διαφωνίες ἐπὶ σημαντικῶν ζητημάτων· σὲ μιὰ πολιτικὴ κοινωνία οἱ «κομματικὲς διενέξεις» εἶναι οὐσιώδεις γιὰ τὴ συνέχισις τῆς ὑπάρξεώς της καὶ γιὰ τὴν «πολιτικὴν ὑγείαν» της καὶ εἶναι σφάλμα νὰ ἐξετάζουμε ὅλα τὰ παρεμφερῆ φαινόμενα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων μετὰ διάθεσιν μειώσεως τῆς σημασίας τους, σὺν νὰ θέλωμε νὰ ἀποφύγουμε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ δυσφήμιση τοῦ σύγχρονου πολυκομματικοῦ καθεστώτος.

Ἐμφανῶς, οἱ σημαντικότερες πηγὲς πού ἔχομε στὴ διάθεσίν μας ἀναφέρονται εἰδικὰ στὶς καθεστωτικὲς *στάσεις*, στὶς συγκρούσεις μετὰ τὸν ὀλιγαρχικὸν καὶ δημοκρατικὸν, δηλαδὴ στὸ κύριον αἷτιον τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ὑπάρχουν ὅμως, ἐπίσης, ἀρκετὰ παραδείγματα *στάσεων* μετὰ τὸν ὀλιγαρχικὸν φατριῶν, τόσες ὅσες ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν, ὅτι ἡ πολιτικὴ ζωὴ δὲν περιοριζόταν μόνον στὶς δημοκρατίες. Οἱ ὀλιγαρχικὲς ἀποδόχοντες ἐπίσης τοὺς νομικοὺς κανόνες, ὅπως καὶ δὲν ἐστεροῦντο τῆς ἐξωτερικῆς ὑποστηρίξεως καὶ συναίνεσεως· ὅθεν, κι αὐτὲς ἦταν πολιτικὲς κοινωνίες. Ἡ κλίμακα τῶν συμμετεχόντων καθὼς καὶ τῶν ὀργανισμῶν πολιτικῆς δραστηριότητος ἐποίκιλε, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὁ καθοριστικὸς ρόλος τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Σήμερα τὸ δικαίωμα ψήφου πιστεύεται εὐρῶς ὅτι ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικώτερον προνόμιον (καὶ καθῆκον) τοῦ πολίτη, καὶ τοῦτο ἐπίσης ἴσχυε, μετὰ κάποιους περιορισμούς, στὴ Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία. Στὴν ἑλληνικὴ πόλιν, πάντως, μολονότι ἡ ψήφος ἀποτελοῦσε σημαντικὸ δικαίωμα, ἦταν μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐξ ἴσου σημαντικὰ δικαιώματα —τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας, τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιγαμίας, τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς σὲ διάφορες μείζονες λατρευτικὲς δραστηριότητες—, ἀποτελοῦσε δὲ κτήμα ὅλων τῶν πολιτῶν μόνον στὶς δημοκρατίες, ἐνῶ τὰ ἄλλα δικαιώματα ἴσχυαν γενικά, ἀκόμη καὶ στὶς τυραννίδες. Ὅθεν, ἡ συμμετοχὴ στὸ σῶμα τῶν «ἐνεργῶν πολιτῶν» καὶ ἡ συμμετοχὴ στὴν «κοινωνία ὅλων τῶν πολιτῶν» δὲν ἦταν συχνὰ καθορισμέναι· ὅθεν, ἐπίσης, ἡ ὑψηλὴ συχνότης μετὰ τὴν ὁποία οἱ *στάσεις* γιὰ τὴν ἀπόκτησιν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐξελλίσσονταν σὲ ἐμφυλίους πολέμους.

Τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, γιὰ τὰ ὁποία ἀγωνίζονταν οἱ πολῖτες, περιελάμβαναν ἀλλὰ καὶ ὑπερέβαιναν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰ νομοθετικὰ σώματα. Γιὰ κάθε θέμα γινόνταν ἀνοιχτὴ ψηφοφορία, εἴτε διὰ βοῆς εἴτε διὰ ψήφου, καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς ὅπως καὶ τῆς δικαστικῆς ὑποθέσεως (προφανῶς κατόπιν μιᾶς ἀρκετῆ εὐρείας διαδικαστικῆς δικαιοδοσίας, στὴν ὁποία νὰ ἐμπίπτουν ἡ λογιστικὴ καὶ, ἂν ἦταν ἀναγκαῖον, ὁ καταλογισμὸς εὐθύνων καὶ ἡ ἐπιβολὴ ποινῆς στοὺς πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἄρχοντας). Τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου, μ' ἄλλα λόγια, σήμαινε περισσότερον, ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο δικαίωμα ψήφου σὲ κάποιο νομοθετικὸ ἢ δικαστικὸ σῶμα κι ὄχι ἁπλῶς σὲ κάποια ἐκλογή. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον οἱ κλασσικὲς ἑλληνι-

κες κυβερνήσεις, ὀλιγαρχικές ἢ δημοκρατικές, κατατάσσονται στὶς «ἄμεσες», σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὶς «ἀντιπροσωπευτικές»⁽¹⁾. Ὅταν, ὅπως συνέβαινε στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλες δημοκρατίες, ὅλοι οἱ πολῖτες γίνονταν μέλη, ἀποκλεισμένων λίγων γιὰ ὀρισμένα προσωπικά τους παραπτώματα, ἢ «λαϊκὴ κυριαρχία» μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασίαν τοῦ ὅρου οὐδέποτε ἐπετέχθη σὲ τέτοιο βαθμὸ προηγουμένης ἢ μετὰ, στὴν ἰστορίαν τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Κανείς, πάντως, μὴδὲ τῶν πιὸ ριζοσπαστικῶν δημοκρατικῶν ἐξαιρουμένων, δὲν ἐπεδίωξε νὰ μεταβάλῃ τὴν παραδοσιακὴ «κοινωνία» τῶν ἀρρένων πολιτῶν— ἓνα κλειστὸ σῶμα οἰκογενειῶν, τὰ μέλη τῶν ὁποίων διαδέχονταν ἀλλήλους στὴν κατιούσα σειρὰ τῶν γενεῶν. Στὴν ἐν χρήσει ἐλληνικὴ γλῶσσα οἱ Ἀθηναῖοι (ποτὲ καὶ Ἀθηναῖαι) κήρυτταν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων (ποτὲ κατὰ «τῆς Λακεδαιμονίας»). Τοὺς μὴ γνήσιους Ἀθηναίους μόνο μιά τυπικὴ πράξις τοῦ κυριάρχου σώματος μποροῦσε νὰ εἰσαγάγῃ ὡς πολῖτες στὴν κοινότητα. Δὲν ἀποκλείονταν μόνο οἱ γυναῖκες, τὰ παιδιὰ καὶ οἱ δοῦλοι, πρῶγμα πού δὲν εἶναι ἐκπληκτικό· ἀλλὰ ὑπῆρχαν ἐπίσης ἀπελευθερωτοὶ (σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ ἰσχύοντα στὴ Ρώμη) ἢ ἐλευθεροὶ πού εἶχαν ἔλθει ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις (*μέτοικοι*) ἢ ἀπὸ τὸν βαρβαρικὸν κόσμον ἢ ἀκόμη καὶ τὰ παιδιὰ τους πού εἶχαν γεννηθῇ καὶ ἀνατραφῇ στὴν νέα πατρίδα τους, πού χαρακτηρίζονταν ξένοι. Κατὰ τὴν κλασσικὴ περίοδο ἡ χορήγησις ὑπηκοότητος σὲ ξένους ἦταν γεγονὸς σπάνιον, καὶ πάντοτε συνέβαινε ὡς συνέπεια ἐξαιρετικῶν πρῶξεων ἢ περιστάσεων. Ὁ Ἀριστοτέλης, πού συνέγραψε στὸ τέλος τῆς κλασσικῆς περιόδου, παρατήρησε ὅτι ἡ ἐλευθεριώτερη πολιτικὴ στὸ θέμα αὐτὸ ἦταν μέτρο προσωρινὸ σὲ φύσεις σημαντικῆς λειψανδρίας καὶ ἀνεστέλλετο εὐθὺς μόλις ἡ κρίσις τερματιζόταν (*Πολιτικά*, 1278a26-34). Οἱ δημοκρατίες, ἐπιβάλλεται νὰ προστεθῇ, παρουσιάζονται νὰ ἐπιδεικνύουν, εἰδικά, ἰδιαίτερο ζήλον στὰ ζητήματα ὑπηκοότητος.

Σὲ πολιτικὰ πλαίσια, ἡ ἰσχὺς τῆς κοινότητος ἦταν ὁλοκληρωτικὴ. Πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι μέσα στὰ ὅρια πού ἐτίθεντο ἀπὸ τοὺς νομικοὺς κανόνες καὶ ἀπὸ ὀρισμένα ταμποῦ στοὺς τομεῖς τῆς λατρείας καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο φύλων, ἡ ἐλευθερία τοῦ κυριάρχου σώματος στὴ διαδικασίαν λήψεως ἀποφάσεων ἦταν ἀπόλυτη. Ὑπῆρχαν τομεῖς ἢ τρόποι τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς στοὺς ὁποίους ἡ κοινότητα δὲν ἐπενέβαινε, ἀλλὰ τοῦτο συνέβαινε, γιὰ τὴν προτιμῶσε νὰ μὴν ἐπεμβαίνει ἢ νόμιζε ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεμβαίνει. Δὲν ὑπῆρχαν «φυσικά» ἀτομικὰ δικαιώματα, γιὰ νὰ ἀνασταλούν ἀπὸ τὸ κράτος οὔτε «ἀναπαλλοτρίωτα» δικαιώματα πού εἶχε χορηγήσει ἢ καθιερώσει κάποια ἀνώτερη ἐξουσία. Δὲν ὑπῆρχε ἀνώτερη ἐξουσία.

Ἰδανικῶς, βέβαια, ἡ πλήρης συμμετοχὴ στὴ διαδικασίαν λήψεως ἀποφάσεων σημαίνει τὸ πλήρες δικαίωμα τοῦ νὰ ἐπηρεάξῃ κανείς τις ἀποφάσεις μιλώντας ἐνώπιον τοῦ κυριάρχου σώματος ἢ ψηφίζοντας, εἴτε στὶς ὀλιγαρχικὰς εἴτε στὰ δημοκρατικὰ καθεστώτα. Καί, πάλι σὲ ἰδανικὸ ἐπίπεδο, τὸ πλήρες δικαίωμα σημαίνει ἂν ἔνός τὴν ἰσότητά μετὰ τὰ ἄλλα μέλη στὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ ἂν ἑτέρου τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου. Συνελεύσεις τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν δὲν ἐπραγματοποιούντο μόνο στὶς δημοκρατίες· τὶς συναντᾶμε καὶ στὰ ὀμηρικὰ ποιήματα, ἀλλὰ στὶς συνελεύσεις αὐτὲς ὁ ἀπλὸς λαὸς ἦταν ἀπλῶς ἀκροατής· στὴν Κρήτη καὶ στὴ Σπάρτη, σύμφωνα μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη (*Πολιτικά*, 1272a10-13) περιοριζόταν νὰ ψηφίζῃ γιὰ ζητήματα πού τοῦ ἐξέθεταν προηγουμένως τὰ μέλη τῆς Γερουσίας καὶ οἱ ἄρχοντες. Πάντως, ὅταν βρῆκαν τὴν τελικὴ μορ-

(1) Ὑπάρχει σύγχυση πάνω στὸ σημεῖο αὐτὸ σ' ὀρισμένα νεώτερα ἔργα, ὅταν χαρακτηρίζεται, λόγῳ χάριν, ἡ ἀθηναϊκὴ Βουλὴ τῶν Πεντακοσίων ἀντιπροσωπευτικὸν σῶμα. Δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ μιά πολυσύνθετη κοινωνία σὰν τὴν ἀθηναϊκὴν, χωρὶς νὰ κατανεμηθοῦν οἱ τρέχουσες ἐργασίες τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς διοικήσεως σὲ ἄτομα ἢ μικρὰς ομάδες. Τὸ πραγματικὸν ζήτημα εἶναι ζήτημα πολιτικῆς ἰσχύος. Στὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία ὁ λαϊκὸς «ἐλεγχος» περιορίζεται στὴν ἐκλογὴν ἀρχόντων καὶ νομοθετικῶν σωμάτων, σὺν τῷ δικαίωμάτι τῆς παύσεως των στὶς ἐπόμενες ἐκλογάς· στὴν ἄμεση δημοκρατίαν δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα ἔμμεσος ἐλεγχος ἀλλ' ἄμεση λαϊκὴ κυριαρχία. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτὴ στὴν περίπτωσιν τῆς κηρύξεως πολέμου.

φῆ τους ἢ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία καὶ πιθανῶς ἄλλες ἑλληνικὲς δημοκρατίες, ὅλοι οἱ παρόντες πολῖτες εἶχαν κατ' ἀρχὴν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβάλλουν ἢ νὰ ἀναθεωροῦν προτάσεις καὶ νὰ μιλοῦν ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν προτάσεων ποὺ ὑπέβαλλαν ἄλλοι. Τοῦτο ἐξυπονοεῖται στὴν ἀνεπιφύλακτη πρόσκληση τοῦ κήρυκος. «*Τίς ἀγορεύειν βούλεται;*».

Στὴν πρόξῃ τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικὰ. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου στὴν Ἀθήνα συνερχόταν τακτικὰ σ' ἓνα φυσικὸ ἀμφιθέατρο στὸ λόφο τῆς Πνύκας, κι εἶναι ἀπίθανο ὅτι σὲ μιὰ τέτοια ὑπαίθρια συγκέντρωση χιλιάδων ἀνδρῶν, χωρὶς κατάλληλο σύγχρονου τύπου ἐξοπλισμό, μὲ μιὰ ἀνοιχτὴ πολυθεματικὴ ἡμερήσια διάταξη, ποὺ θάπρεπε νὰ ἐξαντληθῇ στὴ συνεδρίαση μιᾶς ἡμέρας, ὁ κοινὸς πολίτης θὰ μπορούσε νὰ προσδοκᾷ ἢ νὰ ἔχη τὴν πιθανότητα ὅτι θὰ ἀνέλθῃ στὸ βῆμα ἢ, ἂν τὸ πετύχαινε, ὅτι θὰ εἰσακουσθῇ. Δὲν χρειάζεται νὰ πιέζουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας, γιὰ νὰ πιστεῦσουμε τὰ ἀπίστευτα: οἱ φιλολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἀγορεύσεις καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς τρέχουσας πολιτικῆς καὶ τῶν προτάσεων ἀποτελοῦσε μονοπώλιο τῆς ὁμάδας ἐκείνης ποὺ ὀνομάζουμε «ὀλιγάριθμη πολιτικὴ τάξη», ἐκείνη ποὺ ὁ Θουκυδίδης εἶχε ὑπ' ὄψει, ὅταν δυσανασχετοῦσε (8.1.1) γιὰτὶ μόλις ἡ εἰδήση τῆς καταστροφῆς στὴ Σικελία ἐπιβεβαιώθηκε, ὁ λαὸς ἐστράφη ἐναντίον τῶν ρητόρων ποὺ εἶχαν συνηγορήσει ὑπὲρ τῆς ἐκστρατείας, μολονότι οἱ ἴδιοι δὲν εἶχαν ψηφίσει ὑπὲρ αὐτῆς⁽²⁾.

Κάθε ἀναφορά, πάντως, στὴν πολιτικὴ τῆς πόλεως πρέπει νὰ βασίζεται στὴν προσηκτικὴ στάθμιση τοῦ ιδεώδους καὶ τῆς πραγματικότητας, τῆς ιδεολογίας καὶ τῆς πρακτικῆς. Ἐκεῖνο πάντως ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ λεχθῇ μόνο γιὰ τὴν Ἀθήνα, βάσει τῶν διαθέσιμων μαρτυριῶν, δὲν ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀθήνα ἀντιπροσώπευε τὴν πεμπτουσία τῆς πολιτικῆς πόλεως. Αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν συνεπῶς ἀναφέρονται μόνο στὴν Ἀθήνα, μολονότι εἶναι πιθανὸν ὅτι ἰσχύουν πράγματι καὶ γιὰ ἄλλες δημοκρατίες, ἀλλὰ ὄχι γιὰ ὅλες.

Ὁ ἐμφανέστερος περιορισμὸς στὴν ὑλοποίηση τοῦ ιδεώδους, τοῦ ἐπιμέλλοντος στὴν ἰσότητα, ἀνέκυπτε ἀπὸ τὴν σημαντικὴ ἀνισότητα ποὺ ὑπῆρχε στὸ λαϊκὸ σῶμα. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν οἰκονομικὴ ἀνισότητα. Χωρὶς τὰ μέσα καὶ τὴν ἄνεση χρόνου γιὰ τὴν ἀπόκτηση κατάλληλης παιδείας καὶ τὴν παρακολούθηση τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν θεμάτων καὶ τῶν ἄλλων ὑποθέσεων δημοσίου χαρακτῆρος, ὁ πολίτης δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ προσδοκᾷ ὅτι θὰ ἀγορεύσῃ καὶ θὰ εἰσακουσθῇ κατὰ τὴ διάρκειά τῶν συζητήσεων. Θὰ τοῦ ἦταν ἀκόμη πολὺ δαπανηρὸ καὶ ἐπαχθὲς νὰ παρακολουθῇ τακτικὰ τίς συνελεύσεις τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ 40 συνολικὰ μέρες τὸ χρόνο, ἂν ἦταν χωρὶς καὶ ζοῦσε σὲ κάποιο μακρινὸ χωριὸ τῆς Ἀττικῆς. Εἶναι προφανές, ὅτι πάρθηκαν μέτρα, κυρίως στὰ μέσα τοῦ ε' αἰῶνος, γιὰ τὴν συμβατικὴ ἐξίσωση τῶν πολιτῶν. Σχεδὸν ὅλοι οἱ δημόσιοι ἄρχοντες, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων, ἐξελέγοντο ὕστερα ἀπὸ γενικὴ ψηφοφορία καὶ ἡ ἐξουσία τους μεταβιβαζόταν ἀπὸ τοὺς μὲν στοὺς δέ, ἐπομένως τὰ ἀξιώματα ὄχι μόνον ἦταν προσιτὰ σ' ἀνθρώπους ποὺ μπορεῖ κατὰ τὰ ἄλλα νὰ εἶχαν λίγες ἢ καθόλου εὐκαιρίες νὰ ἐκλεγοῦν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ἡ ἄμεση πείρα στὶς τρέχουσες ὑποθέσεις τοῦ κράτους ἦταν ἀνεπτυγμένη σ' ἓνα ἀσυνήθιστο εὐρὺ τμῆμα τοῦ λαϊκοῦ σώματος. Εἰσήχθη ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποζημιώσεως μ' ἓνα μέτριο ἡμερομίσθιο τῶν ἀνδρῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὰ διοικητικὰ ἢ δικαστικὰ σώματα.

Παραδόξως, ἡ συμμετοχὴ στὶς συνελεύσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἦταν τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ καθήκοντα ποὺ ἀμείφθηκε μὲ ἡμερήσια ἀποζημίωση, στὶς ἀρχές τοῦ τετάρτου αἰῶνος, μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν Τριάκοντα Τυράννων. Τὸ κατὰ μέσον ὄρον ποσοστὸ συμμετοχῆς στὶς συνελεύσεις ἀποτελεῖ ζήτημα ἀμφισβητούμενο. Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς ἀπεκάλυψαν, ὅτι κατὰ τὸν ε' αἰῶνα ἡ Πνύξ δὲν μπορούσε νὰ χωρέσῃ περισσότερους ἀπὸ 6.000 ἀνδρες, ὅτι κάποια διεύρυνση τοῦ χώρου ἔγινε στὶς ἀρχές τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ὅτι ἡ χωρητικότητά του πιθανῶς διπλασιάσθηκε τὸ 330 π.Χ. πε-

(2) Ἡ ἀναφορά αὕτη τοῦ Θουκυδίδου θέτει ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς εὐθύνης, στὸ ὁποῖο θὰ ἐπανέλθουμε.

ρίπου. Τοῦτο φαίνεται νά σημαίνει, ὅτι ἡ καθιέρωση ἀμοιβῆς γιά τήν παρακολούθηση τῶν συνελεύσεων ἐπέβαλε τīs μετατροπές αὐτές καί ὅτι κατὰ τόν 8^ο αἰῶνα οἱ 6.000 σύ- νεδριοί ἀποτελοῦσαν συνήθη ἀριθμό, πού αὐξανόταν στίς συνελεύσεις στίς ὁποῖες συ- νεζητοῦντο μείζονα ἀντικείμενα τῶν δημοσίων ὑποθέσεων⁽³⁾. Τό ἄν ἡ συμμετοχή στίς συνελεύσεις ποσοστοῦ μεγαλύτερου ἢ μικρότερου τοῦ 15-20% τῶν ἐκλογίμων ἀνδρῶν μπορῇ νά θεωρηθῇ εὐρεία ἢ περιορισμένη ἀποτελεῖ ὑποκειμενικό θέμα, πού δέν προ- σφέρεται γιά ἱκανοποιητική ἀπάντηση. Τό ἀντικείμενικό ζήτημα, τό πόσο δηλαδή ἀν- τιπροσωπευτικό εἶναι τό ποσοστό 15-20%, δέν εἶναι δυνατόν νά λάβῃ ἀπάντηση βάσει τῶν μαρτυριῶν πού ἔχουμε στή διάθεσή μας, μολονότι ἔχουν γίνει ἐπανειλημμένες ἀ- πόπειρες, γιά νά συναχθοῦν εἰκασίες ἀπό ἀμφίβολες πληροφορίες τῶν πηγῶν. Τό μόνο ἀδιάψευστο γεγονός εἶναι, ὅτι ὑπῆρξαν ἐποχές κατὰ τīs ὁποῖες καί τό πλουσιώτερο καί τό φτωχότερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ κατ' ἀνάγκην ἀντιπροσωπεύονταν ἰσχνά, γιά στρατιωτικούς λόγους: τό πρῶτο, π.χ., τό 462 π.Χ. ὁπότε ὁ Κίμων ἐπικεφαλῆς 4.000 ὀ- πλιτῶν πῆγε στή Σπάρτη, γιά νά βοηθήσῃ στήν καταστολή τῆς ἐπαναστάσεως τῶν εἰλωτῶν· τό δεύτερο, τό 411 ὁπότε ὁ ἀθηναϊκός στόλος ναυλοχοῦσε στή Σάμο. Εἶναι εὐλόγο νά πιστεύουμε, ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν 4.000 ὀπλιτῶν διευκόλυνε τīs δημοκρατικές προόδους πού εἰσήγαγε ὁ Ἐφιάλτης· καί εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀπουσία χιλιάδων *θητῶν* ὑπῆρξε ζωτική προϋπόθεση ἐπιτυχίας τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πραξικοπήματος τοῦ 411.

Εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι οἱ δρώντες πολιτικοί μετροῦσαν τή σημασία τέτοιων διακυμάνσεων τῆς συνθέσεως τῶν συνέδρων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καί τīs ὑπελόγι- ζαν στή μεθόδευση τῆς τακτικῆς τους. Ἡ γενική αὐτή θεώρηση τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτι- κῆς, ὁ σχεδιασμός, ἡ ὁργάνωση καί ἡ μεθόδευση ἀπό τή μιὰ μέρα στήν ἄλλη, ἔχει δια- φυγεῖ σέ εὐρεία ἔκταση ἀπό τīs διαθέσιμες πηγές, πού δέν περιέχουν τίποτε πού νά συγ- κρίνεται μέ τὰ ἀναφερόμενα στίς ἐπιστολές τοῦ Κικέρωνος. Ἡ προσοχή ἔχει συγκεν- τρωθῇ στίς διαμάχες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, πού περιληπτικά περιγράφονται ἀπό τό Θουκυδίδη, γελοιογραφοῦνται ἀπό τόν Ἀριστοφάνη καί τόν Πλάτωνα ἢ κωδικο- ποιοῦνται ὡς μοντέλα στοὺς σωζόμενους λόγους τοῦ Δημοσθένη καί τοῦ Αἰσχίνη. Εἶ- ναι βέβαιον, ὅτι ἡ σημασία τους εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τīs σημερινές κοινοβουλευτικές διαμάχες. Ὅπως εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες δέν ἦταν τόσο παράλογοι, ὥ- στε νά ἐξαρτοῦν τήν πολιτική τους καί τήν σταδιοδρομία τους ἀποκλειστικά ἀπό τή ρητορική τους δεινότητα.

Τό πολιτικό παιχνίδι ἦταν σκληρό. Οἱ λόγοι τοῦ Αἰσχίνη καί τοῦ Δημοσθένη, ἀ- διάφορο ποιά μορφή εἶχαν πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς τους, ἀποτελοῦν πῶς σίγουρο ὁδηγό, γιά τόν δριμύ τόνο τους, ἀπό τήν αὐστηρή διατύπωση τῶν δημηγοριῶν πού μᾶς παρα- δίδει ὁ Θουκυδίδης. Μᾶς μιλοῦν γιά τό πῶς οἱ πολιτικοὶ ἀγόρευαν δημοσία καί ποιά ἐ- πιχειρήματα προέβαλλαν, ἀλλά δυστυχῶς λίγες νύξεις περιέχουν γιά τήν καθημερινή πολιτική δραστηριότητα, ἐκτός ἀπό τīs συνελεύσεις τῆς ἐκκλησίας καί τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων ἢ τīs διπλωματικές διαπραγματεύσεις. Κάποια συγκεκριμένη μαρ- τυρία γιά ψηφοθηρία, λόγου χάριν, προέρχεται ἀπό μιὰ ποσότητα τυχαίως ἀνακαλυ- φθέντων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, στήν περιοχή τῶν κεραμοποιείων, πού περιλαμ- βάνει περισσότερα ἀπὸ 11.000 ὄστρακα τοῦ 5^ο π.Χ. αἰῶνος, πάνω στά ὁποῖα εἶναι χα- ραγμένα ἀνδρικά ὀνόματα. Πρόκειται γιά τὰ πῆλινα ψηφοδέλτια πού χρησιμοποιήθη- καν στήν ψηφοφορία γιά κάποιον ὄστρακισμό, μιὰ διαδικασία μέ τήν ὁποία ἓνα πολι- τικό πρόσωπο θά ἐστέλλετο στήν ἐξορία γιά 10 χρόνια ἂν τουλάχιστον 6.000 συνολικά ψῆφοι τὸν καταδίκασαν. Στή συλλογὴ αὐτὴ τὰ ὀνόματα λίγων ἀνδρῶν ἀναγράφονται πάνω στά ὄστρακα, τοῦ Θεμιστοκλῆ πάνω σέ τριακόσια περίπου, προφανῶς χαραγμέ- να ἀπὸ μικρὸ ἀριθμὸ χειρῶν. Μ' ἄλλα λόγια, μέγας ἀριθμὸς ὄστράκων εἶχαν ἐκ τῶν προτέρων κατασκευασθῇ καί διανεμηθῇ — στοιχειώδης μορφή ψηφοθηρίας.

(3) Πρόκειται γιά τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ πού βγαίνει βάσει τῶν πλείστων νεωτέρων ὑπολογι- σμῶν. Ἀκολουθῶ τή λεπτομερὴ ἀνάλυση τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων πού ἔκανε ὁ M. H. Jansen στὸ ἄρθρο του μὲ τίτλο «How Many Athenians Attended the Ecclesia?», πού δημοσιεύθηκε στὸ πε- ριοδικὸ *CreeK. Roman, and Byzantine Studies*, XVII (1976), 115-34.

Ὁ κανονικὸς κυβερνητικὸς μηχανισμὸς ἦταν ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τέτοιες δραστηριότητες, τῶν ὁποίων ἡ διανομὴ ὁστράκων ἀποτελεῖ μόνον ἑλασσον παράδειγμα. Συγκεκριμένα δὲν ὑπῆρχαν πολιτικὰ κόμματα, γιὰ τὸν ἀπλὸ λόγον ὅτι δὲν ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀπαραίτητη κομματικὴ «πελατεία». Τὸ κυβερνητικὸ σύστημα δὲν προσέφερε ἐργασία, ὥπως δὲν ὑπῆρχαν καὶ σημαντικὲς δημοσιούπαλληλικὲς θέσεις οὔτε διοικητικὴ γραφειοκρατία· ἡ δημόσια οἰκονομία προσέφερε ἀσήμαντες εὐκαιρίες γιὰ συμβάσεις μὲ τὸ δημόσιο, μονοπώλιο, προνόμια ἢ πριμοδοτήσεις. Πράγματι οἱ πολιτικοὶ ἔπρεπε νὰ βασιζόνταν στὶς οἰκογενειακὲς σχέσεις καὶ σὲ μικρὲς ἄτυπες πατριωτικὲς ὁμάδες χαρακτηρηστικὰς πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ, ποὺ τὶς συναντοῦμε καὶ στὶς δημοκρατίες καὶ στὶς ὀλιγαρχίες⁽⁴⁾. Ἡ σχετικὴ ὀρολογία ἀντανακλᾷ τὸν προσωπικὸ καὶ ἀσταθὴ χαρακτήρα τῶν ὁμαδοποιήσεων, ποὺ ὅμως δὲν ἦταν λιγώτερο ἀποτελεσματικὲς καὶ πραγματικὰ οὐσιώδεις, παρὰ τὴν ἀτυπία τους καὶ τὴν εὐκαιριακὴ φύση τους.

Οἱ δύο συνήθεις ἐλληνικὲς λέξεις μὲ τὶς ὁποῖες χαρακτηρίζονται οἱ ὁμάδες αὐτὲς εἶναι *ἐταρεία* καὶ *συνωμοσία*, ποὺ μερικὲς φορὲς ἀποδίδονται στὴν ἀγγλικὴ μὲ τὴν ἀσθενῆ λέξη «club», ἡ ὁποία τουλάχιστον ἔχει τὸ προτέρημα ὅτι τονίζει τὴν κοινωνικὴ τους πλευρὰ, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ ἐλληνικά. Γιατὶ δὲν ἦταν πολιτικὲς ὁργανώσεις ὡς πρὸς τὴν οὐσία τους ἢ τὴν προέλευσίν τους, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν συνωμοτικῶν ὁμάδων ποὺ συγκροτήθηκαν, γιὰ νὰ προπαρασκευάσουν τὸ ὀλιγαρχικὸ πραξικόπημα τοῦ 411 π.Χ. Συχνά, ἂν ὄχι πάντοτε, ἐπρόκειτο γιὰ λέσχες συμποσιαστῶν ποὺ εἶχαν ἀρχικὰ συνυπηρετήσει στὸ στρατό, σὲ ἡλικία 18 καὶ 19 ἐτῶν, καὶ τὰ μέλη τους προέρχονταν ἀπὸ τὸ πλουσιώτερο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ τροφοδοτοῦσε τὸ πεζικὸ μὲ τοὺς βαρέως ὀπλισμένους *ὀπλίτες*, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη ποὺ μονοπωλοῦσε τὴν πολιτικὴ ἡγεσία καί, λίγο ἢ πολὺ, καὶ τὶς πολιτικὲς δραστηριότητες καθ' ὅλη τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ μεταβολὲς στὴν ἡγεσία ποὺ ἐγίναν κατὰ τὴν διάρκεια περίπου τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, ἐντοπίζονται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ στενοῦ αὐτοῦ κύκλου: οἱ «νέοι πολιτικοί», ὅπως ὁ Κλέων, ποὺ μισήθηκαν καὶ χλευάσθηκαν ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς καὶ κωμικοὺς συγγραφεῖς καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, ἦταν ἐξ ἴσου πλούσιοι μὲ τὴν παραδοσιακὴ γεωκτημονικὴ ἀριστοκρατία, μὲ τὴν ὁποία ἀνταγωνίζονταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, ἀλλὰ δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν καθ' ὅλοκληρίαν. Σπάνια κάποιος σημαντικὸς πολιτικὸς εἶναι γνωστὸς γιὰ τὴν ταπεινὴ του καταγωγὴ. Δὲν διέθεταν «clubs» οἱ κατώτερες τάξεις.

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ αὐτόβουλη ἐκ μέρους τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς δράσεως σ' ἓνα περιορισμένο ἀριθμὸ πλουσιωτέρων πολιτῶν, ὑποστηριζομένων ἀπὸ τοὺς φίλους τους τῆς ἀνώτερης τάξεως καὶ τοὺς συντρόφους τους. Συγκεκριμένα, μπαίνει κανεὶς στὸν πειρασμὸ νὰ τὴν ἀποδώσῃ στὴ λαϊκὴ πολιτικὴ ἀπάθεια. Στὴν περίπτωσιν αὕτη, ἡ πολιτικὴ, ὅπως καὶ τώρα, ἦταν μέσον γιὰ τὸ μέγιστον τμήμα τοῦ λαοῦ, δὲν ἦταν ἀντικείμενον ἀμέσου ἐνδιαφέροντος ἢ αὐτοσκοπός. Ἀφ' ἐνὸς πολιτικὸ κουτσομπολιὸ καὶ ἀστεῖσμοι γίνονταν ἀπ' ὁποιοῦσδήποτε καὶ ἡ πολιτικὴ ἀποτελοῦσε μόνιμον ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων· ἀφ' ἑτέρου, ἡ σκληρὴ καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση μὲ τὴ χάραξιν τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀπὸ τὸν κυβερνητικὸν μηχανισμό ἀφηνόταν σὲ λίγους ἄνδρες, ποὺ δὲν διέθεταν μόνον γνώσιν καὶ ἐλεύθερον χρόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν μεγάλων τμημάτων τοῦ σώματος τῶν πολιτῶν.

Πραγματικὴ δοκιμασία τῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ἡ ἔκτασις τῆς συνέχειας τῆς πολιτικῆς σὲ μιὰ μεγάλῃ χρονικῇ περιόδῳ. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἡγεμονίας τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ὅπως καὶ τῆς δευτέρας Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας καὶ τῆς πολύμορφης συγκρούσεως μὲ τὸν Φίλιππον τὸν Μακεδόνα τὸν 4^{ον} αἰῶνα, ἀπο-

(4) Μιὰ καλὴ εἰκόνα ἀναφορικὰ μὲ τὴν Θῆβα μᾶς παρέχει σχετικὰ ἓνα ἀνώνυμον ἱστορικὸν ἔργον γνωστὸ ὡς *Ἑλληνικά Ὁξυρύνχια* (κεφ. 12), σ' ἓνα χωρίον τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς σημειώνει ἐκφραστικὰ τὸ ἀδιώρητον τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν προσωπικῶν ὑποθέσεων τῶν μελῶν τῶν πολιτικῶν τάξεων.

καλύπτουν ότι η έπιτυχής αντιμετώπιση της δοκιμασίας αυτής από την Αθήνα υπήρξε αξιοσημείωτη. Υπήρξαν διαφωνίες και αποτυχίες — ποιά κοινωνία δεν τις έχει; —, αλλά υπερκαλύφθηκαν από την επιδέξια επιδίωξη των μεγάλων στόχων για μία μακροχρόνια περίοδο. "Αν οι νεώτεροι ιστορικοί και ηθικολόγοι επιδοκιμάζουν την πολιτική αυτή ή, συντασσόμενοι με τις έχθρικές αρχαίες κριτικές, την αποδοκιμάζουν, τούτο αποτελεί πτυχή άσχετη πρὸς τὸ θέμα πού εξετάζουμε, ὡπως και οί συνηθισμένες καταδικαστικές κρίσεις ἐναντίον τῶν «δημαγωγῶν». "Όσον ἀφορᾷ τὴν ἀθηναϊκή πολιτεία, ἕνας ὀλιγαρχικὸς φυλλαδιογράφος τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος (Ψευδο-Ξενοφών, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 3.1) ἔγραψε, ὅτι δὲν τοῦ ἄρεσε, ἀλλ' ἄφ' ὅτου οί Ἀθηναῖοι ἀποφάσισαν νὰ τὴν κάνουν δημοκρατική, νομίζει, ὅτι τὴν συντήρησαν πολὺ καλὰ.

Ἡ συνέχεια στὴν πολιτική ἀπαιτεῖ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ κατάλληλη ἡγεσία· στὸ εἶδος τῆς κοινότητος μετὰ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμεθα ἡ συνέχεια αὐτὴ θὰ ἦταν ἀδύνατη, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἀνεπτυγμένο αἶσθημα εὐθύνης μεταξὺ τῆς μάζας τῶν πολιτῶν. Τὸ αἶσθημα εὐθύνης, ἀντικείμενο πὺδ δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ εὐκόλα, πιστοποιεῖται ἀπὸ πολλὰς ἔμμεσες ἐνδείξεις. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς εἶναι σαφὲς τὸ «*πεῖθεσθαι τοῖς νόμοις*», μετὰ τὴν ἐννοια ὅχι ἀπλῶς τῆς νομιμοφροσύνης γενικὰ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποδοχῆς ὅλων τῶν εἰδικῶν ἀποφάσεων πὺδ ἔπαιρναν τὰ κυρίαρχα σώματα βάσει τῶν νομίμων διαδικασιῶν, ἀδιάφορο πόσο ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ ἦταν ἐπίπονη ἢ δυσάρεστη σ' ὠρισμένους. Στὸν *Κρίτωνα* τοῦ Πλάτωνος σημειώνεται πολὺ ὠραία ἡ θέση αὐτὴ. "Άλλο στοιχεῖο τοῦ αἰσθήματος εὐθύνης καταφαίνεται στὴ σχέση μεταξὺ τῆς «δρώσης πολιτικῆς τάξεως», δηλ. τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, καὶ τῶν ὑπόλοιπων πολιτῶν. Ἡ πολιτικὴ εὐθύνη, ἐπομένως, μπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι ἐκδηλώνεται συγκεκριμένα μετὰ τὴν ὑπεύθυνη ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοὺς ὑπὸ κείναις στὴν ὑποχρέωση νὰ λογοδοτῶν γιὰ τὶς πράξεις τοὺς καὶ τὴν πολιτικὴ τοὺς.

Οἱ «ρήτορες» ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐστράφησαν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν εἶχαν ἐπίσημη ιδιότητα, δὲν ἦταν κάτι σὰν κι αὐτοὺς πὺδ οἱ Ῥωμαῖοι ὠνόμαζαν συνοπτικὰ *magistratus*, καὶ εἶναι σημαντικό τὸ γεγονὸς ὅτι ἀξιωματοῦχοι τοῦ εἶδους αὐτοῦ μικρὸ ρόλο ἔπαιζαν στὶς ἐλληνικὲς πολιτικὲς συζητήσεις καὶ τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ δημόσια πράγματα. Ὁ Κικέρων εἶχε τὴν ἀντίθετη ἀντίληψη, ὅταν στὶς πρῶτες σελίδες τοῦ γ' βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ *De Legibus* ἐπιμένει, ὅτι τὸ *imperium* εἶναι φύσει οὐσιαστικὴ προϋπόθεση τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐνάρχου τάξεως τόσο στὴν ἰδιωτικὴ ὅσο καὶ στὴ δημόσια ζωὴ. Θεμελιώδεις ἐννοιες τοῦ *imperium* εἶναι ἡ «τάξις» καὶ ἡ «διοικήσεις»· καὶ, μολονότι οἱ Ῥωμαῖοι μιλοῦσαν γιὰ τὸ *imperium populi Romani*, γιὰ τὴν κυριαρχία τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, εἶχαν κανονικὰ κατὰ νοὺν τὴν ἐπίσημη ἐξουσία τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματοῦχων — κι αὐτὴν ἐκθειάζει ὁ Κικέρων: «πρέπει τῷ ὄντι νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ ἀρχὼν εἶναι ὁμίλων νόμος (*lex loquens*) καὶ ὁ νόμος ἕνας βωβὸς ἀρχων». "Όθεν, ἡ ὑπακοὴ στοὺς ἀρχόντες ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς δίκαιης κοινωνίας. Ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξὺ ὑπακοῆς στοὺς νόμους καὶ ὑπακοῆς στοὺς ἀρχόντες (ἢ τὸν μονάρχη) φαίνεται, ὅτι εἶναι δυσδιάκριτη, ἀλλὰ τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν δύο ἀντιλήψεων, τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς, εἶναι ἀγεφύρωτο. Καὶ ἡ δευτέρη, ὅχι ἡ πρώτη, ἐπρόκειτο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μείζον πολιτικὸ κληροδύτημα στὴν μεταγενέστερη εὐρωπαϊκὴ ἱστορία.

Ἡ σημαντικὴ κατάπτωση τοῦ αἰσθήματος πολιτικῆς εὐθύνης μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἀναρχία, ἀλλὰ στὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα συνήθως ὡδηγοῦσε στὸν ἐμφύλιον πόλεμο. Ἐχει ἤδη σημειωθῇ, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀσυνδοσία στὴν Αἴθνα ἀποτελοῦσε τὴν ἐξαίρεση, μολονότι ὅχι τὴν μοναδική — ἡ Σπάρτη γιὰ μιὰ μακροχρόνια περίοδο ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἄλλη ἐξαίρεση, ὀφειλόμενη ὅμως σὲ διαφορετικοὺς λόγους. Γιατὶ συνέβαινε αὐτό; Συγκεκριμένα, γιατί ἡ ἐλληνικὴ πόλις τόσο συχνὰ ἀποτύγχανε νὰ ἐπιλύσῃ τὶς ἐσωτερικὲς τῆς διαφορὰς μετὰ πολιτικὰ μέσα; Τὸ ζήτημα αὐτὸ πρέπει νὰ συνεξετασθῇ μαζὶ μετὰ κάποιο ἄλλο. Γιατὶ οἱ ἐλληνικὲς πόλεις διεξῆγαν ἀδιάκοπα πολέμους μεταξὺ τοὺς; Δὲν εἶναι εὐκόλῃ μιὰ ἀπλὴ ἀπάντηση. Σύμφωνα μετὰ σύγχρονες ὑποθέσεις, ἱκανοποιεῖ ἡ θεωρία ὅτι οἱ ἐλληνικὲς πόλεις εἶχαν ἐλλείψεις σὲ ἄνδρες, γῆ καὶ πρῶτες ὕλεις, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐξασφαλίσουν στοὺς πολῖτες τοὺς τὴν «ἐνημέριαν», πὺδ ἀποτελεῖ τὸν πρωταρχικὸ στόχο τοῦ κράτους. Θὰ κατανικοῦσαν τὶς χρόνιες αὐτὲς ἀδυναμίες

τους μόνο μὲ τὴν ἔκλειψη εἴτε μέρους τοῦ δικοῦ τους πληθυσμοῦ εἴτε ἄλλων κρατῶν. Εἶναι ἄχρηστο νὰ σκεπτόμαστε ὅτι μὲ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀτερμόνων *στάσεων* τοῦ δ' αἰῶνος οἱ Ἕλληνες θὰ ἔλυναν τὰ ἀδιέξοδά τους, διότι ἡ ἐξωτερικὴ ἀνώτερη δύναμη ἔδωσε τὴν ἀπάντησι, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Φίλιππο τὸν Μακεδόνα καὶ τὸν γιό του Ἀλέξανδρο.

Ὁ Ἀλέξανδρος πέθανε τὸ 323 π.Χ. καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἐπόμενο ἔτος. Ὁ ἐλληνιστικὸς κόσμος ποὺ ἀκολούθησε διοικεῖτο ἀπὸ μοναρχικὰς κυβερνήσεις. Ὁρισμένες ἀνεξάρτητες πόλεις, ὅπως ἡ Ρόδος, ἐπέζησαν ὡς γνήσια πολιτικὲς κοινωνίες, μέχρις ὅτου ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις ἔκλεισε τὴν αὐλαία. Ἀποτελοῦσαν πάντως, τὴν ἐξαίρεσι καὶ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴ συνεχὴ πίεσι τῶν βασιλέων. Μολονότι ἡ λέξις *πόλις* ἐξακολουθοῦσε νὰ χρησιμοποιεῖται παντοῦ στὴν κανονικὴ τῆς σημασίᾳ, στὴν πραγματικότητι σήμαινε περισσότερο τὸ ἀστικὸ συγκρότημα (πόλη μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τῆς λέξεως) παρὰ τὴν πόλιν μὲ τὴν κλασσικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου. Δημιουργήθηκαν μεγαλύτερες πόλεις κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο καὶ αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τους χάρις στὴν ἰδρυσι νέων ἀστικῶν συγκροτημάτων στὶς ἀνατολικὰς περιφέρειες ποὺ κατέκτησε ὁ Ἀλέξανδρος: ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Ἀντιόχεια ἀποτελοῦν μεζιζονα παραδείγματα. Στὶς πόλεις αὐτὲς συνεχίζονταν ἀκόμη οἱ πολιτικὲς δραστηριότητες: οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες ἀνέπτυσαν ἰσχυρὸ ἀνταγωνισμὸ μετὰ τοὺς, ὑπῆρχαν διαφωνίες γιὰ τὴν ἀκολουθητέα πολιτικὴ καὶ σημειώνονταν πατριωτικὲς διαμάχες. Ἀλλὰ στὶς περισσότερες πόλεις ποὺ βρίσκονταν στὶς περιοχὰς ποὺ ἤλεγχαν οἱ μονάρχες, τὸ εἶδοποιὸ γινώρισμα τῆς *πολιτικῆς* εἶχε ἐπισκιασθῇ. Τὰ στρατιωτικὰ καὶ ἐξωτερικὰ θέματα εἶχαν ἀφαιρηθῇ καθ' ὅλοκληρίαν ἀπὸ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν πόλεων καὶ οἱ βασιλεῖς ἐπενέβαιναν καὶ στὰ καθαρῶς ἐσωτερικὰ ζητήματα, ὡς ἂν νόμιζαν ὅτι ἔτσι ἔπρεπε νὰ πράξουν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ δ' αἰῶνος, λόγου χάριν, ὁ Ἀντίγονος ὁ Α' διέταξε τὴ συγχώνευσιν δύο πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Τέω καὶ τῆς Λεβέδου, καὶ κατάργησε παντελῶς ὄχι μόνο τοὺς κανόνες ἀλλὰ καὶ τὸ νόμιμον σύστημα διοικήσεως τοὺς¹⁵⁾.

Δὲν εἶναι ἐκπληκτικόν, ὅτι σὲ πολλὰς πόλεις οἱ ἀνώτερες δημοτικὲς ἀρχὲς κατάντησαν νὰ ἀσχολοῦνται μόνο μὲ τὴ λατρεία καὶ τοὺς ἀγῶνες, ἀντικαθιστώντας τοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς στρατηγούς τῶν κλασσικῶν πόλεων - κρατῶν. Παραδόξως ἡ λέξις *δημοκρατία* προσέλαβε μιὰ ἐντελῶς νέα ἔννοια καὶ περιεβλήθη ἓνα φωτιστέφανο — γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων σήμαινε τὸ ἀβασίλευτο πολιτικὸ καθεστῶς, γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποὺ εἶχαν ὑποδουλωθῇ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθῇ, μὲ ἐγκωμιστικὴν σημασίαν, προκειμένου γιὰ τὸν ἀπόλυτον μονάρχη: «μιά κοινὴ παγκόσμια δημοκρατία ἔχει ἐγκαθιδρυθῇ, κάτω ἀπὸ ἓνα ἄνδρα, τὸν ἄριστον, κυβερνήτην καὶ διοικητὴν, κι ὅλοι μαζί σπεύδουν πρὸς ἓνα κοινὸ πολιτικὸ κέντρο, ἕκαστος γιὰ νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιούται» (Αἴλιος Ἀριστείδης, *Πρὸς Ρώμην*, 60).

Οἱ μονάρχες τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς πρώτους Ἕλληνες τυράννους, ἐπέδιωξαν νὰ καταστατικοποιήσουν καὶ νὰ νομιμοποιήσουν τὴ θέσιν τους· ἀλλὰ δὲν ἦταν «συνταγματικοὶ» μονάρχες. Θεσμικὰ στηρίζονταν στὶς γραφειοκρατίες, ἓνα νέο φαινόμενο στὴν ἐλληνικὴ ἱστορίαν· γιὰ τὴ χάραξιν τῆς πολιτικῆς τοὺς βασίζονταν στὶς συμβουλὰς τῶν «φίλων» καὶ, ἐν τέλει, στὸ δικὸν τοὺς ἀναμφισβήτητον δικαίωμα νὰ παίρνουν ἀποφάσεις. Ἐπρόκειτο γιὰ κυβερνήσεις «καμαρίλας». Ἡ «κοινὴ γνώμη» ἐκφραζόταν χωρὶς ἀμφιβολία, ἀλλὰ ποτὲ σὲ ἀνοιχτὰς συζητήσεις, ὅπως στὸ παρελθόν, καὶ δὲν ὑπῆρχε γι' αὐτὰς «ἀγορά» ἢ χώρος συνελεύσεων. Ἡ πολιτικὴ εἶχε πεθάνει· δὲν ὑπῆρξε κληροδότημα ἀπὸ τὴν πόλιν-κράτος ὡς πολιτικὸν ὄργανισμὸν στὸν μεταλεξανδρινὸν ἐλληνικὸν κόσμον.

Τέτοιο κληροδότημα δὲν ὑπῆρξε οὔτε στὶς μεταγενέστερες ἱστορικὰς περιόδους. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κληρονομήσαμε μόνο τὶς μακρὰς ἰσχύος καὶ ὑψηλοῦ περιεχομένου πολιτιστικὰς τῆς ἀξίας· αὐτὰς δὲν συνοδεύονται καὶ ἀπὸ θεσμικὴν κληρονομίαν. Ἡ περίπτωσις τῆς Σπάρτης ἀντιπροσωπεύει ἱκανοποιητικὴ ἐπιβεβαίωσι

(5) C. B. Wiles. *Royal Correspondence in the Hellenistic Period* (New Haven, Conn., 1934), §§ —

τοῦ γεγονότος αὐτοῦ: μεταξύ τῶν πολλῶν διὰ μέσου τῶν χιλιετιῶν θαυμαστῶν τῆς Σπάρτης, μὲ πῶς πρόσφατους ἀνάμεσά τους τοὺς Γερμανοὺς ἐθνικοσοσιαλιστές, δὲν μπορεῖ ν' ἀνευρεθῇ οὔτε ἵχνος σκέψεως γιὰ χρησιμοποίησιν τῆς ὡς προτύπου ἢ γιὰ ἀπομίμηση τῶν σπαρτιατικῶν θεσμῶν ὡς μέρους τῶν σπαρτιατικῶν «ἀξιών» ἢ «ἡθῶν». Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ γιὰ τὴν Ἀθήνα, μὲ μιὰ ἐλάσσονα ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσα ἐξαίρεση, στὴν ὁποία θὰ ἀναφερθοῦμε ἐν συντομίᾳ στὴ συνέχεια. Ἡ πολιτικὴ τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἀποτελεῖ τρόπον δημόσιας συμπεριφορᾶς, ποῦ μπορεῖ νὰ ἰσχύῃ σὲ διάφορες ριζικὰ διαφέρουσες κοινότητες. Ἡ ἰδέα τῆς «κληρονομιάς» ἔχει νόημα, μόνον ὅταν συναρτάται μὲ τὴν βάση πάνω στὴν ὁποία ἀσκεῖται ἡ πολιτικὴ κι ὅχι μὲ τὴν πολιτικὴ καθ' ἑαυτήν. Κατ' ἀρχὴν, εἶναι δυνατόν νὰ δανεισθῇ κανεὶς τὸν κυβερνητικὸ μηχανισμό ἢ τὸ νομικὸ σύστημα, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ὅπως συνέβη εὐρῶς στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀντιληφθοῦμε, ὅτι δὲν συνέβη κάτι ποῦ νὰ συγκρίνεται μὲ τὴν παρὰπάνω περίπτωση οὔτε ἂν ἔγινε παρόμοια ἀπόπειρα σχετικὴ μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, ἀθηναϊκοὺς ἢ σπαρτιατικοὺς, δημοκρατικοὺς ἢ ὀλιγαρχικοὺς (μολονότι ὠρτισμένοι δανείσθηκαν κατ' ἐλευθέρην ἐκλογὴν καὶ ἀπὸ τοὺς μὲν καὶ ἀπὸ τοὺς δέ). Ἡ κύρια ἐξήγηση προκύπτει ἄμεσα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ πρότυπα προϋποθέτουν μικρὰς κλειστὰς κοινωνίας· τὸ σύνολο τῶν σημαντικώτερων θεσμῶν τοὺς ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν βάση καὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ μεταφερθοῦν σὲ κράτη μὲ εὐρύτερη γεωγραφικὴ ἔκταση. Μιὰ δευτέρη ἐξήγηση εἶναι, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ κάποιος τύπος ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος, ἂν ὁ μηχανισμὸς λήψεως ἀποφάσεων βασίζεται στὴ συζήτηση καὶ στὴ συναίνεση. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα, ἀντίθετα, ἀπαιτεῖ διαφορετικοὺς μηχανισμοὺς ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ποῦ ἴσχυαν στὴν ἑλληνικὴ πόλιν (μολονότι ὠρτισμένοι παλαιοὶ τύποι ἐνίοτε διατηρήθηκαν) καὶ διαφορετικὴ σχέση μετὰ τοῦ σώματος τῶν πολιτῶν, ὅπωςδὴποτε περιορισμένου, καὶ τῆς «δρώσης πολιτικῆς τάξεως».

Τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐφαρμόζεται στὴν προαυτοκρατορικὴ Ρώμη, βέβαια, ἡ ὁποία ἀρχικὰ ὑπῆρξε πόλη - κράτος καὶ ἡ ὁποία ἐπέμενε στὴν φανταστικὴ ἰδέα ὅτι παρέμενε πόλη - κράτος ἐπὶ πολὺ χρόνον μετὰ τὴ μετατροπὴ τῆς σὲ ἐκτεταμένο γεωγραφικὸν κράτος. Δὲν χρειάζονται ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ρεπουμπλικανικὴ Ρώμη ἦταν μιὰ τυπικὴ πολιτικὴ κοινωνία· ἐκεῖνο ποῦ ἀποκλειστικά μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἔχει σχέση μὲ τὴν παρουσία ἢ ἀπουσία τοῦ ἑλληνικοῦ κληροδοτήματος στὸ θεσμικὸ τοῦ μέρους, κάτι ποῦ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Οἱ σχετικὲς χρονολογίαι μᾶς προειδοποιοῦν ἁμέσως: τὸ ρωμαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ θεωρητικούς δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ πρὸ τοῦ 200 π.Χ., δηλαδὴ ἑκατὸ περίπου χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, καί, ἐπίσης, σαφῶς μετὰ τὴν καθιέρωση τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτειακοῦ συστήματος. Τοῦτο ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς πρώιμης Ρώμης: οἱ ἄνθρωποι δὲν στρέφονται πρὸς τὰ βιβλία, γιὰ νὰ πληροφορηθοῦν γιὰ τοὺς γείτονές τους. Μολονότι μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε ὡς προφανῶς φανταστικὴ τὴν ἀναφορά στοὺς νόμους τοῦ Σόλωνα, λόγου χάριν, ποῦ ὁ πολυμαθὴς Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, συγγράφωντας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἀποδίδει σὲ κάποιο Ρωμαῖο γερουσιαστὴ τοῦ 6 αἰῶνος (*Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, 5.65.1), οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες ὑπῆρχαν στὴν νότιο Ἰταλία, ὅταν ἡ Ρώμη δὲν ἦταν ἀκόμη τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνα πρωτόγονο χωριὸ κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Ἑτρούσκων. Μιὰ μόνο προσεχὴς πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ μάθουμε καὶ νὰ δανεισθοῦμε στοιχεῖα, βρίσκεται στὰ χέρια μᾶς. Μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε γνώμη στηριζόμενοι στοὺς ἴδιους τοὺς θεσμούς: δὲν ὑπάρχει ἄλλος ὁδὸγός. Μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν παράλληλες ἐξελίξεις, ἀλλ' αὐτές, ἄραγε, ὑπῆρξαν κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀνεξάρτητες ἀντιμετωπίσεις τῶν ἰδίων προβλημάτων μικρῶν κοινωνιῶν πρὸς ζοῦσαν καὶ ἀναπτύσσονταν κάτω ἀπὸ παρόμοιες οἰκολογικὰς καὶ τεχνολογικὰς συνθήκας, μὲ κοινὰς ρίζες σὲ ἀκόμη πῶς μακρινὰς χρονικά, προϊστορικὰς ἐποχές; Ἐπομένως, ὅταν ἀνετράπη ἡ βασιλεία, ἄλλοι ἔπρεπε ν' ἀναλάβουν τὴν εὐθύναν τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τῆς κοινωνίας, καὶ αὐτοὶ φυσικὰ ἦταν, σίγουρα, ὅσοι διέθεταν ἰσχύ, ὀνομαστικὰ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν ποῦ κατεῖχαν τίς γαῖες, δηλ. τὴν βασικὴν πηγὴ πλούτου. Ὅταν στρεφώμεθα πρὸς τίς λεπτο-

μέρειες, καὶ συγκεκριμένα πρὸς τὴ δομὴ τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ τὰ κεντρικὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, οἱ διαφορὲς εἶναι τόσο θεμελιωδές, ὥστε πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι στὸν τομέα αὐτὸν ὑπῆρξε οἰαδήποτε ἐλληνικὴ κληροδοσία στὴ Ρώμη. Μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν Αὐγούστο, ὅλες οἱ ἀμφισβητήσεις ἐξαφανίζονται.

Ἀπὸ τότε καὶ μέχρι σήμερα ὑπῆρχαν μικρὰ περιθώρια γιὰ οἰαδήποτε ἐπίδραση. Μόνον οἱ κοινότητες τοῦ ὕστερου Μεσαίωνα καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, συγκεκριμένα στὴν Ἰταλία, ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένες σὲ μέγεθος. Πάντως ἦταν πολὺ διαφορετικὲς οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἀρχαῖες πόλεις, μὲ διαφορετικὲς σχέσεις μεταξὺ πόλεως καὶ περιφέρειας σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα, μεταξὺ χωρικῶν καὶ φεουδαρχῶν εὐγενῶν, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὰ τὰ θεσμικὰ δάνεια, ἀκόμη κι ἂν οἱ ἡγέτες τοὺς γνώριζαν καλὰ τὴν κλασσικὴ ἐλληνικὴ πόλη-κράτος, πράγμα ποὺ δὲν συνέβαινε στὴν πραγματικότητα. Ἐνα ἄλλο ἐμπόδιο ἦταν ἡ μακροχρόνια ἐχθρότητα πρὸς τὴ δημοκρατία, μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν ἀξεχώριστα ἡ κλασσικὴ Ἀθήνα. Ὅταν ὁ Wordsworth σὲ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ τὸ 1794 ἔγραφε: «ἀνῆκω στὴ μισητὴ τάξη τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὀνομάζονται δημοκρατικοί»⁽⁶⁾, προκαλοῦσε, δὲν σατίριζε. Ἀρκεῖ κανεὶς νὰ διαβάσῃ μόνο τὶς πρῶτες νεώτερες ἱστορίες γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Gillies, τοῦ Mitford ἢ τοῦ Thirlwall. Ὅταν ὁ Grote ἀπάντησε, ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι, ἀπηχοῦσε τὴν φιλοσοφία τῶν Ὁφελιστῶν: οἱ τελευταῖοι ἀποτελοῦσαν τὴν ἐξαίρεση στὴν ὁποίαν ἀναφερθήκαμε παραπάνω, καὶ ἡ ἀξία-τὴν ὁποία ἀνακάλυπταν στὴν ἀθηναϊκὴ πολιτικὴ ἐμπειρία ἦταν διδακτικὴ μὲ τὴν πιὸ στενὴ σημασία τοῦ ὅρου. «Παρὰ τὰ ἐλλαττώματα», ἔγραφε ὁ John Stuart Mill, «τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος καὶ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἡ πρακτικὴ τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀνεβάζει τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ μέσου Ἀθηναίου πολίτη πολὺ πάνω ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἄλλο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσῃ σὰν πρότυπο σ' ὅποιαδήποτε ἄλλα ἀνθρώπινα σύνολα, ἀρχαῖα ἢ νεώτερα»⁽⁷⁾. Ἡ σκιά τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Θουκυδίδη εἶναι ὀλοφάνερη: ὁ τομέας τῆς πολιτικῆς θεωρίας κι ὄχι τῶν θεσμῶν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πιθανὴ ἐλληνικὴ κληρονομία.

[Μετάφραση: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ]

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ:

Οἱ Ἕλληνες πρῶτοι στὴν παγκόσμια ἱστορία «ἀνακάλυψαν» τὴν **πολιτικὴ**, μὲ τὴ σύγχρονη ἐννοια τοῦ ὅρου. Ὅμως —κατὰ περίεργο καὶ σχεδὸν ἀνεξήγητο τρόπο— κανένας λαὸς σὲ καμμιά μεταγενέστερη ἐποχὴ δὲν κληρονόμησε κανένα ἀπὸ τοὺς ἐπὶ μέρους θεσμοὺς ἢ τὴν πρακτικὴ τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς. Ἡ σύγχρονη «ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία» (κοινοβουλευτισμὸς) δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀμεση ἐλληνικὴ δημοκρατία. Ἔτσι, ἕως τώρα, ἡ ἐλληνικὴ κληρονομία τῆς ἀνθρωπότητος περιορίσθηκε ἀποκλειστικὰ στὶς ὑψηλὲς πολιτιστικὲς ἀξίες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

(6) Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν R.R. Palmer, «Notes on the Use of the Word "Democracy", 1789-1799», *Political Science Quarterly*, lxxviii (1953), 203-26.

(7) *Considerations on Representative Government* (ἔκδ. Everyman Library), σελ. 216.

ΣΟΛΩΝ Π. ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ

Ἀθήνα — πόλις κλασσική

Κάθε πόλις ἔχει μιὰ δική της ξεχωριστὴ φυσιογνωμία, ἓνα προσωπικὸ της ἀρχιτεκτονικὸ ρυθμό. Μπορεῖ προσωρινὰ νὰ ξεστρατίσει γιὰ λίγο, ὅταν ἄνθρωποι της, ποὺ δὲν εἶδαν, ποὺ δὲν γνώρισαν, ποὺ ξένες σειρήνες τοὺς παρέσυραν, θελήσουν κάποτε νὰ τὴν μασκαρέψουν.

Μὰ δὲν μπορεῖ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἡ πόλις ξαναγυρίζει στὴν παλιά της τροχιά, στὰ γνώριμά της ἀχνάρια, ποὺ κλιματικές, ἱστορικές καὶ πνευματικές καταβολές τῆς ἔχουν χαράξει ἀνεξίτηλα μὲ μιὰ δική τους μορφολογία.

Ἔτσι ἡ Ἀθήνα εἶναι μιὰ πόλις *κλασσική*. Ἡ μοναδική. Σ' αὐτὴν, στὴ διαυγὴ ἀτμόσφαιρά της, στὸ κατακάθαρο περιβάλλον της, κάτω ἀπὸ τὸ γαλανὸ οὐρανὸ της, ἐδῶ καὶ δυόμισι χιλιάδες χρόνια, γεννήθηκε καὶ κορυφώθηκε τὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα, τὸν «*χρυσὸν αἰῶνα*» τοῦ Περικλέους, τὸν ἰδανικὸ πνεῦμα τοῦ κλασσικισμοῦ. Τὸ πνεῦμα ποὺ ὁδήγησε τὸν ἀνθρώπινον νοῦ στὰ ὑψηλότερα καὶ ἀνυπερβλήτα ἐπιτεύγματά του.

Τότε, στὴν ἀκμὴ της, ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ μπόλιασε τὴ Ρώμην μὲ τὸν κλασσικισμό, ἐκσφενδόνισε τὸ κλασσικὸ πνεῦμα καὶ στὶς τρεῖς ἡπείρους τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου ἀδιάφορο ποιὰ ἦταν ἡ κατοπινὴ ἐξέλιξή τους.

Ἡ Ρώμη, π.χ., μολονότι ἐπὶ αἰῶνες εἶχε μὲ τὴν Ἀθήνα πορεία παράλληλη, ξέφυγε προσωρινὰ πρὸς τὴν Ἀναγέννησι, γιὰ νὰ γίνεи ἀργότερα *Μπαρόκ*. Ἡ Ἀθήνα, τουναντίον, ἦταν καὶ παρέμεινε κλασσική, ὅχι μόνο στὶς ἐλεύθερες, ἀλλὰ καὶ στὶς σκλαβωμένες στιγμές της. Μάλιστα κυρίως τότε ἡ ἀνάμνησίς της, ἡ αἴγλη της, στάθηκαν ἀρκετὰ γιὰ νὰ μιμηθοῦν τὸν κλασσικισμό πολλὲς ἐλεύθερες πόλεις, ὅπως τὸ Μόναχο, ἡ Φλωρεντία, τὸ Ἐδιμβούργο, ἀκόμη καὶ ἡ Οὐάσινγκτων, ποὺ καμάρωναν παίρνοντας σὰν παρώνυμο τὸ ὄνομά της.

Ὁ δὲ Ἕλληνας ραγιάς, ποὺ ζοῦσε μὲς στὰ ἐρείπια τῶν Μνημείων τῆς Ἀρχαιότητος, σκόρπια σὲ κάθε του βῆμα του, ποτιζόταν ὑποσυνείδητα ἀπὸ τὴν μυστικὴν ἐκείνη ἀρμονία, ποὺ αὐτὰ ἀνέδιδαν.

Καὶ μολονότι πλησιέστερος πρὸς τὸ Βυζάντιο, χωρὶς νὰ ξεχνάει τὸ θρύλο τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορά του, τοῦ «*Μαρμαρωμένου Βασιλιά*», αἰσθανόταν ὅμως περήφανος, γιατί ἦταν κληρονόμος τῶν ἀρχαίων προγόνων του, ἀναπολῶντας τὰ ὀνόματά των, ὅπως Λεωνίδας, Θεμιστοκλῆς, Ὀδυσσεύς, Ἀλέξανδρος, ἢ τῶν ἀρχαίων θεῶν: Ἀπόλλων, Ἄρης, Ἀφροδίτη, Διμήτρα, Ἀθηνά κλπ., μὲ τὰ ὁποῖα βάρφτιζε τὰ παιδιά του. Τόσο μάλιστα, ποὺ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' ἀντέδρασε, καταδικάζοντας αὐτὴ τὴν «*καταφρόνησιν τῆς χριστιανικῆς ὀνοματοθεσίας*».

Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργο τὸ ὅτι μετὰ τὸ '21 ἡ Ἀθήνα, στὴν αὐγὴ τῆς ἀποκατάστασώς της, ἀνεζήτησε τὸ Νεοκλασσικὸ ρυθμὸ σὰν ἔνδυμα παρουσιάσεώς της. Ρυθμὸ, σπέρμα καὶ ἡχὸς τῆς μεγάλης κλασσικῆς τέχνης, ποὺ τὸν ἔκαμε στολίδι καὶ γνώρισμα τῆς ἐλεύθερης πιά ταυτότητός της.

Καὶ ὁ ρυθμὸς αὐτός, ποὺ κατὰ εὐτυχὴ συγκυρία μεσουρανοῦσε τότε σὲ Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ, δὲν ἔμεινε στὸν τόπο μας προνόμιο μιᾶς ἀρχούσης μόνο τάξεως. Σκόρπισε καὶ διεδόθη σ' ὅλα τὰ λαϊκὰ στρώματα, ποὺ τὴν ἀγκάλιασαν σὰ ξενητεμένο παιδί τους, ποὺ ξαναγυρίζει στὸ τόπο ποὺ γεννήθηκε. Ἔτσι ἡ Ἀθήνα ἐπὶ ἓνα ὀλόκληρο αἶωνα, 1830 μέχρι 1930, στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ μιλοῦσε τὴ γλῶσσα του.

Σ' αὐτὸ βοήθησαν σημαντικὰ καὶ οἱ Ἕλληνες σοφοί, οἱ «*Διδάσκαλοι τοῦ Γένους*», σπουδασμένοι οἱ περισσότεροι στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ποτισμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ ἔτρεξαν τὶς τελευταῖες δεκαετίες πρὶν ἂν τὸ μεγάλο ξεσηκωμὸ καὶ τὸνῶσαν στοὺς Ἕλληνες τὴ στροφή πρὸς τὶς κληρονομικὲς τοὺς ρίζες.

Βοήθησε βέβαια καὶ ἡ Βαβαροκρατία, ποτισμένη κι αὐτὴ ἀπὸ τὸ κλασσικίζον πνεῦμα τοῦ Μονάχου, ποὺ κατηύθυνε ὁ φιλόμαχος, φιλόμουσος καὶ φιλέλληνας βασιλεὺς Λουδοβίκος Α'.

Δὲν ἔχει σημασία ποὺ τώρα, ἡ σημερινὴ γενιά μας, γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, στράφηκε στὸ διεθνιστικὸ πνεῦμα.

Ἡ στεφανωμένη ἀπὸ ἓνα Παρθενῶνα Ἀθήνα εἶναι καὶ παραμένει πόλις κλασσική. Ἡ μοναδική.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Παλινωδία

«... επέπεσαν κατ' αὐτοῦ ἀμέσως ἀποτυφλωμένοι
ἀπὸ τὸ σφοδρὸν πάθος, ὁ μὲν τῆς ἐρωτικῆς ζηλοτυπίας, ὁ δὲ τῆς τρωθείσης ὑπερηφανείας,
τὸν κτυποῦν καὶ τὸν φονεῖσθαι».
[Θουκυδίδου, Ἱστορίαι, ΣΤ'-57, μετάφραση Ἑλ. Βενιζέλου].

Αἰτία γιὰ τὸ φόνο
τῆς... Συγγροῦ 514
ἡ ἀντιζηλία καὶ τὸ πάθος
ὁμοφυλοφίλων.
Ἀφορμὴ ἢ «κανηφόρος νεᾶνις».
Τὰ περὶ «τυραννοκτονίας»
ἀποτελοῦν κατάθεση ψευδομάρτυρος
«φιασιδωμένης πόρνης».
Μὲ τὴν ὑπόθεση ἀσχολήθηκαν
οἱ συντάκτες τῆς «Ἀλάθειας»
Θ. Κυδίδης,
Ἄρις Τοτέλης
καὶ Π. Λούταρχος,
τῶν ὁποίων οἱ ἀναφορὲς
μεῖνανε στὰ ψιλὰ
τοῦ ἀστυνομικοῦ δελτίου.

Καταπύγονες οἱ Γεφυραῖοι ... «τυραννοκτόνοι»
καταπύγων καὶ ὁ φονευθεὶς ἀξιωματοῦχος.
Ἡ ἀποκατάσταση τῆς Ἀλήθειας ἐπιβάλλει
ἀντικατάσταση τοῦ ἀγάλματος
— ποῦ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς Νεάπολης —
μὲ παράσταση
... μαινομένων τραβεστί.

ΓΙΩΡΓΗΣ ΚΟΥΡΒΕΤΑΡΗΣ*

Δύο κόσμοι

Ὁ ἓνας εἶναι κόσμος π' ἀφήσαμε,
ὁ ἄλλος εἶναι κεῖνος π' εὗρήκαμε.
Ἐκεῖνος ἦταν κόσμος τῆς καρδιάς,
αὐτὸς κόσμος τῆς μαφίας.

.....
Καὶ εἶναι οἱ δύο κόσμοι
κόσμοι δύο ξεχωριστῶν πατρίδων.
Ἡ πρώτη πατρίδα νοσταλγίας
ἡ ἄλλη θετὴ πατρίδα συννπαρξίας.

Καὶ εἶναι οἱ δύο κόσμοι αὐτοὶ
στ' ἀλήθεια πέρα ὡς πέρα ἀληθινοί!

[19.2.84, Κυριακὴ πρωΐ]

* Ὁ κ. Γιώργης Α. Κουρβετάρης εἶναι καθηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Β. Ἑλληνιστῶν τῶν ΗΠΑ.

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Θὰ παρακαλέσω, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, τοὺς τυχόν ἀναγνώστες πὺ πιστεύουν ὅτι ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἀξία τῶν ἀτόμων εἶναι ἴση, νὰ μὴ διαβάσουν τὸ παρὸν ἀρθρίδιον, γιὰ νὰ μὴ δυσαρεστηθοῦν ἢ ἐνοχληθοῦν ἀπὸ τὶς «ἀντιδραστικὲς» ἀπόψεις πὺ περιέχονται σ' αὐτό.

Προχωρῶ, λοιπόν, ἀπευθυνόμενος σ' ὅσους ἀντιλαμβάνονται τὴν πνευματικὴ ἀνισότητά με τὴν ὁποία ἡ Φύσις, ἡ ὑπέρτατη αὐτὴ *alma mater*, ἐπιμένει με πείσμα νὰ προικοδοτῇ τὰ παιδιὰ της, σ' ὅσους δηλ. ἔχουν τὸ θάρρος νὰ προβλέπουν κατὰ πρόσωπον πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ ν' ἀντιπαρέρχονται τὶς ψευδεῖς, διαστρεβλωτικὲς καὶ αὐθαίρετες «ιδέες», «ἀρχές», καὶ «ἀξίες» περὶ ἰσότητος κλπ., με τὶς ὁποῖες ἡ σύγχρονη βαρβαρότητα κι ὁ πολιτικοκοινωνικὸς δογματισμὸς καλλωπίζουν τὸ πραγματικὸ πρόσωπό τους — τὸ καθαρὰ ἐξουσιαστικὸ — τὸ κοινωνικὸ αὐτὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, τὸ ὁποῖο με τόσοις μύδρους ἀλλὰ καὶ τόσα δάκρυα περιλούουν ὅλοι οἱ νεώτεροι θεωρητικοὶ καὶ θαυμαστὲς τῆς «προόδου» καὶ τῆς «ἐξελιξέως» τοῦ πολιτισμοῦ μας. Δὲν φωντάζομαι, ὅτι θὰ παρεξηγηθῶ ἢ ὅτι θὰ θεωρηθῶ προχειρολόγος ἢ παράλογος, ἂν πῶ ὅτι ἡ ἀμιλλα, ὁ ἀγὼν καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ προσωπικὲς δυνατότητες καὶ ἰκανότητες τοῦ καθενὸς εἶναι οὐσιαστικὰ ὑπεύθυνες γιὰ τὴ θέση πὺ παίρνει μέσα στὴν κλίμακα τῆς ὁμάδας, τῆς κοινότητος, γιὰτὶ μιὰ τέτοια κατηγορία ἐναντίον μου θὰ μετέπιπτε στὸν Ἡράκλειτο, πὺ εἶπε ἀκριβῶς τὴν ἴδια ὀφθαλμοφανέστατη ἀλήθεια, ὅτι δηλ. «πόλεμος ... τοὺς μὲν ἐλευθέρους, τοὺς δὲ δούλους... πεποίηκεν». Καὶ δὲν θὰ διεκδικήσω πρωτοτυπία, ἂν σημειώσω τὸ αὐταπόδεικτο, ὅτι συμφέρει στὸν πνευματικὸ ὑποδεέστερο νὰ ὑπόκειται στὸν πνευματικὸ ἀνώτερο, γιὰτὶ πολὺ πιὸ πρὶν ὁ Δημόκριτος εἶπε τὸ ἴδιο πράγμα: «Κρέσσον ἄρχεσθαι τοῖς ἀνοήτοισιν ἢ ἄρχειν». Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὁ φωτισμένος κοινωνικὸς ἢ πνευματικὸς ὁδηγός, γιὰ

τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ πατέρας τῆς ἀτομικῆς θεωρίας ἔλεγε ὅτι «φύσει τὸ ἄρχειν οἰκῆιον τῷ κρέσσονι», τὸ ἀπροσμέτρητο πλῆθος τῶν ὑστερούντων ἠθικὰ ἢ πνευματικὰ θὰ ἔμενε ἑσαεὶ στὸ ἐπίπεδο πὺ ἐξ ἀρχῆς βρέθηκε, στὸ ἐπίπεδο δηλ. τοῦ κτήνους πὺ καταβροχθίζει ρίζες, ζῇ στὶς σπηλιὲς καὶ δὲν ἔχει καμμιὰ ἐλπίδα νὰ φωτισθῇ ποτὲ ἀπὸ τὸν στεῖρο ἐγκέφαλό του, γιὰ νὰ βρῇ τρόπους βελτιώσεως τῆς χαμοζωῆς του. Οἱ ἄριστοι μόνον — οἱ λίγοι αὐτοὶ φορεῖς τοῦ συμπαντικοῦ Λόγου, τῆς ἀληθείας — βλέπουν, προβλέπουν κι ὁραματίζονται, «οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὄκωσπερ κτήνεα».

Τὶ προσπαθῶ νὰ πῶ μ' ὅλα αὐτὰ — τὰ ὀλοφάνερα ἄλλωστε; Ὅτι εἶμαι ἀπολογητὴς τῆς δουλείας; Μακρὰν ἐμοῦ μιὰ τέτοια σκέψη! Θέλω ἀπλῶς νὰ δείξω, ὅτι ἡ ἐλληνικότητα, σὰν σκέψη ἀλλὰ καὶ σὰν πρακτικὴ, ἀντιμετώπισε, καὶ στὸ ζήτημα πὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, ἀληθινὰ κι ἀδιαστρέβλωτα, χωρὶς ὑποκρισίες, ἰδεολογικὲς διαστρεφές καὶ «δεοντολογίες» αὐθαίρετες. Καὶ κυρίως θέλω νὰ ἐπισημάνω, ὅτι στὴν πρακτικὴ τῆς μορφῇ ἡ δουλεία στὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦταν τόσο φοβερή, ἀπάνθρωπη καὶ φρικαλέα κατάσταση, ὅπως τὴν παρουσιάζουν συνήθως αὐθαίρετα οἱ νεώτεροι ἐχθροὶ τῆς ἐλληνικότητος — γιὰ λόγους πὺ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ν' ἀναπτύξουμε. Δὲν ἔχω τὸ χῶρο πὺ χρειάζεται — κι οὐτε ἄλλωστε εἶναι αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ ἀρθριδίου μου —, γιὰ νὰ τεκμηριώσω ἐδῶ με ἀκριβεία αὐτὸ πὺ πραγματικὰ συνέβαινε μετὴν δουλεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Σὰς παραπέμπω ἀπλῶς στὴν ἀρχαία γραμματεία μας, στὸν Ὅμηρο, π.χ. — ὅπου οἱ δούλοι κι οἱ θεραπαινίδες, οἱ «οἰκέται», εἶναι ὄχι μόνον ἄτομα πὺ ἡ ζωὴ τους δὲν διέφερε σὲ τίποτα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ ἀποτελοῦν σχεδὸν πρόσωπα ἱερά, χαίροντα μεγάλου σεβασμοῦ κι

ἐκτιμήσεως — ἢ στὸν Ἀριστοφάνη, τοῦ ὁποῖου οἱ κωμωδίες βρίθουν ἀπὸ ἀντιπροσωπευτικούς τύπους δούλων — φίλων τῶν ἀφεντικῶν τους, συμβούλων καὶ συχνὰ διαχειριστῶν κατ' ἀποκλειστικότητα ὄχι μόνο τῶν οἰκιακῶν καὶ οἰκονομικῶν τους ὑποθέσεων ἀλλὰ καὶ ζωτικῶν ἐκτάκτων προβλημάτων γενικώτερου χαρακτήρος. Πουθενὰ στὸν Ἀριστοφάνη καὶ σὲ πλείστες ἄλλες αὐθεντικὲς πηγὲς δὲν θὰ συναντήσετε τὸ ἐξουθενωμένο ἀπὸ τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἀγριότητα τοῦ ἀφεντικοῦ ὄν, *res*, πράγμα, τέτοιο πού οἱ νεώτεροι παρουσιάζουν ὡς αὐθεντικὸ τύπο τοῦ ἀρχαίου δούλου. Καὶ ὑπενθυμίζω ἀκόμη, ὅτι οἱ δημόσιοι δούλοι ἀσκούσαν, αὐτοὶ ἀποκλειστικά, καθήκοντα ζωτικώτατα καὶ ἄκρως ὑπεύθυνα γιὰ τὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους, ὅπως τοῦ γραμματιστοῦ (δασκάλου), τοῦ ἀστυνομικοῦ, τοῦ ἐπιτηρητοῦ τῆς τάξεως στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ πολλὰ ἄλλα.

Εν τάξει, λοιπόν, ἡ νομικὴ δουλεία τῆς ἀρχαιότητος εἶναι καταδικαστέα, ἐφ' ὅσον δὲν δεχόμαστε ὅτι ἐλευθερία εἶναι αὐτὸ πού φύσει εἶσαι καὶ ὅτι ἀνελευθερία εἶναι νὰ εἶσαι αὐτὸ πού πράγματι δὲν εἶσαι. Ἀφοῦ παρατηρήσω πρόχειρα, πόση ἀλήθεια κρύβει μιὰ ἐπισήμανση τοῦ Ἀριστοτέλη (στὰ Πολιτικά), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «φύσει ἀνδραποδῶδες τὸ πλῆθος», καὶ ἀφοῦ προσθέσω, ὅτι ὁ προικισμένος ἀπὸ τὴ φύση μὲ ἰσχυρὸ τὸ ἐνστικτο τῆς ἐλευθερίας δὲν θὰ ζήσῃ ποτὲ ὡς δούλος, ἀλλὰ θὰ βρῇ τρόπους νὰ εἶναι ἐλεύθερος ἢ θὰ πεθάνῃ, θὰ σκοτωθῇ, ἂν συνεχίζῃ νὰ εἶναι δούλος (ἐκατομμύρια ἄνθρωποι θυσιάζονται ἐπιδιώκοντας τὴν ἐθνικὴ, πολιτικὴ ἢ ἀτομικὴ τους ἐλευθερία), θὰ ἀναρωτηθῶ: Σήμερα, πού ἔχει καταργηθῇ ἡ «νομικὴ» δουλεία, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι; Τί θὰ λέγατε γιὰ τὴν οἰκονομικὴ δουλεία, ὅταν, ὅπως ἀποδείξαμε στὴν ἴδια αὐτὴ στήλη, στὸ προηγούμενο 31ο τεῦχος τοῦ «Δαυλοῦ», ἔχη προσλάβει σήμερα γιγάντιες διαστά-

σεις, καὶ δὲν ὑπάρχει πιά κανένα ἄτομο, ἀνεξαρτήτως οἰκονομικῆς καταστάσεως — ἐκτὸς ὠρισμένων «χίππυς», παριῶν, ἀλητῶν — πού νὰ μὴν ἐξαρτᾶται ἡ οἰκονομικὴ του ὑπόσταση ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν ἔγκριση ἢ τὴν ἄρνηση τῆς πολυκέφαλῆς ἐξουσίας; Τί θὰ λέγατε γιὰ τὴν πνευματικὴ — ἰδεολογικὴ δουλεία, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ πιά σήμερα, χάρις στίς ἀνεπτυγμένες πολιτικὲς «τεχνικὲς» καὶ τὴν πλύση ἐγκεφάλων πού ἀσκεῖται μέσω τῆς τεχνολογίας, ἄνθρωπος πού νὰ βλέπῃ ἀνεπηρέαστα, νὰ σκέπτεται ἀνεξάρτητα καὶ αὐτοτελῶς καὶ νὰ ρυθμίζῃ ἐλεύθερα καὶ ὅπως θέλει τὴν ζωὴ του; Τί θὰ λέγατε γιὰ τὴ δουλεία πού στοιχειοθετεῖ ἡ ὑποπλη καλλιέργεια τοῦ πολιτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ φόβου, ὅταν πιά χάθηκε ὀριστικὰ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερωτικῆς γαλήνης ἀπὸ τὴ ζωὴ μας καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ αὐτόχρημα δουλωτικὸ ἄγχος, τὴν ἀβεβαιότητα, τὴν ἀγωνία τοῦ σήμερα καὶ τοῦ αύριο; Καὶ ὁ «νομικὰ» δούλος τῆς ἀρχαιότητος ἦταν ἄραγε λιγώτερο ἐλεύθερος ἀπὸ τὸν σημερινὸ οἰκονομικὰ, πνευματικὰ, ἰδεολογικὰ καὶ ὑπαρξιακὰ δούλο; Ἡ, μήπως, οἱ σημερινὲς αὐτὲς πιὸ ἐκλεπτυσμένες μορφὲς δουλείας παράγουν ἀνθρώπους πιὸ ἐλευθερούς, ὅπως εἶναι οἱ σημερινοὶ πιστοί, οἱ ὁπαδοί, οἱ ὑπάλληλοι, οἱ κάθε εἶδους ἐξαρτώμενοι (δηλαδὴ ὅλοι μας), οἱ συνειδησιακὰ ἀνύπαρκτοι, ἐμεῖς, ναί, ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τοῦ σήμερα — «τύποι», δηλαδὴ, κοινωνιολογικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ, πού ἀπουσίαζαν παντελῶς ἀπὸ τίς κοινωνίες τῆς «νεανικῆς» — ὅπως θέλεγε ὁ Φρειδερίκος Νίτσε — ἐποχῆς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος; Θὰ πῶ, κλείνοντας τὸ σημείωμά αὐτό, τὴ μεγάλη κουβέντα: Ναί, ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ εἶχε πληθυσμὸ 200.000 κατοίκων ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 60.000 ἦταν ἐλεύθεροι καὶ οἱ 140.000 ἦταν «νομικὰ δούλοι». Στὴ σημερινὴ Ἀττικὴ ζοῦμε 4.000.000 ἄνθρωποι, ἐκ τῶν ὁποίων κανεὶς δὲν εἶναι πράγματι ἐλεύθερος!

Μετέωρος

ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΑΝΘΗΣ
Τὸ ξύπνημα τῆς ἐλληνικότητας
στὸ τέλος τῆς Τουρκοκρατίας
(Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ ἐκλιπόντος κορυφαίου δοκιμιογράφου)

Ὁ ἐκλιπὼν στὶς 3 Αὐγούστου τ. ἔ. κορυφαῖος ἱστορικός τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας καὶ δοκιμιογράφος Μιχαὴλ Περάνθης ἦταν συνεργάτης, ὡς γνωστόν, τοῦ «Δαυλοῦ» καὶ θαρραλέος ὑποστηρικτὴς τῶν καθαρῶν ἐλληνικῶν ἰδεῶν, τῶν ἀπαλλαγμένων ἀπὸ τὸν ἐπιθετὸ φόρτο τῶν νεωτέρων ἰδεολογικῶν προσκλήσεων καὶ νοθεύσεων τῆς ἐλληνικῆς ἀντιλήψεως περὶ ζωῆς καὶ περὶ κόσμου. Ὁ Μ. Περάνθης ἦταν πράγματι «ἐλληνικός», μὲ τὴν ἀκρότατη ἐννοία τοῦ ὅρου — ἐλληνικός ὄχι μόνον στὴ σκέψη καὶ τὸ ἔργο του, ἀλλὰ καὶ στὴν καθημερινή του ζωὴ καὶ στὴν πρακτικὴ του ἀξιολογία. Γι' αὐτὸ καὶ πέθανε ἀδικαίωτος κι ἀπομονωμένος — ἡ γνωστὴ μοῖρα ὅλων ὅσοι ἀντιτάσσονται στὴν ἀθλιότητα, τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ὑποκρισία τῆς σύγχρονης πνευματικῆς χαμοζωῆς τοῦ τύπου μας. Ἴσως τὸ μέλλον δικαιώσῃ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ὁ ἀκοίμητος ὀραματισμὸς του ἐβλεπε τὴν δημιουργικὴ ἀναβίωση τῆς ἐλληνικότητας καὶ τῶν ἀξιών της ὄχι μόνον σὰν ἐθνικὴ ἀνάγκη ἀλλὰ καὶ σὰν πρωταρχικὴ προϋπόθεσις διαφυγῆς τῆς ἀνθρωπότητας ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη τοῦ σύγχρονου μεσαίωνα τοῦ Μαζιζμοῦ, τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς ἐξουσιαστικότητας, ποὺ καταπνίγει καὶ καταθλίβει ὅ,τι ἐλεύθερο κι ἀληθινὸ ἐνέχει μέσα της ἡ ἀνθρώπινη φύση. Τὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ κεφάλαιο τοῦ ἀνέκδοτου πολυτίμου ἔργου του *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας καὶ Ζωῆς 1000-1821*, ποὺ ὁ θάνατος ἄφησε ἀτέλειωτο. Ἄς εἶναι ἡ δημοσίευσή αὐτὴ σὰν μνημόσυνο, ποὺ ὁ «Δαυλός» τελεῖ στὸν ἀείμνηστον ἄνδρα, Ἕλληνα καὶ φίλο.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΕΝΤΡΙΣΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΦΥΠΝΙΣΗΣ

Ἡ Ἱστορία θ' ἀποκτήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς αὐτοτέλειά μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία, ἐνῶ γιὰ τὴν ὥρα ἀποτελεῖ ἕναν ἀκόμη κλάδο τῆς τουρκοκρατούμενης γραμματείας. Ἐναν κλάδο, ποὺ δὲν προέκυψε σὰν ἀπόρροια αὐξημένης πνευματικῆς στάθμης, ἀλλὰ σημειώθηκε μὲ ἄρκετὴ καθυστέρηση σὰν μετατόπιση τῆς χρονογραφίας ἀπὸ τὴ λαϊκὴ βάση της σὲ μιὰ ὑπευθυνότερη ἐξεργασία, ἀπὸ λόγιους πλέον, ποὺ διαθέτουν τὰ σχετικὰ ἐφόδια, καὶ κυρίως ἀπὸ διδάσκαλους, ποὺ διαπιστώνουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας.

Τὴ λαϊκὴ ἐπαγρύπνηση γιὰ τὴν καταγραφή τῶν σημειούμενων ἐξελίξεων

θά τη δοῦμε νὰ λειτουργεῖ πληθωρικὰ καὶ στὸ λόγιο τμῆμα τοῦ ἔθνους, ἰδιαίτερα μὲ τοὺς ρωσοτουρκικοὺς πολέμους καὶ τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῶν ἡγεμονιῶν, ποὺ ἐκλαμβάνονται κάθε τόσο σὰν νέες διανοιγόμενες τομέες στὰ πεπρωμένα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τὰ περισσότερα κείμενα, ποὺ ἂν δὲν εἶναι καθαρὴ Ἱστορία, τουλάχιστο τὴν πλησιάζουν, ἀνάγονται σ' αὐτὲς τὶς χρονικὲς καὶ γεωγραφικὲς περιοχές. Οἱ λόγοι διασώζουν τὶς λεπτομέρειες στὴ γένεσή τους, διασφαλίζοντας ἕναν πλήρη κατατοπισμὸ ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς νομιζόμενης νέας φάσης πρὸς τὴν πολιτικὴ τους ἀποκατάταξη. Ὑπηρετοῦν ἔτσι τὸ ἕνα μόνο σκέλος τῆς χρησιμότητος ποὺ ὁ Ἑρμάνος Λούντζης θέτει σὰν σκοπὸ τῆς Ἱστορίας (στὸ πρόλογο ἐνὸς δικοῦ του ἔργου, στὰ 1856):

«Τὸ παρελθὸν εἶναι ἡ ρίζα οὕτως εἶπεῖν ἐξ ἧς ἀναβλαστάνει τὸ ἐνεστὼς, τὸ ὁποῖον διατρέφεται ἐκ τοῦ μέλλοντος παρελθόν. Παρὸν καὶ μέλλον εἶναι ἀλληλένδετα εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἐνεστὼς ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ παρελθόντος οὔτε ἀγνοοῦντες ὁ, τι ὑπῆρξε καὶ ὁ, τι ὑπάρχει νὰ εἰκάσωμεν τὸ ἐσόμενον».

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἐπομένως, κατὰ ἕνα τμῆμα τους, γνωστοποιοῦν τὸ παρὸν γιὰ νὰ εἰκάσουν τὸ μέλλον. Κατὰ τὸ ἄλλο, ξαναφωτίζουν τὸ παρελθόν, γιὰ νὰ τὸ φέρουν σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν τωρινὴ ἄθλια, πραγματικότητα. Ἀνάμεσά τους, οὐσιαστικὰ καὶ χρονικὰ, πρῶτος εἶναι ὁ Γ. Κονταρῆς, μὲ τὴν ἱστορία του τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας, τὸ 1675, ποὺ ἐγκαινιάζει ὑπεύθυνα τὸ ἱστορικὸ εἶδος. Γράφει κι αὐτὸς γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἱστορίας του: «... Διὰ μέσου τῆς ὁποίας θέλετε ἐγνωρίσει ἀπὸ τί εὐγενικὸν καὶ περίφημον γένος κατὰγεσθε καὶ ὄντως μετὰ ταῦτα θέλετε γνωρίσει καὶ τὸν ἑαυτὸν σας, ἵνα μὴ ἐργάζεσθε ἔργα τοῦ περίφημου γένους ἡμῶν ἀνάξια».

Ὁ στόχος θὰ παραμείνει ἀναλλοίωτος σ' ὅσους ἐνδιάμεσα καταπιάστηκαν μὲ τὴν Ἱστορία καὶ θὰ ξανακουσεῖται ταυτόσημος ἑκατὸν σαράντα χρόνια ἀργότερα, καὶ μὲ τὴν ἑξῆς χρονία πρὶν ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση, σ' ἕναν ἄλλο πρόλογο, τοῦ Γρηγορίου Παλιουρίτη, στὴν «Ἀρχαιολογία Ἑλληνική»: «Ἐνὸς γένους ποτὲ ἐνδόξου, ἡ μεγαλυτέρα δυστυχία εἶναι ἡ λήθη τῆς προγονικῆς ἀρετῆς, ἡ ἀναισθησία τῆς ἰδίας ἀθλιότητος καὶ ἡ ἀμέλεια καὶ καταφρόνησις τῆς παιδείας, τὰ ὁποῖα πρὸς καιροῦ φαίνεται ὅτι κατεκυρίευσαν καὶ τοὺς Ἕλληνας μετὰ τὴν εἰς δουλείαν ἀξιοθρήνητον πτῶσιν...». Ἀκριβῶς γιὰ τὴν καταπολέμηση αὐτῆς τῆς λήθης ἔγραψε τὴ δίτομη «Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος», ὅπου οἱ προλογικὲς διευκρινίσεις του συμπίπτουν ἀπόλυτα μ' ἐκεῖνες τοῦ Κονταρῆ. «Κατ' ἐμέ, γράφει, τῶν ἱστορικῶν βιβλίων ἡ σπάνις κρατεῖ τὸ γένος εἰς ἀγνοίαν». Αὐτὴ ἡ σπάνις ἔχει τὶς ἐπιπτώσεις της στὰ σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι παντελῶς «μελεημένη καὶ σχεδὸν ἐξωστρακισμένη ἡ τῆς Ἱστορίας παράδοσις». Καὶ χωρὶς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας, «ἐβγαίνοντες ἀπὸ τὰ σχολεῖα εἴμεθα τοσοῦτον ἀπειροὶ τῆς ἀρχαιότητος».

Ἡ ἀποκοπὴ τοῦ Ἕλληνα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ του προϋπαρξὴ σημειώθηκε μετὰ τὴν Ἀλωση κι ἡ εὐθύνη βαραίνει ἀποκλειστικὰ τὴν Ἐκκλησία, ὅπως τὰ εἶδαμε στὸ κεφάλαιο γιὰ τοὺς «Χριστιανοὺς ραγιαδες τοῦ κάμπου».

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀπότοκη τῆς ρωμαϊκῆς, ὀνόμαζε τοὺς πολῖτες τῆς *ρωμαίους*. Ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ ἡ κοινὴ θρησκεία τῶν λαῶν ποὺ τὴν συναποτελοῦσαν ἦταν τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς συνοχῆς τῆς, ὥστε μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἰσότιμης μεταχείρισης νὰ παραβλέψει τὴν ἐθνολογικὴ τους ταυτότητα, παρὰ τὴ γενικὴ κυριαρχία τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου. Ὁ ἐθνικὸς προσδιορισμὸς τῶν ὑπηκόων καλύφθηκεν εὐστοχα ἀπὸ τὴ σύμπτωση τῆς κοινῆς προέλευσης ἀπὸ τοὺς παλιοὺς ὑποτελεῖς τῶν ρωμαίων — τὸ «*δνειδος τῆς δουλείας*» στὴ Ρώμη, ὅπως γράφει ὁ Παλιουρίτης. Ἀλλὰ καθὼς οἱ ἐπαρχίες τῶν ἀλλογενῶν χάνονταν λίγο λίγο καὶ ἡ ὑπουλὴ Δ' Σταυροφορία τραυμάτισε τὴν ἐθνικὴ φιλοτιμία, ἡ ἐλληνικότητα ξανάλαμψε στὸ βασίλειο τῆς Νίκαιας, τ' ὄνομα τῶν ἐλλήνων ἐπικράτησε γενικώτερα στὴν καλλιεργημένη μερίδα καὶ ἐδραιώθηκε περισσότερο στοὺς χρόνους τῆς παλαιολόγειας ἀναγέννησης. Οἱ βυζαντινοί, ἀφοῦ καμμιά πλέον σκοπιμότητα δὲν τοὺς ἐμπόδιζε, διακήρυτταν καὶ ἐπίσημα ὅτι ἀνήκουν στὸ «*γένος τῶν ἐλλήνων*».

Τὰ λαϊκὰ στρώματα ὥστόσο συνέχισαν ν' ἀποδέχονται φυσιολογικὰ καὶ τὴν παλιὰ τους ὀνομασία «*ρωμαῖοι*», ἀφοῦ ἡ σύνδεση μὲ τὸ «*δνειδος*» τῆς ὑποτελείας στὴ Ρώμῃ εἶχε λησμονηθεῖ καὶ ἡ ὀνομασία εἶχε κατακυρωθεῖ ἀπ' τὴ χρῆση αἰώνων. Ρωμαῖοι γράφονταν στὴ λαϊκὴ τους φιλολογία καὶ τὸ «*ρωμαῖος*» πέρασε στὴ σκλαβιά μαζί μὲ τ' ἄλλα παραδοσιακὰ τους στοιχεῖα ποὺ διακινήθηκαν πρὸς τὴν τουρκοκρατία.

Ἡ Ἐκκλησία ἀδιαφόρησε γιὰ τὸν «*ρωμαῖο*», ἀντέδρασεν ὅμως ἔντονα στὸν «*Ἕλληνα*». Προτίμησε τὸν καινούργιο ὑποτελεῖ «*χριστιανὸς*», σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸν «*μωαμεθανὸς*», ταυτίζοντας, τὸν Ἕλληνα μὲ τὸν αἰρετικὸ καὶ δίνοντας σὲ κάθε τι ἐλληνικὸ τὴ σημασία τοῦ εἰδωλολατρικοῦ καὶ σὲ κάθε τι ἐθνικὸ τὴν ἔννοια τοῦ πάγανιστικοῦ. Ἀπέκοψε τὸν Ἕλληνα ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ «*γένος τῶν ἐλλήνων*», ὥστε νὰ μείνει καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται σ' ὅλη τὴν σκλαβιά ἀπλὰ καὶ ἀπροσδιόριστα «*γένος*».

Ὁ «*Ἕλληνας*» τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, ποὺ δὲν πρόλαβε ν' ἀπορροφήσει τὸν «*ρωμαῖο*», ἐξοβελίστηκε ὁλότελα στὴν ἀρχόμενη τουρκοκρατία, ἐνῶ ὁ ὑποτιμημένος λαϊκὸς ρωμαῖος διατηρήθηκε σὰν μιὰ δευτερεύουσα ἐθνικὴ ὀνομασία, τὴ μόνη ποὺ γνώριζαν καὶ οἱ τοῦρκοι, ἀποκαλώντας «*ρούμ*» τοὺς ραγιάδες. Ἀλλὰ μὲς στὶς καινούργιες διαμορφώσεις τῆς σκλαβιάς καὶ μὲς στὶς δημοτικότερες ἀπλοποιήσεις τῆς γλώσσας, ὁ ρωμαῖος ἔγινε *ρωμιὸς* καὶ τὸ γένος του «*ρωμιοσύνη*», μιὰ σημασιολογικὴ χροιά ποὺ μεταφέρει τὰ βυζαντινὰ λαϊκὰ στρώματα στὴ φάση τοῦ νεοἙλλήνα, διαποτισμένου μ' ὅλους τοὺς καημοὺς καὶ τὰ βάσανα τῆς ραγιαδοσύνης.

Σημασία πάντως ἔχει ἐδῶ, πῶς, ὅταν ἔσβησε καὶ ἡ τελευταία ἀλωσιακὴ γενιά, ἡ ὀνομασία «*Ἕλληνας*» δὲν ξανακούστηκε καὶ μὲ τὴν «*ἀπαιδευσία* ποὺ ἀκολούθησε ἔλειψε κάθε ἐλπίδα ἀναβίωσης τῆς»¹.

(1) Τὴν πάγια ἐκκλησιαστικὴ γραμμὴ προσπάθησε νὰ σπᾷσει ὁ μεγάλος Λούκαρης. Ὁ Κριτόπουλος, μαθητὴς του, στὸν πρόλογο τῆς *Γραμματικῆς* του μιλᾷει θαρρετὰ καὶ μὲ περηφάνεια ὄχι γιὰ χριστιανούς, ἀλλὰ γιὰ τὴ «*γενεὰ τῶν Ἑλλήνων!*». Τὸ ἴδιο κάνουν καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, ποὺ δροῦν ὅμως στὴ βενετσιάνικη ἐπικράτεια (ὁ Μηνιάτης, ὁ Σκούφος...). Τὸ ἴδιο οἱ λόγιοι ποὺ ζοῦν

Ἡ τεράστια πολιτιστική περιουσία τῶν προπατόρων, τόσο πολύτιμη στὴν κρίσιμη ἐτούτη ἐθνικὴ καμπή, παρέμεινε ἀγνωστὴ καὶ οἱ νόμιμοι κληρονόμοι τῆς ἐνομιζόνταν πνευματικῆς ἀκτῆμονες. Τὶς διαδικασίες τῆς κληρονομιάς εἶναι ποὺ κίνησαν οἱ ἱστορικοί, νὰ ξαναδέσουν τὸ γένος μὲ τὸ ἀρχικὸ τμήμα τοῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ καὶ νὰ ντύσουν τοὺς «χριστιανούς», ποὺ δὲν εἶχαν πάψει οὐσιαστικά νὰ εἶναι Ἕλληνες, μὲ τὴ συνείδηση καὶ τὴν ὀνομασία τῆς καταγωγῆς τους.

Τὸ κλέος τῶν προγόνων, οἱ πολεμικοὶ ἄθλοι τους, ἡ πνευματικὴ παρακαταθήκη τους, οἱ φυλετικὲς ἀρετὲς τους μποροῦσαν νὰ ξυπνήσουν στὸ ραγιά τὴ χαμένη του περηφάνεια, νὰ δραστηριοποιήσουν τὴ φιλοτιμία του, νὰ κεντρίσουν τὰ ληθαργημένα του αἰσθήματα, νὰ ὑπομνήσουν τὴν αἴσθηση τῆς εὐθύνης καὶ νὰ στρέψουν τὶς βλέψεις του πρὸς τὴν κοίτη τοῦ ἐθνικοῦ χρέους. Οἱ ραγιαδες ἔπρεπε νὰ τινάξουν ἀπὸ πάνω τους τὸ ἐπίστρομα τῆς ραγιαδοσύνης καὶ νὰ ὀδεύσουν πρὸς τὴν ἀποκατάσταση τῆς πληγωμένης τους μοίρας. Νὰ συνεχίσουν τὸ δρόμο τῶν φυλετικῶν κελευσμάτων καὶ νὰ πιστέψουν στὴν ἑλληνικὴ τους ἀνωτερότητα. Ν' ἀντιδράσουν στὶς ταπεινώσεις καὶ νὰ μὴ λιμνάζουν σὲ «ἔργα τοῦ περιφήμου γένους ἡμῶν ἀνάξια».

Ἐστὼ καὶ ἀρνητικὰ διατυπωμένη, ἡ φράση αὐτὴ δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ αἶσθημα τῆς ντροπῆς μὲ τὴν ὑποταγὴ σ' ἓνα βάρβαρο, τὴν ἐσωτερικὴ προετοιμασία γιὰ τὴν ἀνάκτηση τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ, ποὺ ἦταν πάντοτε ἡ ἐλευθερία. Καὶ πραγματικά, ὅταν οἱ σκλάβοι ἔφτασαν νὰ τὸ συνειδητοποιήσουν, δὲν ἄργησαν νὰ ἐπιδροθοῦν στὰ «ἄξια» τῆς παράδοσης ἔργα. Μὲ τὰ φῶτα καὶ μὲ τὶς γνώσεις κραταίωσαν πρῶτα ψυχικὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους. Καὶ πιστεύοντας στὴν ἀνωτερότητά τους, τὸ ἀπέδειξαν ὕστερα ἐμπρακτα, κερδίζοντας μὲ τὰ ὅπλα τὴν ἐλευθερία τους. Οἱ πρόγονοι γνώρισαν τὴ μεγάλη λαίλαπα τῶν παλιῶν τούρκων, τῶν *περσάνων*. Κι οἱ ἀπόγονοι μαστίζονταν ἀπ' τοὺς νέους περσάνους, τοὺς τούρκους. Οἱ ἀτελεύτητες χιλιάδες τῶν παλιῶν ἐπιδρομέων εἶχαν ἐξοντωθεῖ. Τὸ ἴδιο ἔπρεπε τώρα νὰ ἐπαναλάβουν μὲ τοὺς νέους τυράννους. Περσάνοι καὶ τούρκοι ταυτίστηκαν στὴ φαντασία τῶν σκλάβων, καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο πὼς μέσα στὴν τελευταία ἑκατονταετία καὶ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Ἀγῶνα συχνότατα οἱ τούρκοι χαρακτηρίζονται «*νέοι περσάνοι*» καὶ τὸ ἴδιο συχνὰ οἱ «χριστιανοὶ» ὀνομάζονταν Ἕλληνες!

Ἦταν ἡ καρποφορία τοῦ ἔργου τῆς Ἱστορίας, ποὺ ἄρχισε ἑκατὸν πενήντα χρόνια νωρίτερα, δειλὰ στὴν ἀρχή, πιὸ θαρρετὰ ὕστερα, γιὰ νὰ λάβει δια-

στὴν Εὐρώπῃ, ὅπως ὁ Ἄν. Μιχαήλ («*ἡ Ἑλλὰς μενεῖ τε καὶ ζήσεται*»). Στὸν Μιχ. Παπαγεωργίου, ἀντὶ γιὰ Ἕλληνες, συναντοῦμε τὸν τύπο *ρωμελίτες*, ποὺ δὲν βρῆκε συνέχεια. Ὁ Κοραῖς προτίμησε *Γραικοὺς* καὶ *Γραικίες*, ἐπιβάλλοντας τὸν ὄρο καὶ στοὺς ὁπαδοὺς του, ἀλλ' ἡ παρεκτροπὴ σταμάτησε ὅταν τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα ἐπιβλήθηκε καὶ ἐπίσημα τὸ 1822 μὲ τὴ συνέλευση τῆς Ἐπιδιύρου. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξακολούθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ παράγωγα τοῦ *Graecia* τῶν λατίνων, ποὺ οἱ ἀρχαῖοι ποτὲ δὲν ἀποδέχτηκαν γιὰ τὴ χώρα τους. Ὑπῆρχε ἄλλωστε μιὰ προκατάληψη τῶν λατίνων ἐναντίον τῶν πνευματικῶν ἀνωτέρων ὑποτελῶν τους, ὅπως βεβαιώνεται κι' ἀπ' τὰ ἱκιστὰ ἀντικειμενικὰ ἱστορικὰ τους κείμενα. Ἐνῶ ἀπόηχο αὐτῆς τῆς προκατάληψης διατηρήθηκε στοὺς εὐρωπαῖους, ποὺ μὲ τὸν «*Γραικὸ*» ἐννοοῦν, ὄχι χωρὶς κάποια δόση ὑποτίμησης, τὸν νεο-ἑλληνα, ἐνῶ μὲ τὸν «*Ἕλληνα*» ἐννοοῦν τὸν πρόγονο τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

στάσεις μὲς στοὺς σκοποὺς τοῦ Διαφωτισμοῦ, κυρίως ἔξω ἀπ' τὰ ὅρια τῆς τουρκικῆς δεσποτείας. Στὸ χῶρο τῆς σκλαβιάς οὔτε ὁ φόβος εἶχε λείψει ἀκόμα ὁλότελα οὔτε οἱ πηγές γιὰ μιὰ ἱστορικὴ σύνθεση ἀφθονοῦσαν. "Ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν Ἱστορίαν βλέπουμε νὰ ζοῦν καὶ νὰ δροῦν εἴτε στὴ μισοανεξάρτητη Μολδοβλαχία, εἴτε σὲ κάποια ἀπ' τὶς τόσες ἐστίες τοῦ ἀπόδημου ἐλληνισμοῦ. Βλέπουμε ὅμως ἀκόμα, ὅτι εἶναι λόγιοι, δεμένοι μὲ τὶς παιδευτικὲς εὐθύνες καὶ τὴ διδακτικὴ ἀποστολή.

Τὴ σημασίαν τῆς ἱστορίας στὴν παιδείαν ἐπισημαίνει ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς μεταφράζοντας (μὲ τὸν Ζήση Κάβουρα) ἓνα ἔργο τοῦ Μιλιέτ: «*Εἰσάγομεν εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ γένους μας εἶδος μαθήσεως τὸ ὁποῖον εἰς μὲν τὰ πεφωτισμένα γένη τῆς Εὐρώπης ἐπέχει τὴν πρώτην τάξιν τῶν μαθημάτων καὶ νομίζεται εἰκότως στοιχεῖον καὶ βάσις τῆς τῶν νέων παιδείας, εἰς ἡμᾶς δὲ παραμελεῖται καὶ ἀγνοεῖται σχεδὸν καὶ μέχρις ὀνόματος*». Πέρα ὅμως κι' ἀπ' τὴ σχολικὴν χρῆσιν, ὁ Βεντότης θεωρεῖ τὴν Ἱστορίαν πρόσφορον μέσο φωτισμοῦ καὶ τῶν πολλῶν. «*Τὰ βιβλία εἶναι μία ἀνεξάντλητος πηγὴ σοφίας, ἐξαιρέτως ἡ Ἱστορία*».

Ἡ ἱστορικὴ συγγραφὴ προέκυψε σὰν ἓνα ἠθικὸν χρέος γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁ κεφαλαιώδης ρόλος τῆς ἐπισημάνθηκε μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἐλλείψεων τῆς τότε παιδείας. Ἡ ἀξιοποίησί της πραγματοποιήθηκε μὲς στὶς ποικίλες ἐκπαιδευτικὲς διευρύνσεις. Καὶ ἡ ζωογόνα διοχέτευσί της πέρασε ἀπὸ τὸν δίαυλον τῆς σχολικῆς μόρφωσης. Ἡ σημασία τῆς Ἱστορίας ξεπέρασε τὴ φάσιν τῶν ἱστορικῶν γνώσεων καὶ προσανατολίσθηκε σὲ μιὰ εὐρύτερη ἐθνικὴ σκοπιμότητα. Ἀλλ' οὔτε ὁ στόχος τῆς φυλετικῆς τόνωσης προσεταιρίστηκε ποτὲ ψεύτικες προσεπικουρίες οὔτε ἡ θερμὴ τῆς καρδιάς ἐνόθευσε στὸ παραμικρὸ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν κρίσεων.

Ὁ ὅρος τοῦ ἀδέκαστου, ποὺ λειτούργησε τόσο ἄψογα καὶ στὶς λαϊκὰς χρονογραφίαις, ἀκόμα καὶ στὰ ποιητικὰ ἢ πεζογραφικὰ κείμενα ὅσα συνδέονταν μὲ ἀναπαράστασιν τῆς τρέχουσας ζωῆς, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ κυριαρχήσει καὶ στὴν καθαρὴ Ἱστορίαν. Ἦταν κι αὐτὸ μιὰ γραμμὴ παραδοσιακὴ ποὺ χαρακτήριζε ὅλο τὸ γένος, προτοῦ ἀκόμα ἡ Ἱστορία θελήσει νὰ πεῖ τὸν ἐπίσημον λόγον της. Γιατὶ κι' ὅταν θεωρήθηκε ὀριστικὰ τερματισμένη μὲς στὴ ἀμετακίνητη ἄπνοια τῆς σκλαβιάς, ἡ συνείδησί της δὲν ἔπαυε ν' ἀνασαίνει μὲς στὴ φιλιστορικὴ ἔφεση τοῦ Ἕλληνα, ποὺ ἐξακολούθησε ν' ἀγρυπνᾷ νὰ ὠτακουστεῖ, ν' ἀνιχνεύει καὶ ν' ἀποτυπώνει ὅλες τὶς λεπτομέρειες τοῦ πολυπύχου ἔθνικοῦ βίου. Ἦταν τὸ ὑπόστρωμα ὅπου μπορούσε ν' ἀκουμπήσει ἡ ὑπεύθυνη Ἱστορία, μὲ πατριωτικὰ ἐρανίσματα στὴν ἀρχὴ καὶ δάνεια ἀπὸ ξένες πηγές, σὲ γλώσσα ζωντανή καὶ γιὰ ὅλους, γιὰ νὰ φτάσει ὡς τὶς συνθέσεις, λιγότερο ἢ περισσότερο πλήρεις, μὲ τὸν χαρακτήρα πάντως τῆς προσωπικῆς συμβολῆς. Τὸ ἴδιον περίπου φαινόμενο ἐπαναλήφθηκε στὴν ἐπανάστασιν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ὁποία κύλησε ἓνας ὁλόκληρος πακτώλως ἀπὸ ἀναμνήσεις ὁσων πολέμησαν στὸν Ἀγῶνα, μὲ Ἀπομνημονεύματα, Ἡμερολόγια, ὑπομνήματα, ἀφηγήσεις ἐπανορθώσεις καὶ ποικίλα ἄλλα κείμενα, ποὺ συγκρατοῦν τὴ φωτιά μιᾶς συγκλονιστικῆς γιὰ τὸν νέον ἐλληνισμό ἐποποιίας, κατεργασμένης μὲ τὴν πίκρα ὅλων τῶν μαρτυρικῶν γενεῶν τῆς σκλαβιάς. Πενήντα χρό-

νια ἀργότερα, ὡς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα, τὰ ἐπιεικῆ ἐπίπεδα τῶν προδρόμων τοῦ εἵδους πρόκειται νὰ ξεπεραστοῦν ἀστραπιαῖα. Μιὰ πλειάδα ἀκαταπόνητων ἱστοριοδιφῶν κι' ἓνας λαμπρὸς ἀστερισμὸς ἱεουργῶν τῆς Ἱστορίας μὲ ἀδιαφιλονίκητη αἴγλη προορίζονται μὲ τὰ βαρυσήμαντα, σὲ ἐπιστημονικὸ πλεον βάθρο, ἔργα τους ν' ἀναπληρώσουν μὲ μιᾶς ὅσα οἱ αἰῶνες τοῦ φόβου δὲν ἐπέτρεπαν νὰ γραφοῦν.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Ἐπιθανάτια Ραψωδία

Θέλω νὰ σπάσω τὸν ἥχο τοῦ δισταγμοῦ,
νὰ ξεχυθῶ στὸ στερέωμα.
Θέλω ν' ἀπλώσω τὰ κέρνα φτερά μου,
πρόκληση στὸν Ἥλιο.

Θέλω νὰ δῶ τὴν περηφάνεια μου
νὰ σταλάζει τὴ πίκρα τῆς, ρουμίνι,
στὴ σπασμένη κούπα τῆς μοναξιᾶς.

ὦ σεῖς ὠδές,
ἀπὸ τῆ μουσα τῆς Σαφῶς
καὶ τοῦ Ἀρίωνα τῆ λύρα
φτάστε τοὺς στίχους σας στὶς μέρες μας.

Κι ἀκουμπήστε τὴ δροσιά τους
στὸ φλογισμένο μας μέτωπο,
κι ἔτσι κρατῆστε μας τὸ τέμπο
τῆς ἐπιθανάτιας ραψωδίας.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ

Ἑλληνας κι Ἑλληνικὸς

Ἡρωϊσμὸ σὰν ἔχεις καὶ φιλότιμο
κι ἐλεύθερα ἀγωνίζεσαι, χωρὶς ἀφεντικό,
γιὰ δίκηο καὶ τιμή,
ὅταν πρωτοπορεῖς μέσ' τὴ ζωὴ
νικώντας κάθε ἐνστικτο καὶ δόγμα,
ὅταν δὲν εἶσαι δοῦλος οὔτε τύραννος
κι ἀφοβα τὴν ἔρευνα ζητᾶς καὶ τὸν διάλογο,
ὅταν διαφοροποίηση γυρεύεις καὶ τίμια πρόσοδο
καὶ γιὰ τὸ κάλλος τὴν ἀγάπη σου σκορπᾶς,
ὅταν τὸ φόβο καὶ τὴ βία δὲν γνωρίζεις
καὶ ἀνθρωπιὰ γιὰ ὅλους περισσεύει,
ὅταν τὸ πνεῦμα τὸ ἀμάραντο λατρεύεις
—καὶ τίς αἰώνιες ἑλληνικὲς ἀξίες—
τὴν ταπεινὴ τὴν ὕλη ἀψηφώντας,
τότ' Ἑλληνας καὶ Ἑλληνικὸς λογᾶσαι.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ

Εὐρωπαϊκότητα καὶ Ἑλληνικότητα

Ὁ εὐρωπαϊκός, λεγόμενος, πολιτισμός μας εἶναι ἄραγε συνέπεια κι εἰκόνα τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ μας πολιτισμοῦ, ὅπως συνήθως κολακευόμαστε νὰ λέμε συχνά, μὲ φουσκωμένο στῆθος; Κι ἂν εἶναι, σὲ ποιά ἔκταση; Ἄς μὴν αὐταπατώμαστε: Εἴμαστε συνέταιροι αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ (ποῦ ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἔχουμε υἱοθετήσει ἐδῶ, πέρα γιὰ πέρα) μόνο κατὰ τὸ ἓνα τρίτο. Τᾶλλα δυὸ τρίτα εἶναι ἡ αὐτογενὴς τεχνικὴ ἀνάπτυξη (ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ μας) καὶ δεύτερο καί, τὸ τελευταῖο τρίτο, ἓνα ἐλαφρὰ μεταποιημένο ἐβραϊκὸ πνεῦμα, ποῦ τὸ μοιράζεται ὁ ὑπαρξισμός, ὁ χριστιανισμός κι ὁ μαρξισμός. Γιὰ τὸ μαρξισμό δεῖξαμε, σὲ προηγούμενο ἄρθρο μας, ποῦ καὶ πῶς ἀγγίζουν οἱ ρίζες του στὴν ἰουδαϊκὴ ἰδεολογία: Μὲ τὸ μεσσιανισμό του. Ἕνα κήρυγμα σωτηρίας, ἀπ' ὅλα τὰ βάσανα κι ὅλες τὶς ἀγωνίες μας, μέσα σὲ μιὰ ἀνανεωμένη κοινωνία ἐλευθερίας, ἰσότητος, ἀφθονίας κι ἀδελφότητος. Ἕναν ἐπίγειο, δηλαδή, παράδεισο, ὅπου θ' ἀπολαμβάνουμε ἀνεμπόδιστα ὅλες τὶς ἡδονές, ἓνα παράδεισο, ποῦρχεται νὰ μᾶς προφτάσει τρέχοντας. Ὅσο γιὰ τὸ χριστιανισμό καὶ τὸν ὑπαρξισμό, εἶναι μεταξύ τους ἀδέρφια. Ἡ ἀλογικὴ («πιστεῦω ἀκριβῶς, ἐπειδὴ εἶναι παράλογο») καὶ βουλευσιαρχικὴ θέση τοῦ ὑπαρξισμοῦ, μαζί μὲ τὴν παντοδύναμη ἀσύδοτη καὶ πλήρη ἀναιτιότητα μιᾶς θέλησης, ποῦ θέλει ἀπόλυτα «ἐλεύθερη», καθὼς καὶ ἡ νέα διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ (σὰν προσωπικοῦ αὐτὴ τὴ φορὰ τοῦ Θεοῦ, γιὰ χρῆση τοῦ καθένα μας —κάτι μεταξύ φύλακα ἀγγελοῦ μας καὶ ψυχαναλυτὴ γιατροῦ τῆς διπλανῆς πολυκατοικίας) μιλάει ἄρκετὰ εὐγλωττα πάνω σ' αὐτό. Ἀλλὰ κι οἱ προηγούμενες σχολές (στὴ Γερμανία ὁ Νίτσε κι ὁ Σοπενχάουερ, στὴ Γαλλία ὁ Μπερξόν, στὴν Ἀμερικὴ ὁ Τζέιμς κι ὅλοι οἱ προηγούμενοι θεῖστες φιλόσοφοι τῆς Δ. Εὐρώπης) ἦταν βουλευσιαρχικές. Ὁ Ἑλληνισμός, ἀντίθετα, ὑπῆρξε ἀποφασιστικὰ νοησιαρχικός, ἔλλογος, ἀντιμυστικιστικός, ἀντισυνωμοτικός καὶ ἀνοιχτὰ διαπαιδαγωγικός. Γι' αὐτὸ καὶ μόνο αὐτὸς ὁ πολιτισμός πρωτάνοιξε στὴν Ἀνθρωπότητα τὶς πύλες καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντίληψης καὶ τῆς δημοκρατικῆς ἀντίληψης. Αὐτὰ τὰ δυὸ ἦταν τὰ κύρια δῶρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ σημερινὸ δυτικὸ πολιτισμό.

Ὅσο γιὰ τὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία, ποῦ διαποτίζει ἐπίσης τὸ σημερινὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα (σὲ βάρος φυσικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ του πνεύματος), ἀξίζει νὰ δεῖξουμε ἐντελῶς περιληπτικὰ καὶ καίρια τὴ βασικὴ τῆς ἀδυναμία ν' ἀντεπεξέλθει ἀπέναντι στὴ βαθύτητα τῆς ἑλληνικότητος. Καὶ πρέπει νὰ τὸ δεῖξουμε, χωρὶς νὰ διστάσουμε, γιατί ἀπαγορεύεται στοὺς Ἑλλήνες τόσο τὸ νὰ διστάζουν μπροστὰ στὴν Ἀλήθεια, ὅσο καὶ τὸ νὰ ἰσχυρίζονται κάτι χωρὶς νὰ τ' ἀποδείχνουν κι ὅλας. (Τὸ ἀντίθετο θᾶταν δογματισμός). Ποιὸ εἶναι τὸ βασικὸ μοτίβο στὴ χριστιανικὴ ἰδεολογία; Τὸ ὥρισε, μιὰ γιὰ πάντα, ὁ Ἑβραῖος Παῦλος, ὁ «ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν». Πίστη (στὸ Θεό), Ἑλπίδα (στὴν ἀνάστασίν μας), Ἀγάπη (ἐνότητα) πρὸς ἀλλήλους. Καὶ τὰ τρία ὅμως εἶναι συναισθήματα! Κανένα τους δὲν ἐνσωματώνει τὴ λογικὴ ἢ τὴ γνώση τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Οὔτε κἂν τὴν ἀγγίζει. Μποροῦν αὐτὲς οἱ δυνάμεις (ἐβραϊκὲς καὶ ἀνα-

τολίτικες), τυφλές κι ἀκαθοδήγητες ἀπ' τὸ νοῦ, νὰ μᾶς ἐγγυηθοῦν τὴν παναθρώπινη σωτηρία; Ἀποκλείεται. (Ἄν βέβαια τὶς μπασταρδέψουμε μὲ λογικοκρατικά στοιχεῖα, κάτι γίνεται. Ἀλλὰ τότε, ἀπλούστατα, κλέβουμε ἀπ' τὴν ἀποθήκη τοῦ Ἑλληνισμοῦ— κι αὐτὸ δὲν εἶναι νόμιμο...). Ὅρθά λοιπὸν οἱ Ἕλληνες εἶδαν, ὅτι στὸ νοῦ καὶ στὴ γνώση βρίσκεται ἡ ἀρετὴ (ὁ δρόμος τῆς τελειώσεώς μας, ἀτομικῆς ἢ ὁμαδικῆς) κι ὄχι στὰ ἐνστικτα, τὰ πάθη ἢ τὰ συναισθήματά μας. Ἡ «ἀγάπη» δὲν φτάνει. Γιατὶ μπορεῖ νὰ κατευθυνθεῖ σὲ σκάρτο ἀντικείμενο. Μπορεῖ νὰ λατρεύει λάθη. Μπορεῖ (ἀχαλιναγώγητη ἀπ' τὴ σκέψη) νὰ μετατραπῇ σὲ μῖσος (ὅπως τὸ κρασί σὲ ξύδι). Γιατί, τί εἶναι τὸ μῖσος ἄλλο, παρὰ ἡ ἀγάπη τοῦ κακοῦ; Μπορεῖ ἡ ἀγάπη, ὀρφανὴ ἀπὸ λόγος, νὰ περιπλανηθεῖ στὴ ματαιότητα καὶ νὰ πιστέψει οὐτοπίες. Ἔτσι οἱ Χριστιανοί, ὅταν πῆραν τὴ δύναμη, βασάνισαν ὄχι μόνο τοὺς «ἐθνικοὺς» συμπολίτες τους (δηλαδή ἐκείνους ποὺ πίστευαν στοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς τους) καὶ γκρέμισαν τ' ἀμίμητα μνημεῖα τους, ἀλλὰ κι ἔκαψαν ζωντανούς τοὺς αἵρετικούς μέσα στὶς τάξεις τους. Οἱ καταπληκτικοὶ ἀριθμοὶ τῶν θυμάτων τους βρίσκονται σ' ὅλες τὶς Ἱστορίες. Ἐνδιαφέρον ὅμως θὰ εἶναι νὰ δοῦμε, μὲ ποιά εἰδικὴ φιλοσοφία ἐγίνε τὸ τελευταῖο αὐτό. Ὁ αἵρετικὸς ἢ ὁ ἄπιστος θὰ πῆγαινε μὲ βεβαιότητα στὰ αἰώνια μαρτύρια τῆς κόλασης. Ἄν, λοιπὸν, ἀπὸ σήμερα ποῦναι ζωντανὸς τοῦ βγάλουμε μὲ τὴν τσιμπίδα ἓνα - ἓνα τὰ νύχια, ὥστε τοῦ σπάσουμε μὲ τὸ σφυρὶ μερικὰ λεπτὰ κόκκαλα καὶ στὸ τέλος τοῦ χύσουμε καὶ κάνα-δυὸ σταγόνες καυτὸ μολύβι στὴ γλώσσα (κι ἔτσι προφτάσει ἐν τῷ μεταξὺ νὰ μετανιώσει), θὰ πέσει στὰ μαλακά. Θὰ πᾶει στὸ Καθαρτήριο ἢ καὶ θὰ σωθεῖ ἐντελῶς. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει, ἀφοῦ αὐτὰ τὰ μαρτύρια πρόκειται νὰ τὰ ὑποφέρει στὴν αἰωνιότητα, τί θὰ πείραζε νὰ τοῦ τὰ κάνουμε στὰ ζωντανά, ἓνα μὴ-νὰ νωρίτερα; Αὐτὰ λοιπὸν τὰ βασανιστήρια, ποῦ θὰ τοῦ κάνουμε τώρα, εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση πράξη εὐσπλαγχνίας γιὰ τὸν ἁμαρτωλό. Πράξη ἀγάπης γι' αὐτόν. Κι' εἶναι λάθος νὰ νομίζεται, ὅτι οἱ ἱεροεξεταστὲς ἦταν ἀνθρωπόμορφα τέρατα. Ὁχι. Ἦταν οἱ θερμοὶ πιστοὶ τῆς «ἀγάπης»...

Στὴν Ἱταλία τῆς Ἀναγέννησης (τοῦ ἀρχαίου πνεύματος) ζωγραφίστηκε ἄλλοτε ἓνας πίνακας ἀπ' τὸ μεγάλο Μποτιτσέλλι. Δείχνει τὴν Ἀθηνᾶ νὰ ὀδηγεῖ ἓνα ζεμένο Κένταυρο. Ἡ Ἀθηνᾶ (τὸ φῶς τῆς γνώσης) εἶναι ἡ ἑλληνικότητα. Ὁ Κένταυρος (ἡ δύναμη τῶν ἐπιθυμιῶν) εἶναι ὁ κόσμος τῶν ζωδῶν ἐνστίχτων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς βούλησης. Ἡ θεὰ τοῦ πίνακα εἶναι ἡ Ἀθήνα. Ὁ Κένταυρος εἶναι ἡ Ἱερουσαλήμ. Φυσικά, μὲ τὸ συμβολισμό μας τοῦτο οἱ σκέψεις μας γίνονται στὸ ἑπαρκὸ σχηματικές. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἀνάγκη νὰ δείξουμε, μὲ ἀδρὲς γραμμές, τὰ κύρια ρεύματα τῶν διαφορῶν πολιτισμῶν. Στὶς λεπτομέρειες τὰ αὐστηρά αὐτὰ περιγράμματα μπορεῖ νὰ διαψεύδονται. Νὰ ὑπάρχουν, δηλαδή, Χριστιανοὶ κι Εὐρωπαῖοι ἑλληνικότεροι πολλῶν ἀνόντων τοῦ περιβάλλοντός μας. Καθὼς κι Ἰουδαῖοι ἀληθινοὶ κήρυκες κι ἐργάτες τοῦ πνεύματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ (π.χ. ὅλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι Ἰουδαῖοι σοφοί, ποὺ δὲν εἶναι καὶ λίγοι). Πάντως ἀξίζει νὰ προσθέσουμε, ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ ρεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, δηλαδή ἡ ὑπαρξιακὴ διάνοηση, ὁ χριστιανισμὸς κι ὁ μαρξισμὸς, διαπνέονται ἀπὸ μόνιμο φθόνον πρὸς τὴν ἑλληνικότητα καὶ τὰ ἐπιτεύγματά της. Ἐνα φθόνον, ποῦ δὲν ἀφήνει εὐκαι-

ρία νὰ μὴν ἐκδηλωθεῖ, φτάνοντας ἀκόμα καὶ σὲ ὑβριστικὲς μορφές. Δὲν παύουνε δὲ νὰ χτυπᾶνε, πὼς ὁ Ἑλληνισμὸς ἦταν δουλοχτητικὸς κι ἀπάνθρωπος, ἀγνοῶντας ἢ λησμονῶντας πὼς κι ὁ ἴδιος ὁ Κάρλ Μάρξ (ὅταν ἡ ἐπιστημονικότητα νικοῦσε μέσα του τὴν οὐτοπία) δικαιολογοῦσε πέρα γιὰ πέρα τὰ ἀρχαῖα καθεστῶτα, ὑποστηρίζοντας πὼς οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις δὲν εἶχανε φτάσει τότε σὲ σημεῖο ὠριμότητας καὶ ἀνάπτυξης τέτοιας, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων. Ἡ μηχανὴ κι ἡ μηχανικὴ παραγωγὴ δὲν εἶχε ἀκόμα κάνει τὴν ἐμφάνισή της, ὥστε νὰ μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τὸ σκλάβο στὴν ἐξευτελιστικὴ ὑπερεργασία. Εἶναι ἄλλωστε πασιγνώστο τὸ μαρξιστικὸ σχῆμα: Ὁ χειρόμυλος ἀντιστοιχεῖ στὴ δουλειά, ὁ ὑδρόμυλος στὴ δουλοπαροικία κι ὁ ἀτμοκίνητος μύλος στὴ μισθωτὴ ἐργασία. Τί λοιπὸν ψάχνουνε νὰ βροῦν μαῦρα σημάδια στὸν Ἑλληνισμό; Δὲν κυτᾶνε καλύτερα τὴ μοντέρνα δουλειά τῆς ἐποχῆς τους, τὴ ντροπὴ τῶν στρατόπεδων συγκέντρωσης τοῦ Χίτλερ ἢ τῶν Γκουλάγκ τοῦ Στάλιν (ὁ Χίτλερ ἐκλεψε τὴν εὐρεσιτεχνία ἀπ' τὸν Στάλιν), αὐτῶν τῶν ἐργοταξίων θανάτου, ὅπου τὰ χαφιδικώτατα καθεστῶτα τῶν χωρῶν ἐκείνων συγκέντρωναν σὲ ταχτικὲς φουρνιὲς ἑκατομμύρια πολιτικῶν κρατούμενων, ποὺ ἄφηναν τὰ κόκκαλά τους στὴν κατασκευὴ τῶν μοντέρνων πυραμίδων τῶν χωρῶν τους, δηλαδὴ τῶν ὑδροηλεκτρικῶν κατασκευῶν καὶ τῶν ἄλλων ἔργων «κοινωνικῆς» καὶ «ἀμυντικῆς» ὑποδομῆς; Ἡ δουλειά, ὅπως καὶ ἂν μετονομαστεῖ, πάντα δουλειά δὲν εἶναι;

Μετὰ ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὸ σπουδαιότερο καθήκον ποὺ μπαίνει στοὺς νεοέλληνες πνευματικὸς ἀνθρώπους εἶναι (τώρα μάλιστα ποὺ ἐνωνόμαστε ὀργανικὰ μὲ τὴν Εὐρώπη), ἀφοῦ νοιώσουν πρῶτα, βαθιά, τὸ χαρακτῆρα τῆς ἐλληνικότητάς τους, ν' ἀγωνιστοῦνε ὕστερα γιὰ τὸν καθαρισμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀτμόσφαιρας ἀπὸ τὰ κάθε εἶδους καυσαέρια τοῦ τρικέφαλου Ἰουδαϊσμοῦ, συντελώντας ἔτσι στὴν ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη ἐπικράτηση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος — τῆς ἐλληνικότητος. Εἶναι ἡ εὐγενικότερη ἀποστολή. Τὰ ἀσκημένα χέρια ποὺ θὰ τὸ χειριστοῦνε τὸ ζήτημα, αὐτὰ εἶναι ποὺ λείπουν. Καὶ μιὰ ἀπ' τίς κυριότερες αἰτίες αὐτῆς τῆς ἐλλειψῆς εἶναι, ὅτι ἐπιμένουμε πάντα στὸ ξεπερασμένο σχῆμα τοῦ «ἐλληνο-χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ», γιὰ τὸ ἔτσι μᾶς μάθανε καὶ γιὰ τὸ αἰσθανόμαστε ἄσκημα νὰ ξεμάθουμε. Γιὰ τὸ δὲν μπορούμε νὰ καταλάβουμε ὅτι ὁ μοντέρνος αὐτὸς «Ἑλληνισμὸς» (ποὺ μᾶς χορηγεῖται ταχτικὰ σὲ ἐνέσεις) εἶναι δυναμωτικὸ νοθευμένο κι ἀνίκανο νὰ ἐνεργήσῃ, ἔτσι ποὺ εἶναι. Κι ὅσο νὰ τὸ καταλάβουμε καλὰ αὐτό, ἔχει περάσει ἡ ζωὴ... Ὅτι συνεχίζοντας τὸ δρόμο ποὺ μᾶς δείχνει αὐτὴ ἡ ρετσέτα, εἶναι ἀδύνατο νὰ δημιουργήσουμε ὅτιδήποτε τὸ ἀξιόλογο, ἀφοῦ κάθε ἀξιόλογο ἔχει σὰν προϋπόθεση ἓνα προηγούμενο ἰδεολογικὸ ξεκαθάρισμα...

Ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὀρίσουμε πιὸ σφιχτὰ τὴν ἐλληνικότητα. Εἰδικὰ πολιτικοκοινωνικὲς ροπὲς ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε; Ναι, ἂν καὶ δὲν θὰ βρεθοῦν αὐτὲς στοὺς προσωκρατικούς, ἀλλὰ στὴ σχολὴ τῆς Ἀθήνας. Στὸ «κράτος τῶν Φιλοσόφων» τοῦ Πλάτωνα καὶ στὸ διαπαιδαγωγικὸ κράτος τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλάτωνας πρότεινε τὴ διακυβέρνηση τῶν ἀνθρώπων ὑποθέσεων νὰ τὴν πάρουν στὰ χέρια τους οἱ φιλόσοφοι. Ἐργάσθηκε μάλιστα μὲ προσω-

πικό του κίνδυνου κι έκανε επανειλημμένες απόπειρες προς την κατεύθυνση αυτή. Μέχρι πού, σέ κάποια αποτυχημένη του προσπάθεια, πουλήθηκε για τιμωρία κι ο ίδιος σάν δούλος, στην Αίγινα. Κι απελευθερώθηκε αργότερα από φίλους του. Στην «Πολιτεία» του σάν πρόσθετες λεπτομέρειες, ύστερα απ' αυτό, προβλέπονται: 1. Ή εξορία τών ποιητών (πού λένε στά ποιήματά τους ό,τι τούς καπνίζει) καί τών λοιπών έλαφρών ανθρώπων. 2. Ή κοινοκτημοσύνη στά προϊόντα, τά χτήματα καί τις γυναίκες. 3. Ή οικονομική (είσοδηματική) απόσταση, ανάμεσα στους πολίτες νά μήν είναι περισσότερο από ένα προς τέσσερα. "Αν δέν γίνουν αυτά, προσθέτει μέ βαθεία θλίψη ο Πλάτωνας, δέν θά υπάρξει ποτέ σταμάτημα της δυστυχίας, όχι μόνο για τούς Έλληνες αλλά κατ'αλήθεια τή γνώμη του καί για «όλόκληρο τό ανθρώπινο γένος». Ήταν άσφαλώς έτσι ο πρώτος ουτοπιστής της παγκόσμιας Ίστορίας. Ο Άριστοτέλης, μετά από 20 χρόνια μαθητείας κοντά στον Πλάτωνα, τό σχέδιο αυτό τό βρήκε έλαττωματικό καί πρότεινε δυό καινοτομίες: 1. Τη μεγαλύτερη δυνατή δημοτικοποίηση της σοφίας. (Έπειδή, αν μι'α μειοψηφία μόνο μορφωμένων διευθύνει τήν πολιτεία, τότε τό καθεστώς εύκολα θ' ανατρέπειται απ' τήν άμάθητη μεγάλη μάζα). 2. Τήν εξίσωση της επιθυμίας για κέρδος ανάμεσα στους πολίτες κι όχι άπλά τήν εξίσωση τών περιουσιακών στοιχείων. (Γιατί αν ή πλεονεξία έμενε άνίκητη, εύκολα θ' ανατινασσόταν τό τεχνητό αυτό σύστημα περιουσιακής εξίσωσης). Σάν μέσα για τήν έπιτυχία αυτών τών δυό μέτρων πρότεινε τήν παιδαγωγική καταπίεση του λαού μέ νόμους. Ύποχρεωτικά μαθήματα καί τιμωρίες, μέχρι οί άνθρωποι νά στρώσουν: «Μάλλον γάρ δεί τας επιθυμίας όμαλίζειν ή τας ουσίας. Τοῦτο δ' οὐκ ἔστι μὴ παιδευομένους ίκανῶς ὑπό τῶν νόμων». (Άριστοτέλης, Πολιτικά, Β' 7-12668— καί Μάξ Μπέερ, «Οί κοινωνικοί άγῶνες στην Άρχαιοτητα», έλλ. μετ., σελ. 54-55). Έννοείται, πώς οί διάδοχοι αυτοί του Σωκράτη (Πλάτωνας κι Άριστοτέλης) θάταν άδύνατο νά φτάσουν στά συμπεράσματά τους χωρίς τή βασική θεωρία του ιδεολογικού γενάρχη τους: "Οτι ή ανάπτυξη της ήθικης (άρετης), καί κατ'α συνέπεια κάθε κοινωνική πρόοδος, είναι άδύνατη δίχως τή γνώση. Κάτι ακόμα περισσότερο μάλιστα: "Οτι ή ήθική είναι ή ίδια ή γνώση. Ή θεωρία αυτή του Σωκράτη υπήρξε ο μυστικός υπόγειος διάδρομος, πού όδηγοῦσε από τή σκοτεινή αισθηματική διδασκαλία περί ήθικης της Άνατολής (Ίνδies, Μέση Άνατολή) στά φωτισμένα έλλογα συστήματα τών άμεσων καί άπώτερων δυτικών μαθητών του. Γιατί ο Σωκράτης ήταν ο πρώτος πού μετάφερε τήν ήθική απ' τήν καρδιά στο νου. (Ο Νίτσε είχε λοιπόν μεγάλο δίκιο όταν, παρά τήν αντίπαθείά του σ' αυτόν, τόν αποκαλοῦσε «καμπή κι' όρόσημο στην παγκόσμια Ίστορία»). Πάντως έξω απ' τις πραχτικές προσπάθειες πούκανε ο Πλάτωνας στη Σικελία για εφαρμογή εκεί του πολιτικού του συστήματος, φαίνεται, πώς υπήρξε κι' άλλη μι'α προσπάθεια, πολύ μεγαλύτερης κλίμακας, προς εφαρμογή του έλληνικού αυτού πολιτοκοκοινωνικού ιδανικού. Είναι όλόκληρο τό έργο του μεγάλου μαθητή του Άριστοτέλη, του Μεγαλέξαντρου, του έμπνευσμένου από κείνον: Για μι'α κοσμοπολιτική παγκόσμια επικράτεια! Άλλά αυτό είναι μι'α άλλη ίστορία, για τήν όποία θά χρειαζότανε ιδιαίτερη γραφή. Μπορούμε πάντως νά πούμε, έντελώς γενικά καί έντελώς περιληπτι-

κά (προσπαθώντας νά στίψουμε ὅσο μπορούμε πιό πολύ τὸν Ἑλληνισμό, γιὰ νά τοῦ βγάλουμε ἀπὸ μέσα τὸ ζουμί του), ὅτι σὰν κήρυγμα, σὰν μήνυμα, σὰν πρόταση πρὸς τὸν Ἄνθρωπο, γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων του καὶ κατοχύρωση τοῦ μέλλοντός του, βγαίνει τοῦτο δῶ: **Ἡ παγκοσμιότητα κι ἡ μόρφωση.** Αὐτὰ εἶναι τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στὰ ἄλλα ἱστορικά κινήματα κι ἰδεολογίες. Πρὶν ἢ μετὰ, ὁ ἄνθρωπος δὲν βρῆκε κάτι ἀνώτερο. Δυστυχῶς, τὸ μειονέκτημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πρόσφορος γιὰ μαζικὴ κατανάλωση. Περιορίζεται μοιραῖα, ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν ποιότητα, σὲ μιὰ μειοψηφία ἀνθρώπων, πού μπορεῖ κάθε φορὰ νά τὸν καταλάβει καὶ νά τὸν ἐφαρμόσει. Ἀντίθετα ὁ Ἰουδαϊσμός (κι οἱ παραφυάδες του, ὁ Χριστιανισμός κι ὁ Μαρξισμός) εἶναι εἰδικὰ λὲς φτιαγμένος γιὰ ἄμεση πλατεῖα ἀποδοχῆ. Γιὰ νά τὸ νοιώσουμε καλύτερα αὐτό, ἄς φανταστοῦμε τρεῖς ρήτορες, νά βγαίνουν σ' ἓνα μπαλκόνι γιὰ νά μιλήσουν μπροστὰ σὲ συγκεντρωμένο πλῆθος. Ὁ ἕνας λέει: «Πρέπει νά προσπαθήσετε νά μορφωθεῖτε. Πρέπει νά γίνετε, ὅλοι, ἂν εἶναι δυνατό, τέλειοι κάτοικοι τῆς ὑψηλῆς ἐπιστήμης. Νά παλέψετε μὲ τὶς προκαταλήψεις σας καὶ νά ἀντιληφθεῖτε ὅτι μοναδικὸς δρόμος γιὰ νά φτιάξετε τὸ μέλλον σας εἶναι ἡ γνώση. Μ' αὐτὴ θὰ ὑποτάξετε σιγὰ-σιγὰ τὴ φύση σας καὶ τὰ ἄλογα πάθη σας καὶ μαζί μ' αὐτά, καὶ τὸ φυσικό σας περιβάλλον. Καὶ στὸ βαθμὸ πού θὰ τὰ πετυχαίνετε αὐτὰ θὰ μπορεῖτε νά φτιάχνετε, σιγὰ-σιγὰ, τὴν παγκόσμια κοινωνία, τὴν χωρὶς πολέμους κι ἐπαναστάσεις, ὅπου θὰ προνοοῦνται ὅλα. Πάντως, τὸ ἀπόλυτο δὲν θὰ τὸ φτάσετε ποτέ». Ὁ δεῦτερος λέει: «Πιστεύετε στὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Ν' ἀγαπίεστε μεταξύ σας καὶ νά ἐλπίζετε στὸ σύντομο ἐρχομὸ τῆς Σωτηρίας: Στὸ ὅτι θ' ἀναστηθεῖτε, μὲ μιὰ νέα ζωὴ, στὸν παράδεισο, πού εἶναι ἐτοιμασμένος γιὰ ὅλους σας». Ὁ τρίτος ρήτορας λέει: «Ὁργανωθεῖτε, ἐπαναστατεῖστε καὶ θὰ τρῶτε μὲ χρυσὰ κουτάλια. Ὁ "παράδεισος" εἶναι αὐτός». Ποιὸν ἀπ' τοὺς τρεῖς παραπάνω ὁμιλητὲς θὰ χειροκροτοῦσε ἡ μεγάλη μάζα; Ἀσφαλῶς, λιγώτερο ἀπ' ὅλους τὸν πρῶτο. Κι αὐτό, ἐπειδὴ μεταξύ τῶν ζώων καὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι...

Ἑλληνισμὸς καὶ ἀνελληνικότητα

(Σχόλιο πάνω σὲ μιὰ δημόσια συζήτηση)

Γεγονὸς εἶναι, ὅτι κάθε φορά πού ὁ τόπος μας, καί ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρη γενικώτερα, βρίσκεται σέ δύσκολες στιγμές, θυμᾶται, ρητᾶ ἢ σιωπηλᾶ, τήν «*Ἑλληνικότητα*» σάν εἶδος σωσίβιου καί ἀρπάζεται ἀπ' αὐτὴ ὅπως - ὅπως, γιά νά σωθεῖ. Ἀλλά ἡ ἑλληνικότητα, ὅπως κατὰ κόρον ἔχει ἐπισημανθεῖ στό *Δαυλό*, εἶναι λεπτή, δύσκολη, καί ἴσως ἐπικίνδυνη ὑπόθεση. Μοιάζει μέ τὸν χιτῶνα τοῦ Νέσσου, κατὰ τὴν πετυχημένη παρομοίωση ἄλλου. Ἄν τὸν ρίξεις ἐπάνω σου ἀπρόσεκτα, κἀκήκες, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς. Δηλαδή χρειάζεται προσοχή, μελέτη καί περίσκεψη, πρὶν δοκιμάσουμε τὴν θεραπεία τῆς ἑλληνικότητας.

Αὐτὰ τὰ λέμε ἐπ' εὐκαιρία τῆς μελέτης τῶν πρακτικῶν μιᾶς δημόσιας συζήτησης γύρω ἀπὸ τὰ θέματα: «Ἑλληνισμός καὶ Ἑλληνικότητα», ὅπως ἀποτυπώνονται στὴν σχετική ἔκδοση ποῦ ἀκολούθησε⁽¹⁾. Στὴ συζήτηση ἔλαβαν μέρος μὲ εἰδικές εἰσηγήσεις 21 καθηγητὲς πανεπιστημίων καὶ διανοούμενοι, γνωστοὶ γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς τοὺς ἐπιδόσεις. Τὸ παρὸν βῆμα παρακολουθεῖ μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπη ὅποιαδηποτε κίνηση ἀφορᾷ στὴν ἀναζήτηση τῆς ἑλληνικότητας. Καὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διασφάλιση ἀπὸ τυχόν παρεξηγήσεις, ποῦ στὸ τέλος ἀποβαίνουν εἰς βᾶρος καὶ τῆς καλῆς προσπάθειας, ἀλλὰ κυρίως τῆς ἴδιας τῆς ἑλληνικότητας.

Στή δημόσια συζήτηση, για την οποία μιλάμε, έγινε ένα βασικό λάθος. Δεν ξεκαθαρίστηκε ευθύς εξ αρχής από την 'Οργανωτική' Επιτροπή, τί, περίπου είναι ή «*Ελληνικότητα*». Δεν έννοούμε, ότι μπορεί να όριοθετηθεί ή έννοια της ελληνικότητας, γιατί αυτό είναι άσυμβίβαστο προς την δυναμική και άέναη ροή των πραγμάτων με τὰ όποια είναι ταυτισμένη, αλλά τουλάχιστον να ξεκαθαριστεί τί δέν είναι ελληνικότητα και σέ ποιές άχρονες, έκτός τόπου, και χωρίς όφελιμισμό άρχές στηρίζεται. Έτσι ευθύς εξ αρχής πλέχθηκαν οί έννοιες 'Ελληνισμός και ελληνικότητα κατά τρόπο τραγελαφικών. Καί ίδού μερικά παραδείγματα από την σχετική έκδοση.

(Σελίς 15): «*Ἡ ἔνταξή μας στήν ΕΟΚ σημαίνει καί τὸν ἀφελληνισμό μας, τὴν ἀπώλεια τῆς ἰδιαιτερότητας καὶ συνακόλουθο τῆς ταυτότητάς μας; Ἡ ἀκόμη: πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ διατηρήσουμε τὴν ἐλληνικότητά μας, τὴν ἴδια στιγμή πού θὰ ἀναπτύσσεται ἡ εὐρωπαϊκότητά μας;*»

*Άλλος εισηγητής (σελ. 45): «*Η Italianità, η Hispanidad, η ελληνικότητα, η mexicana, η άραβικότητα ή, σήμερα, η αφρικανικότητα είναι κρυσταλλωμένα ιδεολογήματα που αντίτάσσουν στα επείσακτα θεσμικά πρότυπα της εξάρτησης τα ουτοπικά και ρομαντικά όράματα της αντίστασης και της αυθεντικότητας*».

Τρίτος εισηγητής (σελ. 56): «Με βάση αυτήν τη θεωρητική διάκριση και με στόχο τὸ σαφέστατο προσδιορισμὸ τῆς ἐννοίας «Ἑλληνικότητα» θὰ πρότεινα τὸ ἑξῆς τριπλὸ σχῆμα σὰν ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο: «Παραδοσιακὴ συνείδηση», «νέα συνείδηση», «σύγχρονη συνείδηση». Ἡ «παραδοσιακὴ συνείδηση» ἀναφέρεται στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας» κλπ.

Τέταρτος εισηγητής (σελ. 121): «*Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἐλληνικότητος, ἡ ἐγνοια γιὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ διερεύνηση μιᾶς ἐθνικῆς ταυτότητος, δηλαδὴ ἰδιαιτερότητος, εἶναι κά- τι ἱστορικὰ καθορισμένο*». Καὶ παρακάτω σελίς 137: «*Ἡ ἐγνοια καὶ ἡ διατύπωση τῆς*

(1) Δημόσια συζήτηση που ὀργάνωσε ἡ Β' Ἑδρα Κοινωνιολογίας τῆς Παντείου 11-15./5/1981. Σχετικές εἰσηγήσεις σὸν τόμο: «Ἑλληνισμός - Ἑλληνικότητα, Ἰδεολογικοὶ καὶ βιωματικοὶ ἄξονες τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας». Ἐπιμέλει Δ.Γ. Τσιούση, Βιβλ. Ἑστίας, Ἀθήνα 1983. Σελ. 256.

ἐλληνικότητας, ὡς συμβόλου, στόχου καὶ παράγοντα λαϊκῆς συσπείρωσης» κλπ.

Πέμπτος εἰσηγητής (σελ. 188): «Φοβᾶμαι, πὼς μᾶλλον πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, ὅτι ἡ προγραμματικὴ ἐλληνικότητα βρίσκεται κατὰ κανὸνα σὲ διαστάση πρὸς τὸν πραγματικὸ ἐλληνισμό μας. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀλλιῶς καὶ πιὸ δημαγωγικά: ἡ ἐλληνικότητα εἶναι συχνὰ ἡ ἰδεολογικὴ παραμόρφωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πάντως ὁ Ἑλληνισμός (ὡς γεωγραφικὸς χώρος, ὡς λαός, ὡς πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἱστορία) εἶναι μιὰ ὑπόθεση συνθετὴ καὶ συνήθως ἐξαιρετικὰ δραματικὴ. Ἀντίθετα ἡ ἐλληνικότητα ἀποτελεῖ μᾶλλον μιὰ συνθηματικὴ ἀφαίρεση, ποὺ γυρεύει νὰ ἀπομονώσει καὶ νὰ ὑπερτονίσει τοὺς φυλετικούς χαρακτήρες».

Ὁ ἐπόμενος εἰσηγητής (σελ. 192): «Ὡστόσο τὸ πρόβλημα ἔχει πολλὰ πλοκάμια. Ἀς ἀναρωτηθοῦμε: Ζητᾶμε τὴν ἐλληνικότητα ἢ τὴν νεοελληνικότητα; Καὶ παρακάτω (σελ. 200): «Φαντάζομαι ὅτι μιλώντας γιὰ ἐλληνικότητα ζητᾶμε, μέσα στὴν ἰδιαιτερότητα, νὰ ἐντοπίσουμε τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνήκουν ἀποκλειστικά στὴν ἐλληνικὴ παράδοση καὶ νὰ ἀπορρίψουμε τὰ νόθα, τὰ δάνεια στοιχεῖα».

Καί, γιὰ νὰ τελειώνουμε, ἀναφερόμαστε στὸν εἰσηγητὴ τῆς σελ. 206: «Ἡ ἐλληνικότητα κατὰ συνέπεια εἶναι μιὰ θεωρητικὴ ταυτότητα, κοντολογίς μιᾶς ἀφηρημένης φόρμα, ἕνας ἱστορικὸς τύπος, στὸν ὁποῖο κάθε περίοδος τῆς ἱστορίας, κάθε μεταγενέστερη ἔκφραση τοῦ γένους, ὀφείλει νὰ χωρεῖ καὶ νὰ ἐπαληθεύεται». Καὶ παρακάτω στὴν ἴδια σελίδα: «Σὲ καμμιά περίπτωση δὲν εἶναι δυνατό ἡ ἐλληνικότητα νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν ἰθαγένεια. Τὸ ἓνα εἶναι ταυτότητα, τὸ ἄλλο διαβατήριον».

Ὑστερα ἀπὸ τὸ παραπάνω περιβόλι σύγχυσης γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐλληνικότητας δὲν μπορῶ νὰ κρατηθῶ στὸν πειρασμὸ νὰ ἀναφερθῶ στὴ σελ. 1348/1984 τοῦ «Δαυλοῦ», ὅπου πολὺ γνωστὸς διανοούμενος ποὺ ρωτήθηκε: «Ποιά ἔννοια δίνετε στὸν ὅρο ἐλληνικότητα; ἀπάντησε: «Αὐτὸ ποὺ οἱ συνειδητοὶ Ἑλλήνες νιώθουν δικὸν τους. (Ἄν ὁ ὅρισμός εἶναι ταυτολογικὸς δὲν φταίω ἐγώ. Μόνο «στατιστικές» ἀπαντήσεις μποροῦν νὰ καλύψουν ἐρωτήσεις ποὺ περιέχουν ἀδιευκρίνιστους ὅρους)». Ὡστε λοιπὸν ἡ διευκρίνηση τῆς ἔννοιας ἐλληνικότητα εἶναι ὑπόθεση στατιστικῆς. Παντοῦ γκάλλοπ. Κατεβήτε στὰ πεζοδρόμια καὶ ρωτήστε τὸ λαό. Μαζὶ μὲ τὸ ποιά ὁδοντόκρεμα προτιμᾶτε, πᾶει ἄσορτι καὶ ποιά ἔννοια περὶ ἐλληνικότητας προτιμᾶτε.

Θὰ συμφωνήσω, ὅμως, μὲ τὸν εἰσηγητὴ κ. Δ. Φιλίππιδη (*Σύγχρονη Ἑλληνικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ Ἑλληνικότητα*, σελ. 222), ποὺ πολὺ εὐφυῶς καταλήγει στὸ ἄρθρο του: «Φτάνει νὰ μὴν πέσουμε ποτὲ στὴν παγίδα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐλληνικότητας». Καὶ συμφωνῶ, γιὰτὶ ἡ ἐλληνικότητα ἀποτελεῖ διαρκὴ ἀναζήτηση ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου. Θὰ ἐξάρω, ὅμως, τὸν διακεκριμένο διανοητὴ κ. Χ. Γιανναρᾶ, ποὺ γνωρίζει ἄριστα τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι ἐλληνικότητα. Ἀρχίζει τὴν εἰσήγησή του «Θρησκεία καὶ ἐλληνικότητα», σελ. 243, μὲ τὴν παρακάτω ἀληθινὴ καὶ βαθυστόχαστη διευκρίνηση: «Θρησκεία καὶ Ἑλληνικότητα εἶναι δύο ἀσύμπτωτες ἔννοιες». Καὶ παρακάτω (σελ. 244): «Σὲ κάθε περίπτωση πρέπει νὰ ξεριζωθοῦμε ἀπὸ τὴν αὐτονόητη σήμερα προτεραιότητα τῆς χρησιμότητας, νὰ μεταφερθοῦμε στὴν ἀπόλυτη γιὰ τοὺς Ἑλλήνες προτεραιότητα τῆς ἀλήθειας».

Χωρὶς νὰ ἐξαντλεῖται τὸ θέμα τῶν εἰσηγήσεων, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἀξιολογώτατες ἀλλὰ ἐκτὸς θέματος ἢ στὸ περιθώριον τοῦ θέματος «Ἑλληνισμός καὶ Ἑλληνικότητα», εἶναι φανερό ὅτι ὑπάρχει σύγχυση ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικότητας. Γι' αὐτὸ βλέπουμε νὰ πηγαινοέρχονται ἰδέες ὅπως: ἐθνικὴ ταυτότητα, ἰθαγένεια, γλώσσα, παράδοση, ἰταλικότητα, βραζιλιανικότητα, θρησκευτικότητα, ἱστορικότητα, ἰδιαιτερότητα, νεοελληνικότητα, Τουρκοκρατία, ρωμιοσύνη, ΕΟΚ, ΝΑΤΟ, σύγχρονα πολιτικὰ κόμματα, Μεγάλῃ Ἑλλάδα, κρατικισμός, ἡθογραφία, πολιτισμικὴ κληρονομία, λαογραφία κλπ. Ἀπλοποιώντας τὰ πράγματα, φτάσαμε σὲ σημεῖο νὰ θεωροῦμε παράλληλες ἔννοιες τὴν βραζιλιανικότητα (μὲ τὸ καρναβάλι

του Ρίο, τη σάμπα και τον ποδοσφαιριστή Πελέ) άφενός και την «έλληνικότητα» (με τὸ συρτάκι, τὴ ρεταίνα, τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὰ νησιά) άφετέρου. Καὶ πολὺ σωστά, άφου δέν ξεκαθάρισαμε οὔτε καν προσεγγίσαμε τὴν έννοια τῆς έλληνικότητας. Ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ εἶναι άπαράδεκτα καὶ έπιζήμια, ὅχι μόνο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴν ανθρωπότητα, πού σήμερα, ιδιαιτέρως, παραπαίει καὶ τὸ μόνο φῶς έλπίδας έκπορεύεται ἀπὸ τὴν έλληνικότητα, ὅπως ἀπὸ έτῶν τὴν αναζητάει ὁ Δαυλός, γι' αὐτὸ παραπέμπω σὲ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Δ.Ι.Λ., σελ. 114-1115/1983 τοῦ παρόντος περιοδικοῦ, ὅπου σαφῶς διευκρινίζεται ἡ διαφορά ανάμεσα στὶς έννοιες «Ἑλληνικότητα» καὶ «Ἑλληνισμός»:

«Ἡ πρώτη εἶναι έννοια καθαρὰ συνειδησιακὴ, αναφέρεται άποκλειστικά στὸν ιδιάζοντα «τρόπο» (μὴ κοινὸ μὲ άλλους πολιτισμούς, θεωρήσεις ἢ αντίληψεις) θεωρεῖν τὴν ζωὴ καὶ τὸν Κόσμο, πού ἀπλῶς έτυχε άποδεδειγμένα νὰ πρωτοεμφανισθεῖ καὶ ὀλοκληρωθῇ στὴν Ἑλλάδα, σὲ ὠρισμένες μᾶλλον συνειδήσεις —πολλές ἢ λίγες δέν έχει σημασία— τῆς Ἑλλάδας, τῆς προκλαστικῆς, κλασσικῆς καὶ ἐν μέρει τῆς έλληνιστικῆς Ἑλλάδας, «τρόπο» καὶ αντίληψη καὶ πράξη πράγματι έπαναστατικά, συγκλονιστικά θάλεγα, πού σφραγίζουν προσδιοριστικά σύμπασα τὴν ἱστορία τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, ανεξάρτητα τόπου καὶ χρόνου. Ἡ έλληνικότητα εἶναι ἀξία τοῦ έσώτερου συνειδέναί καὶ ἀλήθεια πνευματικὴ καὶ πρακτικὴ πανανθρώπινης, οἰκουμενικῆς ἰσχύος· ὠρισμένα δὲ στοιχεῖα τῆς, στὰ ὁποῖα συνήθως σταματοῦν οἱ σχολαστικοὶ ἢ ἀκαδημαῖκοι μελετητές τῆς, ὅπως ἡ έλληνικὴ γλῶσσα ὡς ὄργανο έκφράσεως τῆς, ὁ έλληνικὸς χῶρος ὡς τόπος εμφάνισεως τῆς, ἡ έλληνικὴ ἱστορία, ἀκόμη καὶ τὰ ὑλικά ἢ πνευματικά προϊόντα κι έργα τῆς ὡς πολιτιστικὴ παράδοση, εἶναι γνωρίσματα έξωτερικά, εἶναι ἀπλές έκφάνσεις καὶ αντιπροσωπεύουν τὴ βαθύτερη φύση καὶ πρωτογενῇ ιδεολογικὴ δύναμη, τὴν υπερχρονικὴ καὶ υπερτοπικὴ, τῆς έλληνικότητας. Αὐτὴ ἡ φύση καὶ δύναμη, θὰ μπορούσε μὲ δύο λόγια νὰ λεχθῇ, εἶναι ἡ ἄχρονη, ἀτοπη, ἄσκοπη, χωρὶς έπιδιώξεις χρησιμοθηρικές κι έξουσιαστικές καὶ χωρὶς δεσμεύσεις ὑποκειμενικές (ὑπαρξιακές, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἓνα ὄρο τῆς μόδας) ἢ αντικειμενικές (πολιτικὸς ἢ μεταφυσικὸς φόβος) συνειδησιακὴ έλευθέρωση ἢ ὑπέρβαση τοῦ ανθρώπου - βιολογικοῦ ὄντος, τοῦ ὑποκείμενου άποκλειστικά στὴν αναγκαιότητα καὶ σκοπιμότητα τῆς ζωῆς, καὶ ἡ έκτίναξή του στὸ επίπεδο τοῦ ανθρώπου πού ὀρέγεται ἢ θεάται ἢ πράττει τὸ έλεύθερο κι ἀληθινὸ ἀπλῶς (αὐτοτελῶς καὶ έντελῶς ανεξάρτητα πρὸς ὅ, τι άλλο). Τὸ ἱστορικὸ ανέκδοτο τοῦ Θαλῆ πού έπεσε στὸ πηγάδι — ἀδιαφόρησε δηλ. γιὰ τὴ βιολογικὴ του ὑπόσταση — καθῶς αναζητοῦσε, έλεύθερος ἀπ' ὅλα, τὴν συμπαντικὴ ἀλήθεια, αντιπροσωπεύει ἴσως συμβολικά αὐτὸ πού άποτελεῖ τὴν πεμπτονσία τῆς έλληνικότητας. Καὶ κάτι ἀνάλογο θὰ μπορούσε νὰ λεχθῇ γιὰ τὴν Εὐκλείδειο Γεωμετρία καὶ τὴν ατομικὴ θεωρία τοῦ Δημόκριτου ἢ τὴν έπιστημονικὴ Μηχανικὴ ἢ τεχνολογία τοῦ Ἀρχιμήδη, πού οἱ δημιουργοὶ τους τὶς συνέλαβαν χάριν τῆς ἀλήθειας καὶ μόνο, χωρὶς έξουσιαστικούς ἢ άλλους σκοποὺς, έπιδιώξεις, έφαρμογές κλπ.

Ὁ «Ἑλληνισμός» εἶναι ἔννοια ἱστορική, πολιτιστική, γλωσσική, ἐθνική ἢ ὅ,τι ἄλλο θέλετε, ἀλλὰ δὲν εἶναι — ὄχι! — ἑλληνικότητα μὲ τὴν ἐλευθερωτική καὶ ἐξαληθευτική ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἐξ οὗ καὶ ἡ μακραίωνη καὶ ἀδιατάρακτη συνήθως συνύπαρξή του μὲ τὸ δόγμα, τὴ δουλεία, τὴ ρωμιοσύνη καὶ τὰ λοιπά, φύσει ἀντιφατικὰ καὶ φύσει ἀντινομικὰ πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀλήθεια (καὶ τὴν ἑλληνικότητα!).

Θέλετε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὴν ἑλληνικότητα τὴν βίωση καὶ πράξη τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας, αὐτῶν δηλαδὴ τῶν ὑπέρτατων οὐσιῶν καὶ ποιότητων ποὺ ἐξωβελίσθησαν ἀπὸ τὶς συνειδήσεις μας καὶ τὴ ζωὴ μας σήμερα, τὴν ἐποχὴ τῆς παγκυριαρχίας τῶν -ισμῶν, τῆς λογοκρατίας, τοῦ δόλου, τῆς ἀναλήθειας, τῆς παραφύσιν ἐξουσίας, τῆς διαστροφῆς, τῆς σκοπιμοθηρίας, τοῦ πολιτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ φόβου, τοῦ ὑπαρξιακοῦ καὶ συνειδησιακοῦ ἀδιέξοδου; Ἐ, δεῖτε τὴν ὄχι ἱστορικὰ, ἀλλ' ἄχρονα, ὄχι σὰν «μανιέρα» ἀλλὰ σὰν φύση, ὄχι σὰν τύπο ἢ ἱστορικὸ σχῆμα ἀλλὰ σὰν δέον, ὄχι σὰν παράδοση ἀλλὰ σὰν ἰδέα ἐλευθερία κι ἰδέα ἀλήθεια.

Τ' ἄλλα ὅλα εἶναι ἐθνικισμός, διδασκαλισμός, φορμαλισμός, ἱστορισμός, «παραδοσισμός», δογματισμός, «ἑλληνοχριστιανισμός» καὶ.. ἀνελληνικότητα!..

Μὲ πιὸ ἀπλὰ λόγια ἑλληνικότητα εἶναι διαρκὴς ἀναζήτηση. Εἶναι τὸ κύμα τῆς θάλασσης ποὺ συνεχῶς, κινεῖται, ἀλλάζει θέση, μορφή, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶναι ὅ,τι πιὸ σταθερὸ ὑπάρχει. Ἡ ἑλληνικότητα εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς δυναμικότητας. Εἶναι φῶς. Δὲν ὑπάρχει περίπτωσις νὰ ὀριοθετηθεῖ καὶ νὰ μπεῖ σὲ πλαίσια γενικῆς παραδοχῆς. Κανεὶς δὲν μπαίνει δύο φορές στὸ ἴδιο ποτάμι, καθὼς ἔλεγε ὁ Ἡράκλειτος. Μέσα στὴν ἀέναη κίνηση τῶν πάντων, ἡ ἑλληνικότητα πρέπει νὰ ἔχει ὀρθάνοιχτα τὰ μάτια της, ὥστε νὰ πιάνει τὶς εἰκόνες τοῦ κόσμου, καθὼς περνοῦν σὰν γρήγοροι ἴσκιοι πουλιῶν.

Μὰ τότε τί εἶναι ἑλληνικότητα; Ἀπὸ ποῦ θὰ πιαστοῦμε, γιὰ νὰ ἀρχίσουμε νὰ ψάχνουμε; Ἀκριβῶς αὐτὸ κάνει αὐτὸ τὸ περιοδικό. Δὲν ἀποδείχνει τίποτα. Δὲν καθορίζει τίποτα. Ἀπλῶς ἐφιστᾷ τὴν προσοχή μας. Καὶ ἀναφέρει ὀρισμένες παράμετρος, ἃς ποῦμε, ποῦ ἄμα τὶς ἔχουμε ὑπόψη μας, βλέπουμε τὰ πράγματα καθαρότερα. Καὶ συγκεκριμένα, ἃς ἔχουμε ὑπόψη μας, ὅτι ἡ ἑλληνικότητα, γιὰ νὰ βιωθεῖ, πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ ἀντικρύζεται μὲ τὴν κρυστάλλινη ματιὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας. Σὰν τὸν πηγαῖο ποιητὴ ποῦ, ἐνστικτωδῶς καὶ ἐκ βαθέων, βλέπει τὰ πράγματα ὅπως εἶναι: ἐλεύθερα καὶ ἀληθινὰ. Ἡ προσέγγιση τῶν πραγμάτων μέσα ἀπὸ τὴ διαφάνεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας ἐξασφαλίζει σωστὸ προσανατολισμὸ σκέψης καὶ ἀφοπλίζει κάθε ὑποπτη καὶ θολὴ ἐπιδίωξη.

Ἐποχοῦμενοι τοῦ ὀχήματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας, μοιραίως φθάνουμε σὲ μιὰ ἄλλη ἀξία τῆς ἑλληνικότητας, ποὺ ἀποστρέφεται κάθε ἔννοια δόγματος καὶ ἐξουσίας. Τὸ δόγμα παράγει τὴν ἐξουσία καὶ ἡ ἐξουσία τὸ δόγμα. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἀπεργάζονται τὴν κατάρρευση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας. Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε σὲ διαρκὴ ἐπιφυλακὴ, κάθε φορὰ ποῦ βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ πάσης φύσεως δόγματα (πολιτικά, θρησκευτικά, συντεχνιακὰ, οἰκονομικά, κοινωνικά κ.λ.π.). Ἰδιαίτερα ἡ ἐξουσία στὶς ἡμέρες μας δὲν ἔχει πρόσωπο. Κυκλοφορεῖ σὰν τὸν ἀέρα ἀνάμεσά μας, καὶ νομίζουμε ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ ζήσουμε χωρὶς αὐτή. Ὅλοι ἔχουμε μολυνθεῖ, ἀπὸ τὸν ἰὸ τῆς ἐξουσίας καὶ ὅλοι ἀλληλοεξουσιαζόμαστε. Ἡ ἐξουσία βρίσκεται ἀπὸ τὸ πιὸ ὑπανάπτукτο ἄτομο μέχρι τὰ περίφημα κέντρα ἀποφάσεων καὶ ἐξουσίας.

Ἡ ἀτομικὴ ἀκεραίωση εἶναι καθολικὸ αἶτημα τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων προγόνων μας. Καὶ ἡ ἀτομικὴ αὐτὴ διάσταση τοῦ ἀνθρώπου συνθλίβεται σήμερα κάτω ἀπὸ τὸν ἀπατηλὸ μανδύα τῆς «μαζοποίησης» κάθε εἶδους. Ἡ ἀτομικὴ ἀκεραίωση βασίζεται στὴν αὐτοδυναμία τοῦ ἀνθρώπου καὶ πολὺ μοιάζει μὲ τὴν περίπτωσι τοῦ Παρθενώνα, ποὺ στηρίζεται στὶς αὐτόνομες κολῶνες του μὲ τὴν δωρικὴ στερεότητα, αἰχμίζοντας τὸ ἄπειρο. Ἡ κάθε μία χωριστὰ καὶ ὅλες μαζί στηρίζουν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ. Καὶ ἰδοὺ τὸ ἀποτέλεσμα: Ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς γκρεμίζεται καὶ οἱ κολῶνες στέκουν ὀρθιες καὶ ἀκέραιες. Σὲ ἀντίθεσι μὲ τὰ σημερινὰ ξενοδοχεῖα, ἀπὸ σίδερο καὶ τσιμέντο, ποὺ σωριάστηκαν σὲ ἄμορφες μάζες, ὕστερα ἀπὸ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1981, γιὰ τὶς μάζες χτίστηκαν.

Καὶ τὸ ἐπακόλουθο τῆς ἀτομικῆς ἀκεραίωσης εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ «γνώθι σ' αὐτόν», τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς καὶ δυνατότητος, ποὺ δὲν εἶναι τῆς ἴδιας ἔντασις σ' ὅλα τὰ ἄτομα. Ἐτσι, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «ἰσότητος» εἶναι ὄχι μόνον ἀνύπαρκτη, ἀλλὰ καὶ πλαστή. Γιατὶ στὴ φύσι τίποτα δὲν εἶναι ἴσο. Κι ὅμως, στὸ ὄνομα τῆς ἀνύπαρκτης ἰσότητος προσηλακίζεται ἡ ὑπαρκτὴ ἀνισότης, παραπλανᾶται ἡ μάζα, κακοποιεῖται ἡ ἀλήθεια καὶ ἰσοπεδώνεται ἡ ἐλευθερία. Ὁ καθεὶς καὶ τὰ ὅπλα του, καθὼς λέει ὁ Ἑλύτης, ἂν θέλουμε νᾶμαστε ἀληθινοί.

Ἡ ἑλληνικότητα εἶναι ἄμεσα συναρτημένη μὲ τὴν «Ἐναρχὴ Ὁμάδα», ἡ ὁποία ἐκφράζει τὸ ἑλληνικὸ «μέτρο» στὸν χειρισμὸ τῶν κοινῶν, μέσα ἀπὸ τὶς ἀξίες τῆς φυσικῆς ἀλήθειας τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐλευθερίας σκέψης καὶ δράσης. Αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἄσκησι τῆς ἐξουδίας, ὅπως νοεῖται σήμερα μέσα ἀπὸ τὶς διαδικασίες δημιουργίας καὶ ἐκμετάλλευσις τῆς μάζας, καθὼς ἐπίσης ὁλοσχερῶς ξένο πρὸς τὸ ἐκτόπλασμα τῆς ἀναρχίας, ποὺ κι αὐτὸ εἶναι ἄμεσο γέννημα τῆς ἐξουσίας. Μάζα κι ἐξουσία εἶναι ταυτόσημα. Στὰ πλαίσια τῆς «Ἐναρχῆς Ὁμάδας» δὲν ὑπάρχουν δοῦλοι καὶ ἐξουσιαστές ἀλλὰ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἀναγνωριζόμενοι καὶ ἱεραρχημένοι κατὰ τὴν ἀξίαν του ἕκαστος. Ἀντιθέτως δοῦλοι καὶ ἐξουσιαστές συναποτελοῦν τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἐξουσιαστικῶν καὶ δογματικῶν κοινωνιῶν — ποὺ στηρίζονται στὰ μαζικὰ κινήματα — καὶ αὐτοδύναμα παράγουν τὴν ἀναρχία. Ὁ ἐξουσιαστής κι ὁ δοῦλος εἶναι ἐξ ἴσου ἀρνητὲς τῆς πεμπτουσίας τῆς ἑλληνικότητος, δηλ. τοῦ ζεύγματος Ἑλευθερία - Ἀλήθεια.

Ἡ διαρκὴς μάθησις, ἡ βαθεῖα καὶ πλατεῖα παιδεία, μακριὰ ἀπὸ τὴν παγίδα τῆς μονοδιάστατης ἐξειδίκευσις συμπληρώνει τὶς συμβουλὲς τῆς ἀρχαίας σοφίας. Γιατὶ μέσα ἀπὸ τὴν παιδεία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ διαβάσει καλύτερα τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ προσεγγίσει τὸ «γνώθι σαυτόν».

Θὰ κλείσουμε τὸ σύντομο αὐτὸ σημείωμα γύρω ἀπὸ τὴν ἑλληνικότητα ἀναφέροντας καὶ μερικὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἐντελῶς ξένα πρὸς τὴν ἑλληνικότητα. Ἐτσι, λοιπόν, ἡ ἑλληνικότητα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ Κράτος, οὔτε ἔγινε ποτὲ Ἔθνος. Ἀκόμη δὲν ἔγινε Ὁρησκεία ἢ Πολιτικὸ Σύστημα καὶ οὔτε ἐπιδίωξε νὰ γίνῃ Πολιτιστικὸ Πρότυπο.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἑλληνικότητα εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ καθαρὴ ὄρασις τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ βλέπει τὰ πράγματα ὅπως εἶναι, «ἐκ φύσεως». Σὲ ἀντίθεσι μὲ τὰ δογματικὰ καὶ ἐξουσιαστικὰ γυαλιὰ ποὺ φοράμε: κόκκινα, πράσινα, μπλέ, μαῦρα, τὰ ὁποῖα ἀλλάζουν τὰ φυσικὰ χρώματα καὶ μᾶς φαίνονται ὅλα κόκκινα ἢ ὅλα πράσινα ἢ ὅλα μπλέ κ.λ.π. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐπὶ μέρους χρώματα τῆς ἱριδος, ποὺ ἂν ἐνωθοῦν ὅλα μαζί, ὑπὸ κατάλληλη ταχύτητα (δυναμικὴ ἀναζήτησις), μᾶς δίνουν τὸ ἀληθινὸ χρῶμα τῆς φύσεως, ὅπως αὐτὸ ὑποπίπτει στὴν ἀντίληψή μας, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασις τοῦ φωτός.

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ...

Συνταξιούχοι... ποιηταὶ

(Βοήθα με, φτωχοῦλή μου, νὰ μὴ σοῦ μοιάσω...)

Κάποιος, κάποτε, ἀνακαλύπτει (ἢ αὐταπατάται), πὼς μελετῶν τὰ «πράγματα τοῦ κόσμου» εἶναι σὲ θέσι (ἀξιώθηκε, ἐπαρκεῖ) νὰ *συνθέτει* ἀξιόλογο *μῦθον*⁽¹⁾ καὶ νὰ τὸν γνωστοποιεῖ μὲ ἀξιόλογο *τρόπον*⁽²⁾. Ἀκριβῶς, πὼς μὲ τὴν *ἐπαφή* του (ἐπιπόλαιη ματιά, ὑποτυπώδη πληροφορίαν, *ἐρευνα*) μὲ τὸ μέρος τῶν «πραγμάτων τοῦ κόσμου» ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει ὁ βαθμὸς ἐπαρκείας του [τὰ «πράγματα τοῦ κόσμου» ἀρχίζουν ἀπ' τὸ ἄμεσο περιβάλλον (μας) καὶ φθάνουν στ' ἀπώτατα ἀρχικὰ καὶ τελικὰ αἰτία], ὡδηγήθηκε στὴν *καίρια* παρατήρησι καὶ στὴν *καίρια* διατύπωσί της! Θέλω νὰ εἰπῶ πὼς αἰσθάνεται (ἢ αὐταπατάται πὼς εἶναι) *ἐπαρκής*, πὼς ἔχει τὴ *βεβαιότητα* ὅτι ὁ μῦθος του εἶναι ἡ *καίρια παρατήρησί του*, *ἐπὶ καιρίων*, *καιρίως οἰκονομηθεῖσα* (διαταχθεῖσα) καὶ *διατυπωθεῖσα*! Μὲ δυὸ λόγια: ὁ «κάποιος» αὐτὸς *αὐτοδιορίζεται λογοτέχνης*! Ἀλλ' εἶναι φανερό πὼς τόση *ὑποκειμενικότης* μαρτυρεῖ βεβιασμένη, ἐπίπλαστη, ἀδικαιολόγητη τὴ γνώμη ποὺ ἔχει γιὰ τὸ ἔργο του — γνώμην ποῦ, ἔτσι κι ἄλλῳς (βαθμιαία, ἀσυνειδήτως, ἀνεπιγνώστως), προάγει (...) σέ... ἀντίληψιν! Παναπεῖ σὲ ιδέα σχηματισθεῖσαν ἐξ ἀντικειμενικῶν τάχα δεδομένων— τὴν ἐγκυρότητα τῶν ὁποίων δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ συζητήσει! ('Εξαιρεῖται ἡ περίπτωσις, καθ' ἣν ἀποδεικνύει δι' *ἀριθμῶν* (sic) τὴν *θετικότητα* καὶ μῦθου καὶ διατύπωσης).

Μὲ δεδομένα τὰ ἀφετηριακὰ αὐτά, βλέπουμε πὼς ὁ λογοτέχνης *λειτουργεῖ*, γράφοντας περὶ ἡ ἔμμετρο λόγον, γιὰ ν' ἀναφερθεῖ σ' *ἐλάχιστα* πάντα ἀπ' τὰ «πράγματα τοῦ κόσμου»⁽³⁾ ἐπὶ σκοπῷ *κάρπωσης*, *νομῆς* —*ἐκμετάλλευσης* ἢ ὅχι τῆς (πραγματικῆς ἢ ὑποθετικῆς) ἰκανότητάς του νὰ συνθέτει *θετικὸ μῦθον*. Αὐτὰ σημαίνουν πὼς προσέρχεται κανεὶς στὴ λογοτεχνία εἴτε *ἐπαγγελματικά*⁽⁴⁾ [τουτέστι κερδίζοντας ἓνα μέρος τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ (ἐδῶ συνιστοῦν ἐπαγγελματισμὸν καὶ οἱ *ἀτελέσφορες* προσπάθειες), ἢ καρπούμενος ὀφέλη *καθ' οἷονδῆποτε ἄλλο* τρόπον], εἴτε *ἀποστολικά*. Ποῦ θὰ εἰπεῖ πὼς ὁ λογοτέχνης *γνωστοποιεῖ* τὸ μῦθον τοῦ εἴτε διὰ τῆς πωλήσεως τοῦ προϊόντος, ποῦ παράγει, ἐπὶ *κέρδει*, εἴτε *ἀναλούμενος*, δηλαδὴ *ματώνοντας*, δηλαδὴ ὑποβαλλόμενος σὲ *θυσίες*, δηλαδὴ *ἀφιλαύτως*, δηλαδὴ *δωρεάν*, δηλαδὴ *ἐξ ἰδίων πόρων*! Πολὺ περισσότερο ποῦ καὶ αὐτοκλήτως προσέρχεται (κανεὶς δὲν τοῦ τὸ ζήτησε!) καὶ δὲν βεβαιώνει τὸ μῦθον τοῦ θετικόν, ἀξιόλογον, *ἐγκυρον*, κάποιον *θεικὸν σῆμαντρον*— ἡ μόνη μαρτυρία ποὺ ἔχουμε γι' αὐτὸν εἶναι ἡ ἐξ ὑποκειμένου. Ἐξ ἄλλου ἡ τυχὸν παραπομπὴ στὴν «κριτικὴ» θὰ ἦταν μάταιη: Πέραν τοῦ ὅτι κι αὐτὴ λειτουργεῖ μὲ τοὺς ἀναφερθέντες (ἐν ὑποσημείωσει) νόμους τῆς «ἀγορᾶς», δὲν εἶναι *δὰ ὄργανον*, κλειδί, πρόγραμμα, μαθηματικὴ μέθοδος, γεωμετρικὴ ἐπαλήθευσις!..

Νὰ ὅμως ποῦ, ὅπως στὴν «ἀγορά» μόνον ἡ *ἰσχὺς* (μεγάλῃ οἰκονομικῇ ἐπιφάνεια) μπορεῖ νὰ συγκροτεῖ τράστ, μονοπωλεῖ, περιγράφει τοὺς νόμους (ποῦ κατὰ τὸ πολὺ ἡ *ἴδια* ὑπαγορεύει...), ἔτσι καὶ στὴ λογοτεχνία: καρποῦται, νέμεται, κερδίζει, ἐκμεταλ-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Ποῦ νὰ ἐνδιαφέρει τρίτους.

2) Ποῦ νὰ τέρπει, ἱκανοποιεῖ, αἰχμαλωτίζει τρίτους.

3) Ὅσα τοῦ ἐπιτρέπει ὁ βαθμὸς ἐπαρκείας του —ἐνημέρωσης, μόρφωσης, κατάρτισής του.

4) Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν τί θὺ ἐμποδίζει κάποιον ἀδίστακτο νὰ *συναλλάσσεται* —ἐντασσόμενος στοὺς ἀήττητους νόμους τῆς «ἀγορᾶς»: συγκρότησιν τράστ (κλικῶν, κυκλωμάτων), μονοπώλησιν («ἐνταφιασμό» τῶν λοιπῶν) *αἰσχροκέρδεια*, *νοθείαν* (ἂν σήμερι τίποτε δὲν ὑπάρχει *ἀνόθευτο*, γιὰτὶ νὰ ἐξαιρεῖται ἡ λογοτεχνία);

λεύεται [όχι τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ (ποὺ ἐν πολλοῖς ἀγνοεῖ καὶ περιφρονεῖ τὸ μῦθo της) ἀλλὰ] τὸ λαὸ στὸ *σύνολό* του (κι ἐδῶ ἐπίσης) μόνον ἡ *ἰσχὺς*! Ἡ ὁποία (αὐτοδύναμη ἢ οὐ —δὲν σημαίνει) *ὑπαγόρευσε* στὴν Πολιτεία *νόμον* μὲ τὸν ὅποιον κατέστησε τὸ λαὸν *ἀναγκαστικὰ ἀγοραστὴν* τῆς παραγωγῆς της!... Πιο καθαρὰ; Πιο καθαρὰ: καρποῦνται, νέμονται, κερδίζουν μόνον οἱ ἔχοντες μεγάλη (σὲ σύγκρισι μὲ τὸ λαὸν) οἰκονομικὴν ἐπιφάνεια λογοτέχνες— κάπου κάπου βολεῦεται καὶ κάποιος φουκαρᾶς, γιὰ στάχτη στὰ μάτια...⁽⁵⁾ Ὁ μηχανισμὸς εἶναι γνωστός: Πέραν τῆς ἀγορᾶς λογοτεχνικῶν βιβλίων ἀπ' τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ, οἱ... «*προσενεγκόντες σημαντικὰς ὑπηρεσίας*» λογοτέχνην ἔχουν εἰσπράξει (ἀπὸ καταβολῆς θεσμοῦ τῶν λογοτεχνικῶν συντάξεων —1975— ὡς σήμερα) τέσσερα ἑκατομμύρια πεντακόσιες εἰκοσι μία (4.521.000) χιλιάδες σημερινὲς δραχμὲς ἑκαστος —οἱ «*προσενεγκόντες ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας*» (Ρίτσος, Βρεττάκος) *πολὺ περισσότερα!*..⁽⁶⁾

Ἡ Στήλη θὰ ζητοῦσε πρὸς κριτικὴν μερικές... σελίδες αὐτῶν τῶν «σημαντικῶν» κι «ἐξαιρέτων» ὑπηρεσιῶν —μαζί, βέβαια, μὲ τίς... οἰκτεῖς φορολογικὰς δηλώσεις. Γιὰ νὰ καταδειχθεῖ, πὼς μᾶλλον γιὰ... σερβίτσια Βοημίας παρὰ γιὰ νὰ «*ξυπνήσει ὁ λαός*», ἢ «*γιὰ τὸ ψωμί καὶ τὴ λευτεριά του*» κυλάει ὁ Ἀμαζόνιος τόσων ἑκατομμυρίων —πηγὲς του οἱ τσέπες τῶν φουκαράδων... Πρὸς τὸ παρὸν περιορίζεται νὰ παραθέσει ἓνα μικρὸ *δείγμα* τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος «ὑπηρεσιῶν»:

«... ὁ κορμός
μὲ μόνο τὴν τρύπα τοῦ μ...⁽⁷⁾ τῆς ἀνοιχτῆς
κυλοῦσε κι ἐμπαινε πάνω σ' ἓνα πάσσαλο
ποὺ τὴν παλούκωνε ὁλόκληρη»⁽⁸⁾

(«*Μερικὲς γυναῖκες*» ἔκδ. «Θεμέλιο»,
Πρῶτο Κρατικὸ Βραβεῖον Ποιήσεως).

Καὶ τώρα ἐσεῖς ἐλπίζετε πὼς δὲν εἶναι δυνατόν, πὼς ἔκανα λάθος, πὼς... ἐν κραιπάλῃ μέθος —τίποτε ἀπ' αὐτά, λασάτε ὄνι σπεράντσα, ἔτσι: ποιητὴς ὁ κ. Ν. Βαλαωρίτης κι ἐσεῖς κι ἐγὼ *βλάκες* ποὺ δὲν καταλαβαίνουμε. Ἴσως σὰς ἐνδιαφέρει κι αὐτό: Στὴν Ἐπιτροπὴ Κρατικῶν Βραβείων (ποὺ βράβευσε τὸν κ. Β.) ἦταν Πρόεδρος ὁ κ. Θ. Φραγκόπουλος καὶ μέλη ὁ κ. Νικηφόρος Βρεττάκος, καὶ ὁ κ. Ἡλίας Σιμόπουλος. Ἄξιος ὁ μισθὸς τους. (Μὲ τὴ βράβευσι ὁ κ. Ν. Β. ἐγγράφει, αὐτονόητο, ὑποθήκην γιὰ τὴν αὐριανὴ συνταξιοδότησί του).

Ὁ ληστής μὲ τίς γλαδιόλες

Μάνα στὰ μαῦρα, ἀδελφὴ στὰ μαῦρα, ὁ θλιβερός γιὸς κι ἀδελφὸς *κρεμασμένος*, νεκρός, πεθαμένος, τοῦ τόπου!

— Ἦταν *καλὸ παιδί* ὁ γιὸς μου —ἡ μάνα.

— Ἦταν *καλὸ παιδί* ὁ ἀδελφός μου —ἡ ἀδελφή.

5) Αὐτὸ θὰ τὸ ἀπεδείκνυε ἡ δημοσίευσις τῶν φορολογικῶν δηλώσεων ὅσων λαμβάνουν λογοτεχνικὴ σύνταξιν. Τιμητικὴ ἐξαιρέσις: Ἀρνήθηκε τὴ συνταξιοδότησί του ὁ κ. Ὁδ. Ἐλύτης.

6) «... οἱ ἀπολαυτὲς τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἔχουν χαρακτηρισθεῖ «χορηγία τιμητικὴ» καὶ *δὲν τοὺς ἐμποδίζουν νὰ παίρνουν καὶ ὁλόκληρη τὴ σύνταξη τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ*... Ἐπίσης ἡ *μεγάλῃ κτηματικὴ κατάστασις* (ἀπὸ μετοχές, ἐνοίκια κλπ.) δὲν δημιουργεῖ κώλυμα στοὺς καλλιτέχνες ἢ λογοτέχνες τῆς κατηγορίας αὐτῆς στὸ νὰ εἰσπράτουν τὴν «*τιμητικὴν σύνταξιν*». (Ἀντιγράφων ἀπ' τὸ ἄρθρο τὸν κ. Μιχάλη Δημητρίου «*Τὸ βῆμα τῆς Κυριακῆς*», 5 Ἰουλίου 1981). Θέλετε κι ἄλλα;

(7) Στὸ πρωτότυπο ὁλογράφως.

(8) Ἔχετε ξαναῖδεῖ πανεπιστημιακὸν δάσκαλο νά... «*μπαίνει πάνω σ' ἓνα πάσσαλο*»;

Διακεκριμένες κλοπὲς ἐξήντα· ληστεῖες τρεῖς, τέσσερεις — ὅσες πρόφθασε· ἄδικες ἐπιθέσεις δεκάδες· κι ἄρκετὰ ἄλλα ἀδικήματα. Καὶ ἦταν καλὸ παιδί! Ἡ καραμπίνα μὲ τὴν κομμένη κάννη γεμάτη· ἂν τὸ θῦμα τοῦ ἴδινε μιὰ γροθιά, ἂν τὸν ἔρριχνε κάτω, ἂν κινδύνευε νὰ συλληφθεῖ, θὰ εἶχε διαθέσιμο ἕναν ποταμὸ ψυχραιμίας καὶ καλωσύνης καὶ δὲν θὰ πυροβολοῦσε; Ἡ μήπως θὰ πυροβολοῦσε, ἀλλὰ τὰ χοντρά, γι' ἀγριογούρουνα, σκάγια θὰ θώπευαν, — χνούδι γαζίας θαρρεῖς; Κι ἂς μὴ μοῦ εἰπεῖ κανεὶς πὼς «καλὰ ἔκανε», πὼς αὐτοὶ ποὺ ἔχουν λεφτὰ τὰ ἔχουν παράνομα καὶ τὰ ρέστα: ἐγὼ διαβάζω στὶς ἐφημερίδες ληστεῖες καὶ φόνους εἰς βάρος πάμπτωχων γέρων — μὲ διάφορο μερικὰ ἑκατοντάδραχμα δυό, τρεῖς ψωροχιλιάδες, ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὰ λεπτὰ εἶναι ἀπροσπέλαστοι, ξέρουν καὶ τὰ φυλᾶνε.

Συγγνώμην, μάνα, συγγνώμην, ἀδελφή, πονέστε τον ὅσο θέλετε, δικός σας ἦταν, μεθύστε τὴ λύπη σας, δουλειὰ σας, *κάτι πρέπει νὰ σᾶς στυλώσει* μὴ καταρεύσετε, περηφανευθεῖτε γιὰ τὴν καλωσύνη του — εἶναι κι οἱ ἔνοχες ποὺ κροῦν τὸ ὕπνο... Ὁμως *ἔσεῖς*, κύριε Βάσο Μαθιόπουλε καὶ κ. Δημαρᾶ καὶ κ. Χαρδαβέλα καὶ κ.κ. «**Ρεπόρτερς**», ποὺ βρήκατε τὸ δικαίωμα νὰ *κάνετε ἥρωα* τὸν ἄτυχο νέο; Νὰ μᾶς πληροφορῆτε πὼς «*διάβασε νομικὰ βιβλία μέσα στὴ φυλακὴ καὶ πὼς συνέταξε μόνος*» (ἄρα καὶ *σπουδαῖο* παιδί — τάχα κι ἐμεῖς ποὺ τὸν ἀκούσαμε ὁμιλοῦντα, δὲν καταλάβαμε πόσο διάβασε καὶ τί ἤξερε...), τί μᾶς νοιάζει ἐμᾶς ποὺ «*συνέταξε μόνος*» καὶ ποὺ δὲν ἔβγαιναν «*διὰ τῆς φυσιολογικῆς ὁδοῦ*» τὰ κουταλάκια καὶ τὰ θερμόμετρα ποὺ κατάπινε — ἀγκαλὰ καί, καθὼς φαίνεται, ὡς μὴ ἔδει, ἢ φυλακὴ ὑστερεῖ σημαντικὰ τοῦ νὰ εἶναι... «**Χίλτον**». Χάθηκε νὰ βγάλει «*στὸν ἀέρα*» (ἐξυπνάδα ἐξ ἀντιγραφῆς κι αὐτὴ!) τὸν βιοπαλαιστὴ πιτσιρικά, ποὺ πηγαίνει καὶ «*νυκτερινό*», τὴ φτωχοῦλα κορδελιάστρα, μηχανικοῦ, καθαρίστρια, ὑπηρετρία; Ὅλους ὅσους ξυπνᾶνε ὄχι σὰν τὰ «*καλὰ παιδιὰ*» τὸ ἀπόγευμα, ἀλλὰ σύθαμπα, αὐτοὺς μὲ τὰ *ροζιασμένα* χέρια, τὴ φτωχονοικοκυρά, τὴ μικρομάνα ποὺ ξενοδουλεῦει, τὸν πολύτεκνο ποὺ κανεὶς δὲν τὸν μπάζει στὸ σπῆτι του, κι ἂν τὸν μπάσει θὰ τοῦ ζητήσῃ *διπλὸ* νοίκι; Χάθηκε, τέλος νὰ μᾶς παρουσιάσετε τὰ *ἄθλια τέλη* αὐτῶν τῶν *ἡρώων* «*καλῶν παιδιῶν*» — κι ὅχι νὰ τοὺς παρουσιάζετε στὶς ὁμορφιές τους (μαλλὶ ἀπὸ κομμωτήριον, — ὀχτακόσιες), θριαμβευτές, κι ἀπὸ πάνω *ἀδικημένους*; Τὴν ἀνήκεστη βλάβη τῆς υγείας τους σκέπτεσθε — τῶν θυμάτων τους (σκοτωμένων, ἀνάπηρων, βασανισμένων, «*μαρτύρια, ποὺ ἔχεις τὰ λεφτά;*») ὄχι; Κακόμοιροι ἐγκληματίες, ποὺ θὰ ἴλεγε κι ὁ Γιάννης Λάμπας...

Κουράγιο, κύριε Η. Σιμόπουλε.

«Τὸ κύρος εἶναι μιὰ κατάθεση ποὺ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὴν εἰσπράττουμε...».

[Μάνος Χατζηδάκης]

Συνταξιούχος δικηγόρος. Ἀπὸ τὸ 1978 ἐπίσης συνταξιούχος... ποιητής! Συνδικαλιστής (γνωρίζω ὅτι συνταξιοδοτοῦνται καὶ οἱ συνδικαλισταὶ — ἀπ' τὴ Γενικὴ Συνομοσπονδία — ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν αὐτὸ συμβαίνει καὶ γιὰ τοὺς συνδικαλιστὲς λογοτέχνες). Τέως Πρόεδρος, Ἀντιπρόεδρος καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ «**Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν**» ἐσχάτως συγχωνευθέντος στὴν «**Ἑταιρεία**». Σχεδόν... ἰσόβιο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς Κρατικῶν Βραβείων καὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἀγορᾶς λογοτεχνικῶν βιβλίων — ἴσως καὶ τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ δίνει τὶς συντάξεις, δὲν εἰμαι βέβαιος. Οἱ ὑπηρεσίες γιὰ τὶς ὁποῖες συνταξιοδοτήθηκε ἐκρίθησαν ἀρμοδίως (...) *σημαντικές*. Δείγμα τους παραθέτω ἀμέσως (μαζὶ μὲ σχόλια τοῦ κ. Κώστα Σταματίου — ἀντιγράφω ἀπ' «**ΤΑ ΝΕΑ**» τῆς πρώτης Σεπτεμβρίου, ὅπου κρίνεται ἡ συλλογὴ του «**Ἑσπερινὸς Ἀπόλογος**»): Τὸ δεῦτερον μέρος, «**Μικρὸ Χρονικόν**», κρᾶμα ἀπὸ *ἀσημαντότητες καὶ πεζολο-*

γίες. Καταλήγει μ' ἀναφορά στὴν «Ἱερὴ Μνήμη» τοῦ ἀγρότη πατέρα του» ποὺ τὰ ἤξερε ὅλα»:

*Δὲν ἔγραψες στίχους ἐσύ
καὶ ποτέ μου δὲ θ' ἄλλαζα ἐγώ
μὲ τ' ἀλέτρι τὴν πένα*

*Μ' ἀπ' τοὺς δυό μας, πατέρα,
ποιητὴς μόνο ἐσύ ἔσυν*

Γιὰ νὰ τὰ λέει ὁ κ. Σιμόπουλος, **κάτι θὰ ξέρει.**

Αὐτὰ ὁ κ. Κώστας Σταματίου —δικές μας μόνον οἱ ὑπογραμμίσεις.

Κάντε κουράγιο, κύριε Η. Σιμόπουλε. Βέβαια, μὲ τὴν καινούρια αὐξηση (πενήντα τοῖς ἑκατό!) ποὺ φημολογεῖται στίς συντάξεις τῶν λογοτεχνῶν, τὰ προσεχῆ ἔξι χρόνια θὰ εἰσπράξετε ἀκόμα τρία ἑκατομμυριάκια κοντὰ —ἐννοῶ θὰ ταλαιπωριθῆτε νὰ πηγαίνετε στὴν Τράπεζα... Κάντε κουράγιο ὅμως, Γιὰ τὸ λαὸ καὶ τὴ δημοκρατία. Γιὰ τὸ κύρος τῶν θεσμῶν— βραβεύσεων, ἀγορᾶς βιβλίων...

Δεινίας Δικαῖος

ΝΙΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐνώπιοι

Μητέρα,

εἶχαν προηγηθεῖ οἱ ἐγχάρακτες μνημεῖς τῶν ἰσχυρισμῶν,

οἱ ἐνύπνιες ἀπώλειες τῆς Θεᾶς Νύχτας,

τῆς Ἑριδας, τῆς Ἀπάτης.

Λιότριβοι χρονικοὶ ἄξονες

σὲ ὁμόκεντρος κύκλους

ὀλίσθησαν μὲ γενετήσιους ὀργασμοὺς

στὴ θανάτωση τῶν Ἑρώτων.

Οἱ νεκρὲς λέξεις παραμερίστηκαν

στὰ δάση τῆς παγκόσμιας συνείδησης.

Χειροκροτήσαμε

τὶς ὀπτικὲς μεγαθύνσεις,

τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐξαρτήσεων,

τὶς ἀπρόσωπες ὁλότητες,

τὰ Mudial.

τὶς στιλπνὲς ἐπιφάνειες τῆς ἡδύτητας.

Ὅλα εἶχαν προηγηθεῖ,

ὅταν ἐπανεκδοθήκαμε σὲ χαρτονόμισμα,

κι ὅταν στὰ μονοπώλια

ἀγοράσαμε ἐγκεκριμένη σοφία, ἐπίφαση

καὶ στίλβοντα ὄπλα.

Ἦταν τότε, ποὺ οἱ χαλκόπορτες τῶν Ταρτάρων

μεῖναν ὀρθάνοιχτες στοὺς Τιτάνες

μὲ τοὺς Ὀλύμπιους, τοὺς Ἐκατόγχειρες,

τοὺς Γίγαντες, ἐγκλειστους στὰ Μουσεῖα.

Ἦταν τότε, ποὺ ἐνώπιον ἀτενίσαμε

τοὺς ὁμαδικοὺς τάφους τῆς αὐτεπίγνωσης.

Μητέρα.

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΜΠΟΥΡΑΤΙΝΟΣ

“Έλληνας: Υπέρβαση κάθε όριου

“Ο “Έλληνας δεν είναι ένα «κάτι». Ούτε ένσαρκώνει μιαν ιδιότητα, όπως ο Βρεταννός, ο Βούλγαρος ή ο Αϊτινός. “Έλληνας θα πη αναζήτηση όριου προς κάθε κατεύθυνση — και πρό πάντων καχυποψία απέναντι στην όποια ανακάλυψή του. Τό ένστικτο του ψυθιρίζει ότι καλή μὲν είναι ή ανακάλυψη, στο μέτρο όμως που διαγράφει ένα κάποιο περιεχόμενο, περιορίζει τό είναι του και τόν αναγκάζει νά σταματήσει την συνυφασμένη μ’ αυτό αναζήτηση.

“Αν λοιπόν θέλει κανείς νά δώσει ένα όρισμό της έλληνικότητας, θα έλεγε ότι “Έλληνας είναι άπλούστατα όποιος άναρωτιέται πού βρίσκεται τό όριο του κάθε τινός (περιλαμβανομένου του έαυτου του) και δέν ίκανοποιείται με την απάντηση. Βάσει αυτού του όρισμού ή κατ’ έξοχήν χριστιανική περίοδος της έλληνικής ιστορίας από τόν 6ο μέχρι τόν 10ο αιώνα μ.Χ. είναι — ή λιγώτερο έλληνική — με την έννοια ότι οί έτοιμες απαντήσεις της χριστιανικής πίστης, ακόμα και αυτές που άφορούσαν στην διατύπωση των μεγάλων μεταφυσικών έρωτημάτων της πατερικής θεολογίας, περιώρισαν τό πλαίσιο μέσα στο όποιο μπορούσε νά κινηθή τό έλληνικό πνεύμα στις άνήσυχες αναζητήσεις του⁽¹⁾.

Θά ίσχυρισθούν μερικοί, ότι ένας όρισμός της έλληνικότητας τόσο ευρύς εξισώνει τόν “Έλληνα με τόν άνθρωπο γενικά. Δέν άπορρίπτεται ή κατηγορία. Γίνεται δεκτή ως έπαινος. “Ο “Έλληνας ένσαρκώνει όντως ιδιότητες πανανθρώπινες. Στο μέτρο που ο Ούγκαντέζος δέν ίκανοποιείται με την απάντηση στο έρώτημα «που τό όριο του κόσμου» ή «τι θα πη νά είμαι Ούγκαντέζος», είναι και αυτός “Έλληνας — και σαν τέτοιο θα τόν δέχονταν οί πιό “Έλληνες από τούς προγόνους μας. “Η παγκοσμιότητα του “Έλληνα είναι τελικά που επέτρεψε στον έλληνικό πολιτισμό νά άποκτήση την παγκόσμια άκτινοβολία του — και νά έλκύση ανθρώπους από “Ανατολή και Δύση, Βορρά και Νότο. Μή δεχόμενος νά όρίση τό όριο του χρόνου ή του έαυτου του, ο “Έλληνας μπορεί νά άγγίξη τόν συνάνθρωπό του μη βλέποντας όρια ούτε σ’ αυτόν⁽²⁾.

“Οτι ταυτίζεται ο “Έλληνας με τό όντολογικό έρώτημα μάλλον παρά με την όποια απάντηση σ’ αυτό (και εισέφερε ο ίδιος πολλές), δέν σημαίνει ότι κυριαρχείται από την άμβιβολία. Σημαίνει ότι ή βεβαιότητά του μετατίθεται

(1) “Η άρχική άλήρηση του Χριστιανισμού στον “Έλληνα τόν 2ο και 3ο αιώνα όφείλεται στο ότι ο πρώτος βοήθησε τόν δεύτερο νά ανακαλύψει πάλι τόν λόγο προς τά έσω της πηγαίας μυστηριακής πρακτικής, τόν όποιο είχε θάψει υπό τόν λόγο προς τά έξω της μετά τόν “Όμηρο ύποστασιοποιητικής του πορείας. Τό διαζύγιο Χριστιανισμού - “Ελληνισμού έπήλθε μόνον άργότερα, όταν στον λόγο προς τά έσω ο πρώτος ύποκατάστησε σταδιακά την έννοια της όρθοδοξίας, την τόσο ξένη προς την έλληνική ποιότητα.

(2) Δέν είναι τυχαίο ότι ή λέξη «όριο» έχει τις ρίζες της στο ρήμα «όρώ» — όπως βέβαια τό «όρίζω». “Ο “Έλληνας ήξερε από ένστικτο ότι αυτή τούτη ή άπομόνωση ενός άντικειμένου, που προϋποθέτει τό «όρώ», όχι μόνο θέτει τά όριά του, αλλά καθορίζει την εικόνα, και συνεπώς τό περιορίζει.

σὲ ἄλλο ἐπίπεδο (αὐτὸ τῆς ἔσχατης ἀδυναμίας τοῦ νοῦ) καὶ ἡ σιγουριά του ταυτίζεται διαφορετικὰ (στὴν ἱκανότητα τῆς ὑπέρβασης αὐτοῦ τοῦ νοῦ). Ὁ Σωκράτης ἦταν Ἕλληνας ὅχι ἐπειδὴ «ἤξερε ὅτι δὲν ἤξερε». Ἦταν Ἕλληνας ἐπειδὴ δὲν δεσμεύθηκε κἄν στὴν ἀγνοιά του. Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ξεπηδᾷ ἡ ἐλληνικὴ δημοκρατία καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Ἕλληνα γιὰ τὴν ἐλευθερία. Καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀναβλύζει τὸ ἐξερευνητικὸ τοῦ πάθος, τόσο στὸ φυσικὸ πεδίο ὅσο στὸ διανοητικὸ, τὸ πνευματικὸ καὶ τὸ μεταφυσικὸ.

Τελικὰ, ἐλληνικότητα θὰ πῇ ὕψιστη παιγνιακὴ ἐγρήγορη ἀπέναντι στὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἴδια τὴν συνείδηση. Σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπέρβαση τοῦ κάθε ἐπισημαινόμενου χωρὶς ἀπώλεια τοῦ μέτρου. Καὶ γνώμονας εἶναι ἡ ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ὅποιο ἐπισημαινόμενο βρίσκεται ἐντός. Ὁ Ἕλληνας ξέρει, πῶς τὸ ὅριο τίθεται ἀπὸ τὴν ὄραση² καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ὁρώμενον. Καταλαβαίνει συνεπῶς, πῶς χρειάζεται νὰ ὑπερβῇ τὰ δικά του ὅρια πρωτίστως, πρὶν μπορέσῃ νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη διαφορὰ του μὲ τὸν μὴ Ἕλληνα εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἐκεῖνος γνωρίζει τὰ παραπάνω ἐκ φύσεως, ὁ μὴ Ἕλληνας τὰ μαθαίνει μὲ τὴν πεῖρα — ἂν καὶ ὅταν τὰ μαθαίνει.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ

Σάρκα καὶ Ψυχὴ

Ἐάν θεωρήσουμε τὸ χῶρο αὐτὸ τοῦ «Δαυλοῦ» χῶρο φιλοσοφικοῦ συμποσίου, τότε πατάμε στὸ ἔδαφος τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ. Ἀρχίζουμε λοιπὸν τὴ συζήτηση λέγοντας, ὅτι κορύφωση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος εἶναι ὁ 5ος αἰῶνας. Γενικὰ τὸ χρῶμα τὸ ἐλληνικὸ ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται τὸ 1000 πρὸ Χριστοῦ, λίγο μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ φτάνει μέχρι τὸν τελευταῖο ἀπόηχο τοῦ ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς περὶ τὸ 150 μ.Χ.

Ἄσχετα ὅμως ἀπὸ τὸ ποῖο πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑψηλότερο ἢ χαμηλότερο σημεῖο του, ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς διακρίνεται γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶδε, περιέγραψε καὶ ἀπεικόνισε τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς συνίσταται στὸ ὅτι ἀπαθανάτισε πάντοτε τὸ σῶμα, σὰν ὁλοκληρωμένη ἔκφραση ὅλων συγχρόνως τῶν νευρικῶν καὶ ψυχικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ὕπαρξews. Καὶ γι'αὐτὸ καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς ὀνομάστηκε κλασσικὸς.

Πέρασε ἓνας μεσαῖωνας ἄλλων 1800 ἐτῶν, ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. ἕως σήμερα, ποὺ βεβαίως εἶναι καὶ αὐτὸς ἐλληνικὸς ἢ χριστιανικὸς. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ τὸ σῶμα κατηγορήθηκε, στιγματίσθηκε, ὑβρίσθηκε, περιφρονήθηκε. Μόλις τὰ τελευταῖα 100 χρόνια, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν εὐρωπαϊκῶν πολιτιστικῶν προβολέων, ἀποκαθίσταται ἀπὸ τοὺς ὑπαρξιακοὺς αὐτὸ τὸ «βέβηλο» σῶμα, σὲ ὅλη του τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀναμφισβήτητη ὁμορφιά. Γιατὶ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, δηλ. ἡ ὕπαρξις, ἀναγνωρίζεται πλέον ἀπὸ τοὺς περισσότερους πῶς εἶναι ὅλη ἡ τέχνη, ὅλος ὁ πολιτισμὸς, ὅλο τὸ Πνεῦμα.

Ἐκεῖ, στὶς ἀκτὲς τῆς Ἰωνίας καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, γεννήθηκε ὁ ἐπικὸς στίχος τοῦ Ὀμήρου. Ἐκεῖ, στὴ Μυτιλήνη, τὴ Ρόδο καὶ τὴν Ἀττικὴ πρόβαλε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ λυρικός στίχος γύρω στὸν 6ο αἰῶνα. Ἐκεῖ, πάλι, στὴ σκιά τῆς Ἀκροπόλεως, στὸν 5ο αἰῶνα, γράφτηκε ἡ Τραγωδία, τὸ ἀξεπέραστο αὐτὸ δείγμα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλλάδα. Οὔτε ἡ ἱστορία της ἔχει τόση μεγάλη σημασία οὔτε ἡ φυσικὴ της ὁμορφιά οὔτε ὁ χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων οὔτε τίποτε ἄλλο. Βέβαια, πολλοὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ Ἑλλάδα ποὺ θαυμάζουμε εἶναι στοχασμὸς, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν πιὸ μεγάλη σημασία, εἶναι ἡ ποιότητα τοῦ ζῆν. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Αἰσχύλος, ποὺ ὑπερφηφανεῖται ὄχι γιὰ τὸ ἀνεπανάληπτο καὶ ἀθάνατο πνευματικὸ του ἔργο, ἀλλὰ γιὰτὶ «μὲς τῶν στρατιωτῶν τὲς τάξεις, τὸν σωρὸ, πολέμησα τὸν Δᾶτι καὶ τὸν Ἀρταφέρνη». Ἡ πρᾶξις λένε εἶναι τὸ πᾶν, τὸ καθημερινὸ ζῆν.

Ἀλλὰ ἐγὼ τολμῶ νὰ ἀπαντήσω, ὅτι ὁ Αἰσχύλος, καθὼς βέβαια ζῇ κατάφατσα τὴν ἐποχὴ του, δὲν μπορεῖ νὰ κρίνῃ τὸν ἑαυτὸ του ἀντικειμενικά. Μαραθῶνες, ὅπως καὶ Σαλαμῖνες, εἶχαν καὶ ἄλλοι λαοί, ἀλλὰ Αἰσχύλοι καὶ Σοφοκλῆδες δὲν ἐπαναλήφθηκαν. Ἐπὶ πλέον στὸν 6ο καὶ 5ο αἰῶνα δὲν ἔχουν ἀρχίσει οἱ ἄνθρωποι (ἐδῶ τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα) νὰ ξεχωρίζουν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ ὑλικὸ σῶμα, τὴ σάρκα ἀπὸ τὴ ψυχὴ. Γι'αὐτὸ καὶ ὁ Αἰσχύλος δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει πόσο θὰ παρεξηγηθοῦν τὰ λόγια του, ποὺ ξεχωρίζουν

τὴν πράξη ἀπὸ τὸ στοχασμό. Ἀλλιῶς, πρέπει νὰ εἴμαστε βέβαιοι, πὼς θὰ ἀπαντοῦσε ὅτι: ἡ ἀνάλωση μιᾶς ζωῆς μὲ στοχασμό βαθύ, γεμᾶτο ἱερὸ ἀσίγαστο πάθος, εἶναι καὶ αὐτὴ ζῆν, ἀκέραιο καὶ αὐθεντικώτατο, καὶ ἴσως αὐθεντικώτερο ἀπὸ μιὰ πράξη ποὺ τὴν κάνουν χιλιάδες στρατιῶτες, ποὺ ἀγωνίζονται στὴ μάχη.

Γιατὶ θὰ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ὁ στοχασμός δὲν εἶναι πράξη καὶ αὐτός; Αὐτὸ ὁδηγεῖ κατευθεῖαν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἄλλο σάρκα καὶ ἄλλο ψυχὴ! Ἀρνοῦμαι νὰ τεμαχίσω, δηλ. νὰ σπαράξω τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ σὲ δύο ἀνεξάρτητα τμήματα: Σκέψη καὶ Σῶμα, Νόηση καὶ Αἴσθημα, Ὑλὴ καὶ Πνεῦμα.

Ὁ Ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ Ὑλισμὸς χώρισαν αὐθαίρετα τὴ σάρκα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ σκέψη του, καὶ αὐτὸ τὸ νεκρὸ σφάγιο τὸ ἐξετάζουν ἐξαντλητικά, ἐδῶ καὶ 25 αἰῶνες.

Τι θὰ πεῖ ὅμως πνεῦμα καὶ ὕλη χωρὶς τὸν ἄνθρωπο; Φυσικὰ δὲν ἐγκαινιάζουμε μιὰ θρησκεία τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ δὲν γίνεται νὰ τεμαχιστεῖ ἡ Ὑπαρξὴ σὲ πνεῦμα καὶ ὕλη, γιὰ νὰ ἐξετασθῇ διήθεν καλύτερα. Ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση καὶ μελέτη τοῦ ὀξυγόνου καὶ τοῦ ὕδρογόνου χωριστὰ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε τὶς ιδιότητες τοῦ νεοῦ.

Τὸ «Ἐχω» καὶ τὸ «Εἶμαι»

Τὴν ἔμφαση ποὺ δίνει ὁ 5ος αἰῶνας στὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, τὴν ἐκφράζει σήμερα μὲ τὸν πιὸ οὐσιαστικὸ τρόπο ὁ Γάλλος ὑπαρξιστὴς Γκαμπριέλ Μαρσέλ μὲ τὴν ἀκόλουθη φράση: «Δὲν ἔχω ἓνα σῶμα. Εἶμαι τὸ σῶμα μου». Τὸ σῶμα δηλ. δὲν εἶναι ἔνδυμα τῆς ψυχῆς, ποὺ λέει ὁ Ἑκκλησιαστικὸς, δὲν εἶναι ἐξωτερικὸ περικάλυμμα, ἀλλὰ εἶναι πνεῦμα σὲ συμπτύκνωση. Καὶ τὸ πνεῦμα πάλι, εἶναι μιὰ ἄμεση ἀκτινοβολία τοῦ σώματος.

Τὰ τονίζουμε αὐτά, διότι ἀντιμετωπίζουμε τὸ μῦθο τῆς ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὸ σῶμα ψυχῆς. Καὶ ὁ μῦθος αὐτός, ποὺ πῆρε διαστάσεις ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ μετὰ, δημιουργεῖ ὄχι ἀπλῶς μιὰ πλάνη, ἀλλὰ μιὰ κόλαση διαστροφῆς τῆς σκέψεως. Ὁ μῦθος τῆς ψυχῆς ὑψώθηκε τόσο ἐχθρικά ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα τοῦ κορμιοῦ, ὥστε γιὰ αἰῶνες κατόρθωσε νὰ βρωμίση τὴν ἱερὴ σημασίαν τῆς ἀνθρώπινης σάρκας. Ὁ Χριστιανισμὸς σὲ πολλὰς περιπτώσεις, καὶ ὁ Πλωτῖνος πάντοτε, παρουσίασαν τὸ σῶμα σὰν ἄθλιο ρυπαρὸ δοχεῖο τῆς ὑποτιθέμενης ἀθάνατης καὶ ἀκεραίας, ξεχωριστῆς ψυχῆς.

Ἐφτασε στὸ σημεῖο ὁ Πλωτῖνος νὰ ντρέπεται ποὺ βρίσκεται μέσα σὲ σῶμα. Ἀκόμα λέγεται, ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς περιέκοψε μὲ μαχαίρι τὴ φύση του καὶ ἔμεινε ἀνάπηρος. Πολέμησαν αἰῶνες τὶς αἰσθήσεις σὰν βέβηλες καὶ ἀπατηλές. Προσπάθησαν νὰ πείσουν τοὺς ἀνθρώπους ὅτι, γιὰ νὰ πλησιάσουν τὸ ὑπερβατικόν, πρέπει νὰ κλείσουν τὰ μάτια, νὰ τὰ ἐξορύξουν, ἂν εἶναι δυνατόν, γιὰ νὰ μὴ βλέπουν τὰ ὁμορφα πρόσωπα καὶ τὰ ἀρμονικὰ κορμιά ποὺ κυκλοφοροῦν δίπλα μας. Ὅλα αὐτὰ λέγανε «δὲν εἶναι παρὰ εἰκόνες, ἴχνη, σκιές».

Βέβαια ὁ Πλάτων εἶναι πολὺ μεγάλος, γιὰ νὰ τοῦ καταλογίσουμε τόσο φρικτὰ πράγματα. Ὁ Πλωτῖνος ὅμως καὶ ἀρκετοὶ χριστιανοὶ τὰ εἶπαν, καὶ τὰ ἔγραψαν, καὶ τὰ δίδαξαν. Καὶ τὴν ἀρχὴ τὴν ἔκανε ὁ Πλάτων, ποὺ μίλησε

καὶ δίδαξε γιὰ ιδέες χωριστές καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ σῶμα.

Ἔπειτα εἶναι γνωστό, πῶς ὁ Πλωτῖνος καὶ οἱ Χριστιανοὶ δὲν περιορίστηκαν νὰ πολεμήσουν τὴν παιδευστική, ποὺ ἐπὶ αἰῶνες εἶχε πάρει διαστάσεις κακές. Αὐτοὶ πολέμησαν γενικὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ὁμορφιά. Ὁ Πλωτῖνος εἰδικὰ στὸ περιβάλλον του περιέφερε ἓνα σῶμα ποὺ δὲν γνώριζε τὸ λουτρό. Τελικὰ μιὰ παραμορφωτικὴ ἀσθένεια τοῦ βράχνιασε τὴ φωνὴ καὶ τοῦ ἐξασθένησε τὴν ὄραση. «Ὁ μῦθος τῆς ψυχῆς θριάμβευσε μὲ τὸν κατασπαραγμὸ τοῦ σώματος», ἔγραψε ὁ Δημήτρης Καπετανάκης.

Δέκα αἰῶνες ἐπικρατεῖ ἡ τερατώδης αὐτὴ νοοτροπία, ἕως ὅτου ἔρχεται ἡ ἐκρηκτικὴ ἀναγέννηση νὰ ἀναστήσει τὸν ὑπέροχο ἑλληνικὸ λόγον καὶ τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸ σῶμα. Τότε ἀναστήθηκε καὶ ἡ γοητεία τοῦ ἔρωτα, ἐνὸς ἔρωτα βέβαια ποὺ δὲν μπορούμε νὰ τὸν αἰσθανθοῦμε χωρὶς τὸ ἀνθρώπινο σῶμα.

Ὁ Ἔρως

*«Οἱ ἀρχαῖοι γλύπτες, μὲ τὴν
ἀσύγκριτη τέχνη τους ἐδόξαζαν
τὸ σῶμα σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε
ὁ θεατὴς, νὰ καθαίρεται μὲ τὴν
ὁμορφιά καὶ τὴν ἁρμονία». [Στέλιος Ράμφος]*

Ὁ ἔρωτας ὁ αὐθεντικὸς δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀπλὴ ἀντανάκλαση τοῦ ἐνστικτοῦ. Εἶναι ἓνας γενικὸς συγκλονισμὸς τῆς ὑπάρξεως, ποὺ μαζὶ μὲ τὸ ἐνστικτο περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀνάλογη ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα. Καὶ ὁ ἔρωτας αὐτός εἶναι τὸ ἄρωμα, ἡ πεμπτουσία ὅλης τῆς ὑπάρξεως, ποὺ ἄμεση ὁρατὴ ἐκδήλωσή της ἔχει τὸ σῶμα.

Περίπου αὐτὰ ἔλεγε ὁ Σωκράτης, ὅταν ἀπευθυνόταν στοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς γλύπτες, ὅπως τουλάχιστον ἀναγράφει ὁ Ξενοφῶν. Ὁ σύγχρονος Ἑλληνορουμάνος ποιητὴς Στέφαν Γκεόργκε, παραφράζοντας τὰ λόγια τοῦ Ξενοφῶντος, γράφει:

*«Ψυχὴ κορμί, δύο λέξεις γιὰ τὸ ἴδιο·
θρασύς γινόταν ὁ πολίτης
καὶ ὁ τρανός
ἐφεῦρε τὴν ψυχὴ γιὰ σωτηρία»*

Ὅποιος ὅμως ἔχει σκοτώσει μέσα στὸ σῶμα του τὴν ἐρωτικὴ διάθεση, εἶναι ψυχικὰ νεκρός, δὲν ἔχει τίποτα τὸ οὐσιαστικὸ νὰ ἐκφράσει. Ὁ ἀνέραστος καὶ ἐρωτικὰ ψυχρὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀπευθυνθῇ οὔτε στὸ Θεό, γιατί τὸν Θεὸ μόνο μὲ πολὺ ὑψηλὴ συγκίνηση μπορεῖς νὰ τὸν πλησιάσεις. Καὶ ὁ ἔρωτας εἶναι πάντα συγκλονισμὸς φοβερός τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως καὶ εἶναι τὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων μας, γιὰ νὰ ζήσουμε τὸ ὑπερβατικόν.

Στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ τὸ σῶμα, τὸ γυμνόν, ἀκτινοβολοῦσε τὴν τελειότητα, τὴν ἰσορροπία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς. Τὸ κλασσικὸ γυμνόν δὲν ἦταν σεξουαλικόν, ἀλλὰ ἐξέφραζε ἓνα τόσο ἁρμονικὸ κάλλος καὶ ἰσορροπία, ὥστε ἡ αἰσθητικὴ του ἐπίδραση ἦταν ἄμεση πάνω στὸ θεατὴ. Ἔτσι ἡ Ἑλλάδα ἔδινε ταυτόχρονα καὶ ἔρωτα καὶ ἀλήθεια καὶ ὁμορφιά.

Γιαυτό, ὅταν ὁ Γκαμπριέλ Μαρσέ λέει: «Εἶμαι τὸ σῶμα μου», ἀποκαθι-

στὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, πού λατρευόταν ἓνα σῶμα, γυμνό, ἰδανικό, ἀρμονικό, εὐγενές, χάρμα αἰσθητικότητος καὶ ἐξωτερικῶν ἀναλογιῶν.

Ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ὁμορφιά

Καὶ οἱ Χριστιανοί, ὅμως, παρὰ τὸ μῖσος τους γιὰ τὴν ὁμορφιά, αἰχμαλωτίστηκαν σὲ ἀρκετὸ βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ κάλλους. Τὸ οὐσιαστικὰ θρησκευτικὸ ἔχει μιὰ ἱερότητα, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθεῖ ἀπὸ τὸ αἰσθητικό. Ὅπως ὁ Παρθενῶνας, ἔτσι καὶ οἱ χριστιανικοὶ ναοί, βυζαντινοὶ εἴτε γοτθικοί, ὑψώθηκαν ἀν' ἀρχιτεκτονικὰ ἀριστουργήματα, γεμᾶτα μὲ θησαυροὺς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς στὸ ἐσωτερικὸ τους. Καὶ φυσικὰ λειτουργοὺν μὲ μουσική, ἱεροτελεστίες, φωτοσκιάσεις καὶ ὅλα τὰ μέσα ὁμορφιάς πού διαθέτει ἡ ἐποχὴ.

Καὶ ὅλα αὐτά, διότι ἡ θρησκεία, προσπαθώντας νὰ δώσῃ ἀλήθεια καὶ ἐξύψωση, κατὰλαβε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιτύχει χωρὶς τὸν συγκλονιστικὸ ἐπηρεασμὸ τοῦ ωραίου, πού ἐπιδρᾷ ἅμεσα στὸν ἄνθρωπο. Καὶ ὅταν στὰ δρώμενα τοῦ Χριστιανισμοῦ δίνεται μὲ τὴ Σταύρωση ἡ φοβερὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ θανάτου, μὴ ξεχνᾶμε ὅτι εἶναι ἅμεση ἡ ἐπίδραση τῆς τραγωδίας, πού μᾶς ἔδωσε τὴν κορύφωση τῆς ἀγωνίας στὴν πιὸ ἰδανικὴ ἀτμόσφαιρα ὁμορφιάς.

Καὶ μετὰ τὴν Τραγωδίᾳ ἡ Φιλοσοφία εἶναι καὶ αὕτῃ τέχνη τοῦ λόγου, εἶναι κίνημα πυκνὸ τῆς σκέψεως, πού μᾶς δίνει τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας. Ἐτσι ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ ἀλήθεια δένονται ἀξεχώριστα, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχτοῦμε πῶς κάτι ἄσχημο εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ ἀληθινό.

Τὸ Σῶμα καὶ ἡ Θρησκεία

Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Φιλοσοφίας ἔχει βέβαια καὶ αὕτῃ κάτι τὸ θρησκευτικό, κάποια στοιχεῖα λατρείας, κάποιες νύξεις γονυκλισίας τοῦ βαθύτερου αἰσθαντικοῦ ἑαυτοῦ μας, μπρὸς στὸν ἰδεατὸ ναὸ τοῦ ὄντος ἢ τοῦ εἶναι.

Ἀλλὰ στὴ χριστιανικὴ θρησκεία βλέπουμε πῶς, πρὶν τουλάχιστον ἐπέμβουν οἱ θεολόγοι, ὅταν δηλ. γράφονταν τὰ Εὐαγγέλια, ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ δὲν δίνεται σὰν κίνηση κάποιας ἀόρατης ψυχῆς. Ἐπηρεασμένοι σαφῶς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ Λουκᾶς καθαρὸς Ἕλληνας, δίνουν ἓνα Χριστὸ πού ἀνίσταται μὲ τὸ Σῶμα του, καὶ μάλιστα δὲν μπορεῖ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ μνήμα, ἂν ὁ ἄγγελος δὲν παραμερίσει τὴ βαρεῖα πέτρα τοῦ τάφου. Καὶ ἀργότερα ὁ Θωμᾶς θέτει «ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλίων» τὸ δάκτυλό του καὶ διαπιστώνει τὴ σωματικότητα τοῦ κυρίου του.

Παρ' ὅτι γράφονται στὰ τέλη τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων τὰ Εὐαγγέλια δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ἡδονιστικότητά τῆς ἐποχῆς. Ἡ αὐστηρότητά τους εἶναι θεμιτὴ, διότι καὶ ἡ κλασσικὴ Ἑλλάδα τὸ ἴδιο αὐστηρὴ ἦταν. Δὲν ἔδινε ἓνα γυμνὸ σεξουαλικό, ἀλλὰ ἓνα γυμνὸ ἰδεατοῦ κάλλους, πού προβάλλει τὴν συνολικὴ ὁμορφιά τῆς ὑπάρξεως, ἔχοντας ἀπέριττη ἀπλότητα καὶ συγχρόνως βάθος, πληρότητα καὶ χάρη.

Ἐρχεται ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, πού μεταφέρει τὶς σπουδὲς τῶν πλατωνικῶν κειμένων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ὅλοι αὐτοὶ καὶ ἄλλοι μαζί εἰσάγουν στὴν Ἐκκλησίᾳ τὸ σπαραγμὸ

της ψυχῆς με τὸ σῶμα. Ἀρχίζουν τότε καὶ καίνε τοὺς αἰρετικούς, δηλ. τοὺς διαφωνοῦντες καὶ καταγγέλλουν τὸ σῶμα σὰν βέβηλο καὶ βδελυρό. Μερικὲς νύξεις τοῦ Παύλου, ποὺ ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα του (δὲν ξέρουμε ἂν εἶναι καὶ αὐθεντικές), παίρνουν τότε τερατώδεις διαστάσεις ἀπὸ τοὺς θεολόγους.

Θὰ ἔλεγα, ὅτι ἡ ἐποχὴ αὐτὴ, ποὺ εἶναι σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα μας καὶ δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε, δὲν ἔχει τίποτα τὸ αὐθεντικὰ ἑλληνικό. Καὶ ὅμως θὰ ἦταν αὐτὸ ὑπερβολή. Διότι, ἐνῶ ἀναθεματίζεται ἐπισήμως κάθε τι τὸ ἑλληνικό σὰν ἀμαρτωλό, περνάει ὅμως ἡ αἴσθησις τῆς ὁμορφίᾳς μέσα στὸ χριστιανικὸ κόσμον καὶ μᾶς δίνεται μιὰ ζωγραφικὴ θρησκευτικὴ, εἴτε σὲ εἰκόνες εἴτε σὲ τοιχογραφίες εἴτε σὲ ψηφιδωτά, πραγματικὰ ἀπαράμιλλη. Ὅμως γενικὰ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα γιὰ τὸ σῶμα καὶ ἡ οὐσιαστικὴ ἀθωότητά της ἑλληνικῆς αἰσθητικῆς ὑποβαθμίστηκαν ἀπελπιστικά.

Ἀκόμη καὶ σήμερα, πρὸ μερικῶν μόλις ἐτῶν, χρειάσθηκε νὰ συγκρουσθῶ με θεολόγους τῆς «Ζωῆς» στὸν Παρνασσό, ποὺ κατηγοροῦσαν στοὺς νέους τὸ σῶμα σὰν διαρκὴ πηγὴ ἐγκληματικῶν ἢ ἔστω ἀμαρτωλῶν τάσεων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μιλοῦσαν γιὰ ἓνα διαρκὴ Σατανᾶ ποὺ ἐνεδρεῖ μέσα μας.

Βέβαια ὁ βασικὸς κορμὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν «Ἀποστολικὴ Διακονία», ἔχει πολὺ ἡρεμότερες τάσεις, σχεδὸν ἑλληνικὲς, γιατί βρίσκεται σὲ ἀρμονικὴ καθημερινὴ ἐπαφὴ με τὸν πολὺν κόσμον. Οἱ φανατικοὶ ὅμως, καθὼς καλλιεργοῦν καὶ συντηροῦν μιὰ ἀτέλειωτη σειρὰ ἀναστολῶν τοῦ σαρκικοῦ, βρίσκονται σὲ μιὰ συνεχῆ μισοσχιζοφρενικὴ ψύχωση, ποὺ τὴν νομίζουν «θρησκευτικότητα».

Ἡ θρησκευτικότητα ὅμως ἡ οὐσιαστικὴ βρίσκεται στὴν ἀναζήτησις τοῦ ὄντος. Καὶ ἂν τὸ Δόγμα παρέχει ἐτοιμὴ καὶ ἀποκεκαλυμμένη τὴν ἀλήθεια σὰν πληροφορία στὸ Εὐαγγέλιο, ὅμως ὁ Χριστιανὸς συνεχῶς τὴν ἀναζητεῖ ἔστω μόνον μέσα στὶς «Γραφές». Καὶ δέχομαι, ὅτι καὶ ἐκεῖ ἅμα ψάξει κανεὶς ἐξαντλητικά, τότε ψάχνει μέσα στὰ ἔγκατα τῆς ψυχῆς του. Καὶ ἂν αὐτὴ ἡ ψυχὴ του πραγματικὰ ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὴν σπαρακτικὴ ἀγωνία τῆς Σταυρώσεως καὶ τοῦ μαρτυρίου, τότε θὰ βγεῖ στὸ ἐνορατικὸ φῶς μιᾶς ἀναστάσεως.

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ «σπαρακτικὴ ἀγωνία τῆς Σταυρώσεως» εἶναι καμβᾶς μετὰ φανερά χνάρια τῆς τραγωδίας τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἀπλῶς οἱ Χριστιανοὶ ἀφαίρεσαν προσεκτικὰ τὶς ἐμφανεῖς ἐρωτικὲς διαδικασίες καὶ ἄφησαν τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀπομονωμένο ἀπὸ τὴν ψυχὴ του, ποὺ εἶναι ὁ ἐρωτας, νὰ κατασπαράσσεται φρικτὰ πάνω στὸ ξύλο. Μιλοῦν βέβαια γιὰ μιὰ Ἀγάπη, ἀλλὰ καθὼς τὴν εὐνοῦχισαν ἀπὸ τὸ ἐρωτικό, εἶναι μιὰ ἀγάπη, ἀφηρημένη, ἐξαῦλωμένα, ἀκατανόητη, δὲν ἔχει σχέσι με τὸν ἄνθρωπον, ἐπομένως δὲν εἶναι καὶ ἐπιτευκτὴ! Ἀλλὰ ὁ ὠραῖος ἑλληνικὸς χαρακτηῖρας, μετὰ τὴ διαδικασία τοῦ χρόνου, μετέβαλε τὴν ἱεροτελεστία τῆς σταυρώσεως καὶ τοῦ ἐπιταφίου σὲ μιὰ ὠραία πομπὴ γεμάτων γραφικότητα καὶ ὁμορφιά, ἴδια με αὐτὴ τῶν Παναθηναίων, στὴν ἀρχαία Ἀθήνα.

Βλέπουμε δηλ. ὅτι ὁ Χρυσὸς Αἰῶνας τοῦ Περικλέους τελικὰ διατηρεῖ τὴν ἔμμεση ἐπίδρασή του, χιλιάδες χρόνια ἀργότερα. Καὶ εἴμαστε βέβαιοι, ὅτι καὶ στὸ μέλλον ὁ αἰῶνας αὐτὸς θὰ σφαγίξῃ ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία.

Ἡ Ὑπαρξη καὶ ἡ Ἀγωνία

*«Μέσα τὴν ἀγωνία βρίσκεται ὁ κόσμος
στὸ σύνολό του. Μόνο μέσω τῆς ἀγωνίας
θὰ περάσουμε στὴ σφαῖρα τοῦ αὐθεντικοῦ»*

[Μάρτιν Χάιντεγκερ]

Ἡ ἀγωνία εἶναι καὶ αὐτὴ στοιχεῖο ἐρωτικό, καὶ εἶναι ἐκδηλωτὴ μὲ τὸν ψυχικὸ τρόπο τῆς ὑπάρξεως. Ὁδηγεῖ καὶ στὸ θάνατο κάποτε, χωρὶς νὰ παρουσιάζει τὴν ἀνατριχιαστικὴ ὄψη τῆς σωματικῆς σταυρώσεως στὸ ξύλο, ποὺ δίνουν οἱ Χριστιανοί.

Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι σήμερα αὐτὴ τὴν ἀγωνία προσπαθοῦν νὰ διερυνήσουν. Ἀκόμη δὲν ἔχουν βρῇ πλήρως τὶς ρίζες τῆς τῆς ἐρωτικῆς, ὅμως σχεδὸν τὶς ἔχουν διαπιστώσει. Ξέρουν, ὅτι ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μόνον ὁ ἐρωτας εἶναι κατάσταση τόσο οὐσιαστικὴ καὶ ἀγωνιώδης, ποὺ ἐγγίζει τὴ σφαῖρα τῆς θρησκευτικότητος, ἀναστατώνοντας ὅλη τὴν ὑπαρξη ὅσο καμμιὰ ἄλλη καθαρὰ θρησκευτικὴ ἀπασχόληση δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κατορθώσει.

Ὁ Δ. Καπετανάκης, σὲ ἓνα κείμενο του γιὰ τὸν Ἑρωτα γράφει:

«Γνήσιος ἐρωτας εἶναι αὐτὸς ποὺ ἡ σοβαρότητά του τοῦ δίνει τὸ βάθος τῆς αἰωνιότητος. Γιὰ νὰ ἀποκτήσει ὁμως κανεὶς τὴν σοβαρότητα αὐτὴ, πρέπει προηγουμένα νὰ γνωρίσῃ τὴν ἄβυσσο τῶν ἐσχάτων κινδύνων».

Δὲν ἔχει γράψει καμμιὰ ὑπερβολὴ ὁ θαυμάσιος αὐτὸς καὶ πρόωρα χαμένος φιλόσοφος. Ναί, ἔτσι εἶναι! Ἡ ἄβυσσος τοῦ ἐσχάτου κινδύνου προηγεῖται κάθε οὐσιαστικῆς μεταβολῆς. Καὶ τὴν ἄβυσσο αὐτὴ τὴν ἔδωσαν ἀξεπέραστα ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης στὴν Ἀντιγόνη, τὴ Μήδεια καὶ τὶς Βάκχες, ποὺ μέσα στοὺς στίχους τοὺς λάτρεψαν τὸ ἀνθρώπινο σῶμα σὰν ἀκέραιη, γνήσια καὶ ἐρωτευμένη ψυχὴ, ποὺ περνάει τὸ κατώφλι τῆς ἀπελπισίας καὶ τοῦ θανάτου.

Καὶ τὸ ἐλληνικὸ αὐτὸ υπόδειγμα ἐπὶ αἰῶνες ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Δάντη στὴν «Κόλαση», ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ στὸ «Ρωμαῖος καὶ Ιουλιέττα» καὶ ἀπὸ τὸν Λόρκα στὴν «Ντόνα Ροζίτα», χωρὶς ὅχι νὰ ξεπερνάει, ἀλλὰ οὔτε κἄν νὰ πλησιάζει τὸ ἀθάνατο πρότυπο τοῦ ἀρχαίου τραγικοῦ.

ΜΑΡΙΑ ΛΟΥΙΖΑ ΓΚΟΥΕΡΡΑ*

Δελφοί: Ποιός ξέρει για τον άνθρωπο;

Ήταν ό χρόνος χωρίς πρόσωπο τὸ πρόσωπο, χωρίς τὸν χρόνο. Μία αἰώνια ὥρα πού ρέει χωρίς ὄψη καὶ χωρίς ἔσοψη, στηριζόμενη στὸν ἄνεμο, βλεφαρίδες μέσα σὲ βλεφαρίδες.

Ήταν ἡ καρδιά τῆς γῆς, πού ἄρχισε νὰ χτυπᾷ. Σκιρτοῦσε στὶς πέτρες, ἀνάμεσα στοὺς μύρμηκες, στὰ φύλλα τῶν ἐλαιῶνων, στὰ ράμφη τῶν σπουργιτιῶν, ἀνάμεσα στὰ πορτοκάλια· ἀνάμεσα στὶς χρυσολίδες, στὰ χεῖλη τῶν ποταμῶν καὶ στὰ δόντια τοῦ τριαντάφυλλου.

Ήταν ἡ καρδιά τῆς γῆς, χωρίς ρυτίδες, χωρίς ὅστα, χωρίς ὅρια, χωρίς ἀνθρώπινα ἴχνη. Ἡ ἀτέλευτα ἡμέρα, ἀπόλυτη σὰν τὸ μεδίσταμα τῆς θάλασσας.

Ὅταν κλείνουν τὰ μάτια τῶν νεκρῶν, τί νὰ διατηροῦν ἄραγε; Μιὰ γλυκεῖα τρυφερότητα, ἀπαλὴ ὅπως ἡ γύρις τῶν ἀστρων; Τὴν μυρωδιὰ τοῦ πόνου; Τὸ χρῶμα τῶν λέξεων; Τὸ ἄλας τοῦ ἔρωτα;

Ὅταν ἐπιστρέφομε στοὺς Δελφούς, τί εἶναι ἐκεῖνο πού βρίσκουμε; Τὰ μάτια. Μαῦρα, καστανά, πράσινα, γαλάζια. Τὰ μάτια τῶν Κρητῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ρωμαίων, τῶν Νορμανδῶν, τῶν Γάλλων, τῶν Σουηδῶν, τῶν Ἀμερικανῶν, τῶν Γερμανῶν, τῶν Τσιγγάνων, τῶν Κινέζων, τῶν Ἀφρικανῶν.

Τὰ μάτια ἀνάμεσα στὰ κυπαρίσσια, στὴ χλόη, μέσα στὴν βροχή, στὴν σιωπὴ, στὰ σπλάχνα τοῦ ἀνέμου, στὴν διαύγεια τῆς σελήνης, στὸ τριανταφυλλί, στὴν καταχνιά, στὸν φλοιὸ τῶν βουνῶν.

Τὰ μάτια τῶν ἐμπόρων. Τὰ μάτια τῶν πριγκήπων. Τὰ μάτια τῶν θαλασσομάχων μὲ τὴν ἀρμύρα τῶν φυκιῶν. Τὰ μάτια τῶν μοναχῶν σὲ ἔκσταση. Τὰ μάτια τῶν κοριτσιῶν μὲ τὰ σημεῖα τῆς ἀϋπνίας. Τὰ μάτια τῶν ἐργατῶν χωρίς σύμβολα. Τὰ μάτια τῶν

ἐπαιτῶν μὲ τὴν ἔκφραση τῶν ρολογιῶν πού ἐξαντλήθηκαν. Τὰ μάτια παντοῦ. Τὰ μάτια πάντα. "Ὅλοι μὲ τὰ παιδιὰ στοὺς ὤμους, ὁ καθένας μὲ τὸν πηλὸ του.

Ἡ γῆ πού καταβροχθίζει τὴν γῆ. Οἱ μνημεῖς πού κατατρῶγουν τὶς μνῆμες. "Ἄλλοι ἄνθρωποι ὕστερα ἀπὸ ἄλλους. Αὐτοὶ πού χωλαίνουν περισσότερο, οἱ πιὸ γλυκεῖς, οἱ πιὸ λευκοί, οἱ πιὸ θερμοὶ καὶ οἱ πιὸ τρυφεροί.

Τὶ εἶναι ἐκεῖνο πού βρίσκουμε ἄραγε, ὅταν ἐπιστρέφομε στοὺς Δελφούς; Τὸν ἀγέρα νὰ μοσχοβολᾷ τὴν ἀνθρώπινη ἀγωνία, χωρίς βλέφαρα, ἀσταμάτητα. Ἕνα κόσμος δίχως μορφὴ, μιὰ ἄβυσσος χωρίς κυρίαρχο.

Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἓνας ἄγνωστος Θεός, κι οἱ Δελφοὶ εἶναι ὁ γεωμετρικὸς τόπος κάθε ἀνθρώπινης καρδιάς. Τὰ μάτια τοῦ Ναπολέοντα, τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ ὄνειροπολήματα τῶν μικρῶν κοριτσιῶν τοῦ Βελάσκειθ. Τὸ φοβερὸ βλέμμα τοῦ Γκόγια. Ἡ χαρὰ τοῦ Ματίς. Τὸ πάθος τοῦ Ντελακρουά. Ὁ βασιανισμὸς τοῦ Βάν Γκόγκ. Ἡ ταραχὴ τοῦ Βάσκο Ντὲ Γκάμμα. Ἡ φαντασία τοῦ Μπάλζακ. Ἡ ἐξέγερση τοῦ Βίκτωρα Οὐγκώ. Ἡ μοναξιά τοῦ Γκαίτε.

Οἱ Δελφοὶ εἶναι ὁ ἱερὸς τρόμος τῆς ἀπαράβατης αὐγῆς. Τὸ ὀριακὸ ἐκεῖνο χρῶμα τοῦ νέφους, πού κανεὶς ποτὲ δὲν τὸ ἀγγίζει. "Ὅλοι προσμένουν τὸν χρησμὸ, ἀλλὰ ὁ χρησμὸς εἶναι τυφλός. Ἀρπάζει τὸ χέρι, ἀλλὰ τὸ χέρι τρέμει σὰν νὰ μιλεῖ.

Υπάρχει πάντα ἥλιος, ὅταν ὁ ἥλιος λάμπει. Υπάρχει πάντα νερὸ, ὅταν τὸ νερὸ κυλᾷ. Τὸ τίναγμα πού καταβροχθίζει τὴν ψυχὴ δὲν ἔχει καμμιά θέση. Δὲν προσκρούει σὲ κανένα τεῖχος. Δὲν φωτίζει κανένα δέντρο. Εἶναι τὸ ἀνεπίτευκτο πνεῦμα. Ἕνας ἦχος πού δὲν δακρύζει.

* Ἡ Μαρία Λουίζα Γκουέρρα εἶναι καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφίας καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικές πνευματικές προσωπικότητες τῆς σημερινῆς Πορτογαλίας. Περπατώντας, τὸν περασμένο Ἰούνιο, στοὺς αὐτοκρατορικοὺς κήπους τῆς Λισαβώνας μὲ τὸ Μνημεῖο τῶν Θαλασσομάχων στὸ βάθος, μιλοῦσαμε γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ μάτια τῆς βούρκωναν. —Μαν. Μαρκ.

Δὲν ξέρουμε αὐτὸ ποὺ θέλωμε. Δὲν ξέρουμε αὐτὸ ποὺ θέλουν οἱ ἄλλοι. Δὲν ξέρουμε αὐτὸ θελήσαμε χτές. Δὲν ξέρουμε τι θὰ θελήσουμε αὔριο. Κάθε ὄνειρο εἶναι τὸ πρῶτο ὄνειρο τοῦ κόσμου. Καὶ πεθαίνει νωρίς, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ νέο. Ἡ καρδιὰ τ' ἀνθρώπου αἶρεται, χωρὶς νὰ μάθει πότε νὰ μιμεῖται τοὺς θεοὺς, ἐπειδὴ οἱ θεοὶ ζοῦν χωρὶς νὰ τὸ καλοσκέφτονται. Καὶ ἡ Πυθία;

Ἡ Πυθία εἶναι ἡ φωνὴ τῆς γῆς, ὁ ἀντίπαλος τοῦ ἥλιου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ γῆ εἶναι τόσο ἀνελέητοι ὅσο οἱ πρόγονοί μας: Δὲν γνωρίζουν νὰ ὑπάρχουν. Ἡ νύχτα δὲν ἔπεσε ἀκόμα στοὺς δρυμούς. Πορευόμαστε πάνω στὰ ἴχνη τῶν φύλλων, σὰν νὰ πλησίαζαν οἱ ἦχοι κάθε καρδιάς.

Οἱ ρίζες ξεγυμνώνονται. Ὀνειρεύονται. Τὸ φῶς ἵπταται, πότε ψηλά, πότε χαμηλά, σὰν ἓνα πουλί ποὺ κελαηδεῖ. Οἱ ἴσκιοι γλυστοῦν στὸ ἔδαφος. Δεξιά οἱ ἀμφιβολίες, ἀριστερά οἱ τύψεις. Οἱ ιδέες μὲ τὰ πολλὰ

πρόσωπα. Τὰ σχέδια ποὺ δὲν ἔχουν πνεύμονες. Ἡ αὔρα τὰ περιβάλλει καὶ τὰ ἐκτυλίσσει.

Οἱ Δελφοὶ εἶναι τὸ πείσμα τοῦ αἰτήματος.

Ἡ νύχτα δὲν ἔπεσε ἀκόμη στοὺς δρυμούς. Τὰ δέντρα δίδουν τὰ σημεῖα τοὺς πρὶν ὑπνώσουν. Ἐκτείνονται. Μαζὶ μ' αὐτά, τὰ χέρια σφίγγουν τὴν Εἰμαρμένη. Γνωρίζουν, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἓνα ὕφασμα ποὺ ὑφαίνεται. Οἱ πρεσβύτεροι διηγοῦνται. Οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουν. Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν γεννηθεῖ, εἶναι ἤδη κουρασμένοι. Τοὺς ἀναμένει ἡ ἴδια εἰρήνη καὶ τὸ ἴδιο παραλήρημα.

Ὅταν ἐπιστρέψωμε στοὺς Δελφοὺς, τι θὰ βροῦμε ἀραγε; Τὸν ἄνθρωπο, καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ξέρει κανεὶς νὰ μιλήσει.

[Obidos, Πορτογαλία, 12/8/84]

[Μετάφραση: Μ. Μαρκάκης]

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

“Έλλοπες — Κύκλωπες — Κένταυροι — Πελασγοί (Ἡ ἀπώτερη ἱστορία τῶν κατοίκων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου)

I

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν συμπερασμάτων μου ἀπὸ τὶς ἔρευνές μου γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας καὶ γραφῆς τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου⁽¹⁾ ἀναφέρθηκα στὴν τεράστια ἐπίδραση τοῦ ἑδαφικοῦ ἀνάγλυφου καὶ τῆς χλωρίδας καὶ πανίδας στὸ σχηματισμὸ τῆς πρώτης γλώσσας τοῦ “Ἑλλήνα Homo Sapiens.

Οἱ χρονολογήσαντες τὶς ἱστορικές περιόδους καὶ συντάξαντες, μάλιστα, καὶ «διαγράμματα» τῆς λεγόμενης «Ἑλληνικῆς Προϊστορίας» δέχονται, χωρὶς φυσικὰ νὰ τὸ διατυπώνουν σαφῶς, ὅτι οἱ χρονικὲς αὐτὲς περίοδοι εἶναι περίπου κοινὲς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς. Μὲ τὴ θέση τους αὐτὴ ἀποσιωποῦν ἢ ὑποβαθμίζουν τὴν τεράστια σημασία τοῦ χώρου - φύσης, ποὺ εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀπασχολήσῃ ὡς ἐξαίρεση. Διότι καὶ ἐξαίρεση εἶναι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐξαιρέσεως ἐπιταχύνθηκε ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐπιχειρώντας ὁμως νὰ ἐρμηνεύσουν καὶ τοποθετήσουν χρονικὰ τὴν δημιουργία μερικῶν πολιτισμῶν πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ, μᾶς ἀναγκάζουν νὰ δεχθοῦμε ἢ ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶναι κάτι τὸ τυχαῖο καὶ ἀνερμήνευτο ἢ ὅτι εἶναι ὑπόθεση ράτσας ἢ, τέλος, ὅτι ὀφείλεται σὲ θεία ἀποκάλυψη. Αὐτὴ ἰδιαίτερα ἡ τρίτη θεωρία ὑπῆρξε κατασκευάσμα τῶν θεοκρατικῶν ἀντιλήψεων καὶ ὁ πρόλογος ὅλων τῶν μετέπειτα στρεβλώσεων καὶ μισαλλοδοξιῶν ποὺ ἐπικρατοῦν μέχρι σήμερα.

Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τῶν ἑλληνικοῦ χώρου, τῶν τελευταίων 15.000 τουλάχιστον ἐτῶν, δὲν ἔχει ἀνάγκη αὐθαιρέτων ὑποθετικῶν «διαγραμμάτων». Δὲν πρόκειται περὶ προϊστορίας, ποὺ ἀφορᾷ ἀνώνυμους κατοίκους κάποιας περιοχῆς τῆς γῆς. Ἡ παρουσία βέβαια τῶν ἀνθρώπων καὶ στὸν ἑλληνικὸν χώρῳ μπορεῖ νὰ ξεκίνησε ἢ νὰ μὴ ξεκίνησε μαζί μὲ ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους λαοὺς τῆς γῆς, πρὸ χιλιάδων ἐτῶν. Ἡ διαφορά ὁμως εἶναι, ὅτι τὴν πέτρα, ὅταν οἱ ἄλλοι λαοὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ τὴν χρησιμοποιοῦν σὰν ὄπλο ἢ ἐργαλεῖο, οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου τὴν λάξευαν καὶ τὴν ἔκαναν «Κούρους». Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ διαφορά· κι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἐξήγηση τοῦ λεγόμενου θαύματος τῆς προσωκρατικῆς διανόησης.

Δὲν περίμεναν οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τοῦ χώρου αὐτοῦ πάντως ἐμᾶς τοὺς Ρωμιοὺς γιὰ νὰ προβληματιστοῦμε μὲ τὴν ὑπαρξή τους καὶ νὰ γράψουμε γι’ αὐτοὺς. “Ἐγραψαν οἱ «Μοῦσες» τοὺς τὴν ἱστορία τους, «τὰ τ’ ἐόντα τὰ τ’ ἐσσόμενα πρὸ τ’ ἐόντα φωνῇ ὀμηρεῦσαι». “Αν αὐτὰ ποὺ μᾶς παρέδωσαν ἐμεῖς οἱ «ἀπόγονοι» δὲν κατανοήσαμε ἢ τὰ παρανοήσαμε, δὲν φταῖνε αὐτοί. Ἄλλοι οἱ ὑπεύθυνοι!..

Αὐτὴ τὴν ἱστορία θὰ προσπαθῶ ν’ ἀφηγηθῶ, ὅπως αὐτοὶ μᾶς τὴν ἄφησαν. Βέβαια, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν χιλιετιῶν, «διὰ χειρὸς ἀνθρώπων» κατεστράφη ὅ,τι εἶχε διασωθεῖ, ἀπ’ τὶς φυσικὲς καταστροφές. Τὰ κείμενα πολλὰς ὑπέστησαν ἐπεμβάσεις καὶ πολλὰ ξένα σώματα εἰσῆλθαν, ποὺ ἀλλοίωσαν ἢ στρέβλωσαν τὰ ἀρχικὰ γραπτὰ ἢ νοήματα. Εἶναι ὁμως βέβαιον, ὅτι καὶ πολλοὶ ἐργάστηκαν, γιὰ νὰ διασώσουν καὶ ἐπαναφέρουν τὰ κείμενα στὴν ἀρχικὴ τους μορφή. Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη, ἐδῶ, γι’ αὐτοὺς τοὺς δευτέρους ἐργάτες τῆς ἀλήθειας, νὰ τονίσω πόση τὴν εὐγνωμοσύνη ὀφείλουμε σ’ αὐτοὺς. Πράγματι γι’ αὐτοὺς ἰσχύει τὸ ἰσοκρατικό: ὅτι τοὺς πρέπει νὰ ὀνομάζονται «Ἑλλήνες» πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἄλλους, ποὺ ἐκ τύχης φέρουν τὸν τίτλον αὐτό.

(1) *Δαυλός*, τεύχη 29,30 καὶ 31.

II

Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν «*Ἑλλόπων*» πολὺ λίγα πράγματα μποροῦμε νὰ βροῦμε καὶ στὰ διασωθέντα πρωταρχικὰ κείμενα καὶ στὶς ἱστορικὲς ἀφηγήσεις τῶν νεωτέρων. Στοιχεῖα ἐλάχιστα τοῦ τρόπου ζωῆς καὶ διατροφῆς τῶν πρώτων αὐτῶν κατοίκων τοῦ ἐλληνικοῦ θῶρου μᾶς ἀφηγεῖται ἀντλῶντας ἐκ τῶν παραδόσεων ὁ Πausanias (Ἀρκαδικά, Η 1,2). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ἀφοροῦν τὴν γενικὴ εἰκόνα ὅλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ἀλλ' ἀντίθετα ἐπιβεβαιῶνουν τὴν ἂποψη ὅτι καὶ ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ἄλλοι ἄνθρωποι εἶχαν προηγηθεῖ στὸν πολιτισμὸ κι ἄλλοι, ἄλλων περιοχῶν, καθυστεροῦσαν σοβαρά.

«Οἱ Ἀρκάδες — μᾶς λέγει — ἰσχυρίζονται, ὅτι στὴ χώρα τοὺς ὁ Πελασγὸς ἔμαθε τοὺς ἀνθρώπους νὰ μὴ τρώγουν πλέον τὰ χλωρὰ φύλλα, τὰ χόρτα καὶ τὶς ρίζες, ποὺ ὅχι μόνο ἦσαν ἀκατάλληλα γιὰ τροφή, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ὀλέθρια γιὰ ὄσους τὰ ἔτρωγαν· ἀντὶ τούτων ὡς τροφὴ τοὺς ὑπέδειξε νὰ τρώγουν τὸν καρπὸ τῆς φηγοῦ (ἐνὸς εἶδους βελανιδιάς). Ἀκόμη ὁ Πελασγὸς ἐπενόησε καὶ κάποιο τρόπο γιὰ νὰ κατασκευάζουν καλύβες, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴ κρυώνουν οὔτε νὰ βρέχονται οὔτε νὰ ὑποφέρουν ἀπὸ τὴν ζέστη, καὶ ἀκόμη ἐπενόησε τοὺς χιτῶνες ἀπὸ δέρματα προβάτων. Ὁ γιὸς τοῦ Πελασγοῦ — συνεχίζουν οἱ παραδόσεις — ἐπενόησε τὰ ἐξῆς σοφώτερα ἀκόμη ἅπ' ὅσα ἐφεῦρεν ὁ πατέρας του. Ἔκτισε τὴν πόλιν Λυκοσοῦρα στὸ ὄρος Λύκαια, ἐπέβαλε τὴν λατρεῖα τοῦ Λυκαίου Διὸς καὶ καθιέρωσε τὸν ἀγῶνα Λύκαια. Ἐχῶ τὴ γνώμη — λέγει ὁ Πausanias — ὅτι τὰ Παναθηναῖα δὲν ἔχουν καθιερωθεῖ πρὸ τῶν Λυκαίων».

Σ' ἓνα ἀπόσπασμα τῶν *Ῥοιῶν* (ἀριθ. 44, Rzach) διαβάζουμε:

«*Υἱέες ἐξεγένοντο Λυκάονος ἀντιθέοιο
ὃν ποτε τίκετε Πελασγός*»

[= καὶ ἀγόρια γεννήθηκαν ἀπὸ τὸν ἰσὺθεο Λυκάονα, ποὺ ἡ γενιά του ξεκινáει ἀπ' τὸν Πελασγὸ].

Μιὰ γενικὴ παρατήρηση, ποὺ μὲ ὀδήγησαν νὰ κάνω οἱ ἀφηγήσεις τοῦ Πausanias, εἶναι ὅτι ὑπῆρχε ζωερὴ συντήρηση τῶν πανάρχαιων παραδόσεων («*παρειαυμένα δόξη*», ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὰ *Βοιωτικά*, 31,4) ἀπὸ τοὺς κατοίκους τόσο τοῦ μητροπολιτικοῦ χώρου ὅσο καὶ τοῦ εὐρύτερου περιγύρου. Τὸ γιὰτὶ συνέβαινε αὐτό, μποροῦμε νὰ τὸ συμπεράνουμε, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι θεματοφύλακες τῆς πανάρχαιας ἱστορίας καὶ τῶν γνώσεων ἐξακολουθοῦσαν ἐπὶ μακρὸν νὰ εἶναι τὰ ἱερατεῖα τῶν Μουσείων. Καὶ ἀκόμη οἱ λαϊκὲς ἐορτές, οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ δοξασίες γιὰ τοὺς θεοὺς, παρ' ὅλες τὶς ἐκτροπὲς ποὺ εἶχαν ὑποστεί, κατὰ τὸ ρῆμα «*ἀπὸ βαρβάρων ἤκοντα*», ὅπως εἶχε δεχθεῖ τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης (Ἡρόδοτος, *Εὐτέρπη*, 52). Ἐξ αὐτῶν τῶν παραδόσεων πιστεύω, ὅτι εἶχε ἐπιρραστῆ καὶ ἡ προσωκρατικὴ σκέψη καὶ πολλοὶ μεταγενέστεροι στοχαστές.

Ὁ Δημόκριτος [Diels · Kranz (1973), σελ. 135, στίχ. 33-35] ἱστορῶντας τὴν βιθυμίαια πορεία τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν πολιτισμὸ λέει: «*Τοὺς δὲ ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων φασιν ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ καθεστῶτας σποράδην ἐπὶ τὰς νομάς ἐξίεναι καὶ προσφέρεσθαι τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς*» (Διοδώρου T8, ἀπ. B51). Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων (*Νόμοι*, 782 bc ἢ 679a) μᾶς ὁμιλεῖ μὲ παρόμοιο τρόπο περὶ τῆς ζωῆς τῶν πρώτων ἀνθρώπων: «*Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὐρημένου ἐπιπόνως διαγεῖν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως τε καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνενηότους*». Ἀπὸ αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ «*θηριώδους βίου*» τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ὅπως ὁ Δημόκριτος τὴν ἀποκαλεῖ, οἱ ἄνθρωποι ξεκίνησαν τὴν προσπάθειά τους νὰ ἀποκτήσουν γλῶσσα:

«Τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεχυμένης οὔσης, ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας τὰ σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν περὶ πάντων ἑρμηνείαν» (Διοδώρου, Τ 8,3).

Αὐτὴ ἡ ὀλίγον κατ' ὀλίγον πορεία τοῦ σχηματισμοῦ τῆς γλώσσας συμπίπτει, θὰ ἔλεγα, μὲ τὴν ὀλίγον κατ' ὀλίγον πορεία πρὸς τὸν πολιτισμό. Αὐτὴ τὴν πορεία, ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς ἑλλοπες θηρευτές, ποῦ πρῶτοι κινήθηκαν πρὸς τὸν πολιτισμό, θὰ μᾶς ἀφηγηθεῖ ἡ *Θεογονία*.

Πρῶτος χώρος παρουσίας τῶν ἐλλόπων θηρευτῶν, ἡ Ἑλλοπία. Αὐτὴ ἡ περιοχή σημειώνεται καὶ πρώτη σὰν κτηνοτροφικὴ καὶ γεωργικὴ:

«Ἔστι τις Ἑλλοπία πολυλήιος ἥδ' εὐλείμων
ἀφνείη μήλοισι καὶ εἰλιπόδεσσι βόεσσιν,
ἐν δ' ἄνδρες ναίουσι πολύρρηνες πολυβοῦται,
ἐνθα δὲ Δωδώνη τις ἐπ' ἐσχατιῇ πεπόλισται,
τὴν δὲ Ζεὺς ἐφίλησεν καὶ ὃν χρηστήριον
εἶναι τίμιον ἀνθρώποις...» (*Ἡοῖαι*, Rzach, ἀπ. 134).

[= Ὑπάρχει κύπρια περιοχή ποῦ τὴν ὀνομάζουν Ἑλλοπία, μὲ πολλὰ σιτοφόρα χωράφια καὶ ἀκόμη μὲ πλούσια λιβάδια γιὰ πρόβατα καὶ στριφτόποδα βόδια. Ἐκεῖ κατοικοῦν ἄνθρωποι, ποῦ ἔχουν πολλὰ κοπάδια ἀρνιῶν καὶ βοδιῶν, καὶ ἀκόμη πολλές, ἀναρίθμητες, γενναρχίες ἀπλῶν ἀνθρώπων. Σ' αὐτὴ τὴν περιοχή ὑπάρχει καὶ ἡ Δωδώνη, ποῦ τώρα τελευταῖα πῆρε μορφή πολιτισμένης πόλης. Αὐτὴ τὴν πόλη ἀγάπησε ὁ Δίας καὶ ἔχτισε ἐκεῖ μαντεῖο ἄξιο τιμῆς ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων].

Πίνδος! Μιά τεράστια ὀροσειρά, συνέχεια τῶν Διναρικῶν Ἀλπεων, σχηματίστηκε ταυτόχρονα, λέγουν, μὲ τὶς ψηλότερες πτυχώσεις τῶν ὄρεινῶν ὄγκων τῆς γῆς (Ἀλπεις — Πυρηναια — Ἰμαλαία). Τὸ μακρὺ «θεοβῆδιστο» βουνὸ μὲ τὰ πυκνὰ δάση τῶν φηγῶν, ὄξυν, ἐλάτων καὶ ὄρεινῶν πεύκων. Μέσα ἀπ' τοὺς κόλπους του, ποῦ προστατεύονται ἀπὸ ἀπόρροια φαράγγια, γεννήθηκαν «χείμαρροι», ποῦ ἔγιναν ποτάμια ἀθάνατα κι' ὀνομαστά, Ἀχελῷος, Ἀραχθός, Ἀῶος, κι' ἀργότερα, ὅταν ἡ τεράστια λίμνη τῆς Θεσσαλίας ἄδειασε, ὁ μέγας Πηνειός. Ἀπ' τὶς τιτανολιθικὲς γυμνὲς κορφές του ἀντίκριζε κανεὶς πρὸς δυσμὰς τὴν ἱερὴ Δωδώνη. Αὐτὴ ἡ περιοχή ἡ πλούσια σὲ ποτάμια καὶ σὲ εὐφορία λιβάδια ἦταν ἡ χώρα τῶν ἑλλόπων ἢ τῶν Σελλῶν.

Ἡ περιοχή αὐτὴ τῆς Ἑλλοπίας ὑπῆρχε καὶ ἀναπτυσσόταν καὶ πρὸ τοῦ Δία. Ἡ παραμονὴ ὅμως αὐτῆς τῆς περιοχῆς σὲ πολιτιστικὴ στασιμότητα (ὁ Ὅμηρος στὴν *Υλιάδα*, Π. 235, ἀποκαλεῖ τοὺς κατοίκους τῆς «ἀνιπτόποδας χαμαεινόνους», δηλαδὴ ἀνθρώπους ποῦ εἶχαν ἅπλυτα πόδια καὶ πλάγιαζαν γιὰ νὰ κοιμηθοῦν κάτω στὸ χῶμα) ἔκανε τὸν Δία νὰ αἰσθανθεῖ συμπόνοια καὶ ἀγάπη: κι' ἀπεφάσισε νὰ χτίσει στὴ Δωδώνη «*χρηστήριον*», δηλαδὴ μαντεῖο. Ἀπ' αὐτὴ τοῦ τὴν ἐνέργεια ὁ Δίας ἀπεκλήθη «*Δωδωναῖος*» καὶ «*Πελασγικός*» (*Ἰλ.* Π 233: «*Ζεῦ ἄνα, Δωδωναίε Πελασγικέ*»). [Τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης εἶχε ἐπιζήσει ὅλων τῶν φυσικῶν καταστροφῶν. Ἦρθαν ὅμως οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὁ ὑπατος Αἰμίλιος Παῦλος τὸ 168 π.Χ., ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ κατέστρεψε 70 πόλεις τῆς Ἠπείρου, λήστεψε καὶ ξεπάτωσε τὸ ἱερὸ τῆς Δωδώνης μαντεῖο. Τὰ ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας Δωδώνης καὶ τὴ θέση τοῦ μαντείου τὰ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐξ Ἀρτης ἀρχαιολόγου Κ. Καραπάνου τὸ ἔτος 1876]. Μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν παρένθεση, ἄς ἐπιστρέψουμε καὶ πάλι στὴν ἐποχὴ τῶν πρῶτων ὀρεσίβιων κατοίκων, τῶν θηρευτῶν ἑλλόπων, ποῦ βαθμιαῖα ἐξελίσσονταν σὲ κτηνοτρόφους βοσκούς.

III

Στὴ *Θεογονία* μετὰ ἀμέσως ἀπὸ τοὺς «θεοὺς» ἐμφανίζονται οἱ *Κύκλωπες* (στίχ.

λασγικόν». Καί γιὰ τὰ τεῖχη ὁμως τῶν Μυκηνῶν ἡ ὀνομασία «Κυκλώπεια» ἢ «Πελασγικά» ἀναφέρεται σὲ πολλὰ ἔργα τῶν Τραγικῶν μας ποιητῶν. Σημειῶνω, ὅτι κατὰ τὸν Ἡσίοιο καὶ ἡ λέξις «*Τύρρις*» σημαίνει: πύργος, ἐπαλξις, προμαχών.

Ἄς ἐπανέλθουμε ὁμως στοὺς βοσκούς «Κύκλωπες», ποὺ ἔχουν ἀρχίσει καὶ ξαπλώνονται στὸν εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο, ἂν θεωρήσουμε σὰν μητροπολιτικὸ χῶρο τὴν «Ἑλλοπία», ὅπου καὶ ἡ Δωδώνη. Ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν Κυκλώπων εἶναι δύσκολο καὶ ἴσως αὐθαίρετο νὰ συναγάγουμε συμπεράσματα. Νομίζω ὁμως, ὅτι θὰ μᾶς βοηθήσουν κατὰ μικρὸ, ἔστω, ποσοστὸ, τόσο στὴν κατανόηση τῆς ζωῆς τῶν Κυκλώπων ὅσο καὶ στὴ «σχετικὴ» χρονολογικὴ τους τοποθέτηση μέσα στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου.

Οἱ Κύκλωπες —ἔτσι ἀργότερα ὀνόμασαν αὐτοὺς, ποὺ παρέμειναν πιστοὶ στὸν ποιμενικὸ τρόπο ζωῆς— θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ὑπάρχουν ριζωμένοι στὰ βουνὰ σὲ πολ- λές περιοχές. Ὁ Ὅμηρος μᾶς λέει γι' αὐτοὺς (Ὁδυσ., ι 112-115):

«οὐτ' ἀγοραὶ βουληφόροι οὔτε θεμίστες,
ἀλλ' οἱ γ' ὕψηλῶν ὀρέων ναίουσι κάρηνα
ἐν σπέεσι γλαφυροῖσι, θεμιστεύει δὲ ἕκαστος
παίδων ἢ δ' ἀλόχων, οὐδ' ἀλλήλων ἀλέγουσιν»

[= οὔτε συναθροίσεις κάνουν γιὰ νὰ παίρνουν ἀποφάσεις οὔτε νόμους φτιάχνουν, ἀλλὰ στὰ ψηλὰ βουνὰ κατοικοῦν σὲ μεγάλες βαθουλές σπηλιές. Τοὺς νόμους βάζει ὁ καθέ- νας γιὰ τὰ παιδιά του καὶ τὶς γυναῖκες. Κανένας δὲ δὲν φροντίζει γιὰ τοὺς ἄλλους].

Καὶ στὴν Ὁδύσ., ι 275, 276:

Οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν
οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ ἡ πολὺ φέρτεροί εἰμεν»

[= Οἱ Κύκλωπες δὲν ενδιαφέρονται γι' αὐτὰ ποὺ ὁ Δίας φροντίζει οὔτε γιὰ τὸ τί κάνουν οἱ εὐτυχισμένες γενιές τῶν θεῶν. Ἐπειδὴ ἡμεῖς, οἱ Κύκλωπες, εἴμαστε πολὺ ἀνώτεροι ἀπὸ αὐτοὺς]. Αὐτὴ ἡ ἄρνηση νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν πολιτισμὸ δὲν ὑπῆρξε βέβαια γενικὴ. Ἀπὸ τὸν Κύκλωπα «Ἀργην», ποὺ ἡ Θεογονία τὸν ἀποκαλεῖ «ὄβριμόθυμον», δηλαδὴ μὲ ἰσχυρὰ ψυχικὰ χαρίσματα ἀλλὰ καὶ ἀποφασιστικὸ, ὀρμητικὸ, ξεκινᾷ ἡ πρώτη με- τακίνηση μερίδας τοῦ ὄρεσιβίου πληθυσμοῦ πρὸς τὶς πεδιάδες. Ἡ ρίζα τῆς λέξεως «Ἀργης» εἶναι *arg-*. Ἀπ' αὐτὴ τὴ ρίζα παράγονται μερικὲς χαρακτηριστικὲς λέξεις, ὅπως ἀργός, ἀργής, ἀργεννός, ἄργυρος, ἄργιλος. Ἡ λέξις «ἀργός» σημαίνει τὸν γιαλι- στερό, στιλπνὸ. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τοῦ στιλπνοῦ, ποὺ στὸ φῶς τοῦ ἡλίου λάμπει, εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἰδρωμένου ἀνθρώπου, ποὺ μετακινεῖται, τρέχει ἢ γενικῶς καταβάλλει προ- σπάθειες. Μπορεῖ ὁμως ἀκόμη νὰ σημαίνει καὶ ἐκεῖνον ποὺ εἶναι ντυμένος μὲ τὰ στιλ- πνὰ δέρματα τῶν ζώων. Ὁ Ὅμηρος τὸ ὄνομα «ἀργός» τὸ ἀποδίδει στὰ βόσκοντα βό- δια: «Πολλοὶ μὲν βόες ἀργοί» (Ἰλ. Ψ 30) [= πολλὰ βόδια ποὺ δὲν τὰ ἔχουν νὰ δουλεύ- ουν, ἀλλὰ τὰ τρέφουν γιὰ σφάξιμο]. Καὶ ἄλλου (Ἰλ. Ω 211) τὸ σκυλὶ τοῦ κυνηγιοῦ, τὸ ταχυπόδαρο, ἀποκαλεῖται «ἀργός». Ἀργεννός = ὁ λευκός, πάντοτε ὁμως ἐπὶ προβά- των. Ἀργής = λαμπρός, ἀπαστράπτων (Ἰλ. Θ 133)· καὶ Ἀργέστης ὀνομάστηκε ὁ Νό- τιος ἄνεμος ποὺ ἔφερνε αἰθρία [Θεογ., στίχ. 379, 870].

Ἀπὸ τοὺς «αἰπόλους» βοσκούς ποὺ ἔβοσκαν «μῆλ' οἰές τε καὶ αἶγες» [= ἀρνιά, προβατοεῖδῃ καὶ γίδια] καὶ ποὺ ἡ ἀρχὴ τῆς παρουσίας τους, ἴσως, ἦταν ἡ Ἑλλοπία, ἐμ- φανίζεται, στὴν περιοχὴ τῆς λίμνης Βοιβηΐδος κοντὰ σ' ἓνα ἄλλο βουνό, τὸ Πῆλιο, νέο εἶδος βοσκῶν, οἱ βουκόλοι «Κένταυροι». Αὐτοὶ οἱ βουκόλοι βοσκοὶ ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ χῶρο καὶ ἀναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωῆς ἐγκαταστάθηκαν περὶ τῆς τεράστιας λίμνης «Βοιβηΐδος» ὀνομάστηκαν ἀργότερα «Πελασγοί». Τὸ ὄνο- μα «Πελασγός» ἀρχικὰ δόθηκε, θὰ ἔλεγα, σὰν προσδιορισμὸς καταγωγῆς τῶν κτηνο- τρόφων αὐτῶν. Ἦταν οἱ «πέλας», δηλαδὴ οἱ ἀρχικῶς κοντινὰ κατοικοῦντες. Ὁ τρό- πος αὐτὸς προσδιορισμοῦ τῆς ἀρχικῆς ἐστίας, ὅταν οἱ ἐγκαταστάσεις πῆραν χαρα-

κτῆρα μόνιμο, ἔγινε ὄνομα τῶν κατοίκων τῆς νέας περιοχῆς. Ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ «Πελασγικὸν Ἄργος» ὁλόκληρη τὴν περιοχή τῆς Φθίας, τὴν μετέπειτα Θεσσαλία (Ίλ. Β 681).

Τὸ Πήλιο, ποὺ περιβάλλει τὸν Παγασιτικὸ κόλπο, ὑπῆρξε ἀπ' τὰ πανάρχαια χρόνια τὸ βουνὸ ποὺ στὸ εὐφορο χῶμα του ἀναπτύσσονταν δάση αἰωνόβιων δένδρων. Ὁ Δικαίαρχος, ποὺ ἔζησε τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα, στὸ ἔργο του «Καταμετρήσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁρέων», τοῦ ὁποῖου ἐλάχιστα ἀποσπάσματα σώθηκαν, λέγει ὅτι «στὸ Πήλιο ἐκτὸς ἀπ' τὴν πλούσια βλάστησή του, στοὺς πρόποδες του φύτρωναν μοναδικὰ στὸν κόσμον φυτὰ μὲ θεραπευτικὲς ιδιότητες». Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρει τὸ «χειρῶνιον» ἢ «μέγα κενταύριον», ποὺ ἔλεγαν ὅτι εἶχε τὴ δύναμη ἢ νὰ κάνει τὰ φῖδια ἀβλαβῆ ἢ νὰ τὰ σκοτώνει μὲ τὸ ἄρωμά του. Τὸ Πήλιο ἔχει συνδέσει τὸ ὄνομά του μὲ τοὺς Κένταυρους, τὸν Χείρωνα, τὰ φῖδια καὶ τὴν ἱατρική.

Ἡ λέξη «Κένταυρος» εἶναι σύνθετη ἀπ' τὶς λέξεις «κεντέω» καὶ «ταῦρος» ἢ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὴ λέξη «κεντέω» καὶ τὴν κατάληξη «-αυρος», καὶ σημαίνει τὸν «κεντούντα», δηλαδὴ τὸν βουκόλο - βοσκὸ μὲ τὸ μακρὸ αἰχμηρὸ ραβδί, ποὺ ὁδηγεῖ τὰ βόδια στὴ βοσκή, κατευθύνοντας αὐτὰ μὲ «κεντήματα». Αὐτοὶ οἱ βουκόλοι, πρόδρομοι τῶν cow-boys τῆς Ἀμερικῆς, ὁδηγοῦσαν τὰ κοπάδια τοὺς ἔφιπποι. Τὰ ἄλογα σὲ ἄγρια κατάσταση ζοῦσαν σὲ πολλὲς περιοχές. Στὸ Πήλιο βρέθηκε ἓνα ὠραῖο δείγμα τῆς τέχνης τῶν πανάρχαιων κατοίκων του, ποὺ παριστάνει ἓνα ἄγριο ἄλογο χαραγμένο ἐπάνω σ' ἓνα λίθινο αἰχμηρὸ ἀντικείμενο, ἄγνωστης χρήσεως, μήκους 8 ἑκατοστών (Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ίστορ. Ἑλλ. Ἔθνονες*), θεωρήθηκε δὲ ἔργο παλαιολιθικῆς τέχνης. Ὁ Ὅμηρος γιὰ τοὺς «Κενταύρους» γράφει (Ίλ. Α 832) ὅτι: τὰ περὶ φαρμάκων καὶ χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν θανατηφόρων βελῶν «ὁ Ἀχιλλέας τὰ διδάχθηκε ἀπὸ τὸν Χείρωνα», τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ «δικαιότατον Κενταύρων», δηλαδὴ πλέον πολιτισμένο, κορυφαῖο μεταξὺ τῶν Κενταύρων. Ἡ «Θεογονία» γιὰ τὸν Χίρωνα [βλέπουμε ὅτι ὑπάρχουν δύο τρόποι γραφῆς, μὲ *ι* καὶ μὲ *ει*, ποὺ εἶναι καὶ οἱ δύο σωστοί] γράφει (στίχ. 1000-1002):

«Καὶ ῥ' ἢ γε δηθηεῖσ' ὑπ' Ἰήσωνι, ποιμένι λαῶν
Μῆδειον τέκε παῖδα, τὸν οὖρεσιν ἔτρεφε Χίρων
Φιλυρίδης· μεγάλου δὲ Διὸς νόος ἐξετελεῖτο».

[= Καὶ ἢ Μῆδεια, ὅταν αἰχμάλωτη ὁδηγήθηκε στὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἰάσωνα, τοῦ ποιμένα πολλῶν λαῶν, τὸν Μῆδειο τοῦ γέννησε, ποὺ στὰ βουνὰ τὸν ἀνέθρεψε καὶ ἐκπαίδευσε ὁ Χίρων, ὁ γιὸς τῆς Φιλύρας· ὥστε τοῦ μεγάλου Δία ἡ σκέψη (γιὰ τὰ παγκόσμια πράγματα) νὰ ἐκτελεσθῇ]. Ἐὰν τώρα ὁ πλέον πολιτισμένος Κένταυρος εἶναι ὁ διδάσκαλος τῶν παιδιῶν τῶν κρατούντων τὰ σκῆπτρα τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου Δία, εὐκόλα μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ δῆθεν ἐκτρώματα τῆς φύσης, οἱ Κένταυροι, ὅχι μόνον δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ διφυῆ τέρατα, ἀλλὰ ἦσαν οἱ πλέον πολιτισμένοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῶν κατοικούντων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Πρῶτος δὲ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Χίρων Φιλυρίδης, δάσκαλος τῶν εὐγενῶν βασιλοπαίδων.

Τὸ ὄνομα ὅμως Χείρων ἢ Χίρων προέρχεται ἀπ' τὴν λέξη «χείρ» καὶ ὑποδηλώνει τὸν ἀνθρωπο ποὺ ἐργάζεται δημιουργικὰ μὲ τὰ χέρια. Ἡ λέξη αὕτη στὸ ἐπίπεδο τῆς τέχνης ἀποκαλεῖται «χειρωναξία», στὸ ἐπίπεδο ὅμως τῆς ἱατρικῆς «χειρουργία». Ἐξηγήσα στὸ περὶ ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ γραφῆς ἄρθρο μου τὶς σκέψεις μου γιὰ τὴν παραγωγή τῆς λέξης «χείρ» ἐκ τοῦ «χι», τοῦ ἤχου ποὺ ἀκούγεται ἀπ' τὸ ἀμυνόμενο ἢ ἐπιτιθέμενο φῖδι. Ἀπ' αὕτη τὴ σχέση, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴ νέα περίοδο τῆς κτηνοτροφίας ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς «αἰπόλους» βοσκούς, ποὺ τώρα γίνονται «βουκόλοι», ἀρχίζει στὸ Πήλιο μιὰ μεγάλη δημιουργικὴ περίοδος, κατὰ τὴν ὁποία οἱ «χειρῶνακτες» οἰκοδόμοι Κύκλωπες θὰ γίνουν καὶ «πηλο-πλάστες» καὶ «πλινθουργοί». Τὸ Πήλιο μὲ τὰ «βότανα» καὶ τὰ φῖδια θὰ τοὺς ὁδηγήσει ἀκόμη στὴν ἱατρικὴ καὶ «χειρουργία».

ΠΕΛΑΣΓΟΙ: Ἡ Θεογονία ἀγνοεῖ τὸ ὄνομα Πελασγός. Τὸ ὄνομα Πελασγὸς τὸ ἀναφέρουν οἱ «*Ἡοῖαι*». Ἐκανα ἤδη μνεῖα τοῦ ὀνόματος, μὲ σύγχρονη ἀναφορὰ στὸν Παυσανία, ποὺ ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀρκάδες πιστεύουν ὅτι πρῶτος κάτοικος τῆς Ἀρκαδίας ἦταν ὁ Πελασγὸς (*Ἀρκαδ. 1*). Ὁ Ὅμηρος μᾶς μιλάει ἐκτενέστερα γιὰ τοὺς Πελασγοὺς. Στὴν *Ἰλιάδα* ἄλλοι Πελασγοὶ συμπολεμοῦν μὲ τοὺς Ἀχαιοὺς (Π. 681 - 685) καὶ ἄλλοι μὲ τοὺς Τρῶες (Β 840 - 841). Τέλος ἀναφέρει, ὅτι οἱ Πελασγοὶ στὴν Κρήτη εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Δία (*Ὀδυσ., Τ 177*). Ἐκανα, νομίζω, φανερό, ὅτι οἱ ὀνομασίες *Ἑλλοπες, Κύκλωπες, Κένταυροι* προσδιορίζουν τὶς περιόδους ποὺ οἱ ἄγλωσσοι «ἄνθρωποι τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου γίνονται *αὐδῆεντες*» καὶ μετὰ «*μέροπες*». Προσδιορίζουν ἀκόμη τοὺς τρόπους ἐπιβιωσέως των καὶ χονδρικὰ τοὺς γεωγραφικοὺς πρώτους χώρους ἀναπτύξεώς των.

Ἡ περίοδος τῆς γεωργίας ἦταν φυσικὸ νὰ μετακινήσει καὶ συγκρατήσῃ περισσότερους ἀνθρώπους τῶν βουνῶν σὲ ἐργασίες τοῦ κάμπου. Οἱ ἄνθρωποι τῶν βουνῶν θὰ κατέβουν καὶ θὰ χτίσουν τὶς κατοικίες τους στοὺς λόφους. Τὰ νερὰ τῶν χειμάρρων, τῶν ποταμῶν καὶ τῶν λιμνῶν, ἔκαναν μὲν τὴν «*ἄρ-ουρα*» ζεῖδωρον, ἀλλὰ ἔκαναν καὶ τοὺς κάμπους ἐπισφαλεῖς γιὰ τοὺς ἀνθρώπινους οἰκισμοὺς. Αὐτὲς τὶς κατοικίες τῶν λόφων θὰ τὶς προστατέψουν μὲ τείχος. Ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τὸ τείχος «*ἄκρη*» (*Ἰλ. Ν 772*). Οἱ ἄνθρωποι θὰ προστατέψουν τὴ ζωὴ τους καὶ τὸ βίός τους μὲ τὸ τείχος αὐτό. Ἡ ἀνάγκη αὕτῃ τῆς προστασίας ποὺ συγκέντρωσε μέσα στὸ τείχος πολλὰς οἰκογενειακὲς ἐστίες, θὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα σχέση, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα «*φυλή*». Ἡ λέξη φυλὴ ἠχοπλάστηκε ἀπὸ τὸν ἦχο «*φοῦ*» ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος ὅταν φυσάει γιὰ ν' ἀνάψει τὴ φωτιά τῆς ἐστίας. Μὲ τὸν ἦχο αὐτὸ θ' ἀναμιχθεῖ καὶ ὁ ἦχος τῆς «*φρυξέως*» τῶν ξερῶν «*φρυγάνων*» καὶ ξύλων, καὶ ἡ φλόγα (φῶς καὶ θερμότης) θ' ἀνέβῃ πρὸς τὰ ὕψη. Ὁ ἄνθρωπος παρομοίασε αὐτὸ τὸ φῶς ποὺ ἔχει θερμότητα, ποὺ ἔχει τὴν τάση ν' ἀνεβαίνει πρὸς τὰ ὕψη, σὰν τὸν ἥλιο ποὺ ἔδινε στὴ γῆ τὴν ζωὴ. Καὶ συσχέτισε ἀκόμα τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φλόγα καὶ τὸ ὄνόμασε «*εὐφυΐα*». Τὸ ὁρατό, τέλος, ἀποτελέσμα τοῦ ζωογόνου θερμοῦ φωτός τὸ ὄνόμασε «*φύσιν*». Ἐκατοντάδες λέξεις ξεκίνησαν καὶ σχηματίστηκαν ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀρχικὸ «*Φ*» (*φυλή, φύσις, φυτόν, φυά, φάος — φῶς, φύω κ.ἄ.*).

Τὰ γένη τῶν «*θεῶν*» ποὺ ἔγιναν «*αἰπόλοι*» καὶ «*βουκόλοι*» μὲ τὴν εἰσοδὸ τους στὴ «γεωργία» χτίζουν οἰκισμοὺς στοὺς λόφους καὶ σχηματίζουν τὴν πρώτη κοινωνικὴ μονάδα. Στὸ χώρο τοῦ οἰκισμοῦ οἱ ἄνθρωποι μεταφέρουν τὶς συνήθειες, «*ἔθῃ*» καὶ «*θεσμούς*», ποὺ οἱ συνθήκες τῆς προηγούμενης ζωῆς τους τοὺς εἶχαν διδάξει.

Αὐτὲς οἱ παραδόσεις χιλιετιῶν, βασισμένες στὸ καταμερισμὸ τῶν εὐθυνῶν μέσα στὴν οἰκογένεια, ἔδιναν τὸ προβάδισμα στοὺς γονιοὺς καὶ ἀναγνώριζαν σ' αὐτοὺς τὴν εὐθύνη τῆς ἐπιβλέψεως τῆς «ἐνάρχου τάξεως». Τὸ παιδί ποὺ σεβόταν καὶ ὑπάκουε τοὺς γονιοὺς του, τόσο γιὰ τὴ τροφὴ ποὺ τοῦ ἐξασφάλιζαν ὅσο καὶ γιὰ τὶς γνώσεις ποὺ τοῦ ἔδιναν, διδασκόταν τώρα ν' ἀπονέμει τὸν ἴδιο σεβασμὸ καὶ στοὺς γονιοὺς τῶν συμφυλετῶν του. Αὐτὸς ὁ σεβασμὸς προχώρησε μετὰ ἀπὸ λίγο καὶ ἀπενεμήθη σ' ὅλους τοὺς προβαδίζοντας σὲ «γνώση» καὶ «κόπους», ἀπ' τὰ ὁποῖα ἐπωφελοῦντο ὅλοι στὴν κοινότητα.

Αὕτῃ ἡ ἀναγνώριση ποὺ ξεπέρασε τὰ ὅρια τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, ἔφερε στὴν ἀρχή, μὲ τὴν πάροδο τοῦ καιροῦ, τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπινους καλυτέρους, τοὺς «*κρέσσονας*», ὅπως ἔλεγε ὁ Δημόκριτος (Diels, ἀπ. 267): «*Φύσει τὸ ἀρχεῖν οἰκίηιον τῷ κρέσσονι*». Καὶ θεμελίωσε τὶς βάσεις ὁλόκληρου τοῦ ἐμφανισθέντος ἀργότερα μεγάλου πολιτισμοῦ τοῦ Δία.

Τὰ βάθρα πού στηρίζαν τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ ἦταν ἡ «Αἰδώς» καὶ ἡ «Νέμεσις». Οἱ ἀνθρώποι κόποι, ἡ οἰκογενειακὴ γαλήνη, ὁ σεβασμὸς τοῦ προσώπου, ἡ ζωὴ, ἔγιναν οἱ ἱερεῖς καὶ ἀπρόσβλητες ἀξίες, πού ἡ παραβίασή τους ἔπρεπε νὰ φέρνει στὸν ἄνθρωπο τὸ ἐρύθημα τῆς ντροπῆς. Αὐτοὶ πού θὰ ἀποτολμοῦσαν νὰ κλονίσουν αὐτὰ τὰ βάθρα, θ' ἀντιμετώπιζαν τὴν «Νέμεσιν», τὴν τιμωρία καὶ τὸν ἐξιλασμό. Ἔτσι ἡ Αἰδώς καὶ ἡ Νέμεσις θὰ συγκρατοῦσαν τὴν «Ἀρμονίαν», δηλαδὴ τὶς ἀντιθέσεις σὲ μιὰ μορφὴ πού ὁρατὸ ἀποτελέσματ' ἔκρινε ἡ ἐναρχὸς τάξη.

«ὥς τε θεοὶ δ' ἔζων ἀκήδεια θυμὸν ἔχοντες
νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ οἰζύος· οὐδὲ τι δειλὸν
γῆρας ἐπὴν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθ' ἐν ἀπάντων·
θνήσκον δ' ὥς θ' ὕπνω δεδμημένοι· ἐσθλὰ δὲ πάντα
τοῖσιν ἔην καρπὸν δ' ἔφερε ζεῖδωρος ἄρουρα
αὐτομάτῃ πολλὸν τε καὶ ἄφθονον· οἳ δ' ἔβελημοί
ἦσυχοι γάρ ἐνέμοντο σὺν ἐσθλοῖσιν πολέεσιν...
...ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων
πλουτοδόται· καὶ τοῦτο γέρας βασιλῆιον ἔσχον»

(Ἡσίοδος, *Ἔργ. Ἡμέρ.*, στίχ. 112-119, 128, 126)

|=ζοῦσαν ὅπως οἱ πρῶτοι ἀνθρώποι, μὲ ψυχὴ πού δὲν τὴν ταλαιπωροῦσαν ἀπόκρυφες ἔννοιες, χωρὶς στενοχώριες καὶ ἀθλιότητες· χωρὶς τοὺς φόβους γιὰ τὰ γερατειά, πάντοτε δὲ στὰ πόδια καὶ στὰ χέρια σὰν νέοι, ὥστε νὰ τέρπονται καὶ στὰ θαλερά γεράματα ἀφήνοντας τὰ κακὰ ὅλα ἀπέξω· πέθαιναν δὲ σὰ νὰ τοὺς δάμαζε ὁ ὕπνος. Εὐτυχισμένα γύρω τους τὰ πάντα. Καρποὺς ἔδινε ἡ πέραν τῶν ὁρέων γόνιμη γῆ αὐτοφύεις πολλῶν εἰδῶν καὶ ἀφθόνους· αὐτοὶ δέ, ἐκούσια ἦσυχοι, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἔργων τοὺς ἀπελάμβαναν μαζὶ μὲ τὶς εὐτυχισμένες πόλεις. Ἐπὶ τῆς γῆς φύλακες τῶν θνητῶν ἀνθρώπων. Καὶ γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς πράξεις τους, πού χάριζαν πλοῦτη, ἡ μοναδικὴ τους ἀνταμοιβὴ τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα|.

Ἡ εἴσοδος τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου στοὺς οἰκισμοὺς ὀριοθετεῖ τὰ πρῶτα τους βήματα, στὸν κατὰ φύσιν ἀνθρωπίνην ἀνάλογο πολιτισμὸ. Οἱ ἀνθρώποι εἶχαν ἐπιτέλους βρεῖ καὶ αὐτοὶ τὸν ἀρμόζοντα στὸ εἶδος» τοὺς τρόπο ζωῆς.

Κατὰ τὴ γνώμη μου οἱ οἰκισμοὶ πού ἦλθαν στὸ φῶς χάρις στὶς λαμπρὲς προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων Χρ. Τσοῦντα καὶ Δ. Θεοχάρη (οἰκισμὸς Σέσκλου), ἡ «Ἀκρόπολις τοῦ Διμηνίου» πάλιν μὲ τὸν Χ. Τσοῦντα καὶ τὸν Δ. Στάη, ὁ οἰκισμὸς τῆς «Χοιροκοιτίας Κύπρου», πού ἦλθε στὸ φῶς ἀπ' τὸν Π. Δικαῖο καὶ πολλοὶ ἄλλοι οἰκισμοί, πού πρέπει νὰ βρίσκονται σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ πανάρχαιου ἐλληνικοῦ χώρου, ἀποτελοῦν τὰ ἀδιάψευστα μνημεῖα, τὰ μοναδικὰ σ' ὅλο τὸν κόσμον δείγματα τῶν πρὸ χιλιετιῶν ἀνθρώπων ἐγκαταστάσεων, πού ἡ χρονολόγησή τους εἶναι ἀβεβαία. Οἱ ἀρχαιολόγοι χρησιμοποίησαν σὰν διαγνωστικὸ στοιχεῖο τὴ χρονολόγησιν τὸν «ψημὲνο πηλόν». Τέτοια εὐρήματα, ὅστρακα, ὅπως τὰ λέγουν, βρέθηκαν ἀφθονά σὲ πολλὰς περιοχές. Ἐνῶ, ἀντίθετα, εὐρήματα ἀπὸ ξύλο, μέταλλα, δῆμα, ὑφαντὰ δὲν βρέθηκαν, γιὰ τὴν διατηροῦνται, καταστρέφονται καὶ χάνονται. Ἔτσι περιοριστήκαμε νὰ μιλάμε γιὰ χρονολόγησιν στηριγμένη στὰ «ὅστρακα». Ἡ μέθοδος γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῶν ὀστράκων εἶναι ἡ «θερμοφωταύγεια». Ἀντιγράφω ἀπ' τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιον, Ἀθηνῶν Α. Ζώη 1980, σελίδες 86, 87): «Ἡ μέθοδος αὕτη μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ σὲ κεραμεϊκὰ ἀντικείμενα πού κατὰ τὴν ὀπτική τους εἶχαν θερμανθεῖ στοὺς 500° C ἢ παραπάνω... Ἡ μέθοδος τῆς θερμοφωταύγειας δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει εὐρεῖα πρακτικὴ ἐφαρμογή, γιὰ τὴν πολλὰ καλὰ ψημμένα κεραμεϊκὰ χρονολογοῦνται καλύτερα μὲ τὶς συνήθεις ἀρχαιολογικὰς μεθόδους, ἐνῶ τὰ προϊστορικὰ ἔχουν σὲ πολλὰς περιπτώσεις ψηθεῖ σὲ σχετικὰ χαμηλὰς θερμοκρασίας. Μιὰ σημαντικὴ δυσκολία εἰ-

ναι ότι τὰ δείγματα πρέπει νὰ συγκεντρωθοῦν στὴν ἀνασκαφὴ μὲ πολλὲς προφυλάξεις, ὥστε ν’ ἀποφευχθεῖ ἡ ἐπίδραση τοῦ φωτὸς καὶ νὰ συσκευασθοῦν φωτοστεγῶς». Μ’ αὐτὰ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα ἐκφράζω τὶς ὑπορίες μου πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουμε καταλήξει σὲ συμπεράσματα «χρονολόγησης» ποὺ νὰ τὰ θεωροῦμε μάλιστα καὶ ἀξιόπιστα; Ἄν π.χ. τὰ «ὄστρακα» δὲν ἦταν καθόλου ψημένα ἢ ψημένα κάτω ἀπὸ τοὺς 500° C ἢ δὲν τὰ συγκεντρώσαμε μὲ τὶς ἀναγκαῖες προφυλάξεις ἢ καὶ τόσα ἄλλα ποὺ μπορεῖ νὰ συνέβησαν κατὰ τὴν διαδρομὴ τῶν χιλιετιῶν, π.χ. πυρκαγιές δασῶν ἢ ἀγρῶν ἢ τέλος ἄλλες ἄγνωστες συνθήκες, πῶς εἶναι δυνατόν, θὰ τὸ ἐπαναλάβω, νὰ κολλᾶμε ταμπέλλες ἀβασάνιστα στὰ προϊστορικά αὐτὰ εὐρήματα; Μήπως μὲ τὸν τρόπον αὐτὸ συνεργοῦμε, ἄθελα πιστεῶ, στὴ διατήρηση τοῦ σκότους, ποὺ συντηρεῖ τὶς πλάνες καὶ τροφοδοτεῖ μὲ ἐπιχειρήματα τὶς κατεστημένες ἀντιλήψεις περὶ ἱστορίας;

Τὸ ὄνομα «Πελασγός» εἶπαμε ὅτι δὲν τὸ γνωρίζει ἡ Θεογονία ὅπως δὲν γνωρίζει καὶ τὸ ὄνομα «Δευκαλίων». Ἡ «Θεογονία», ἀπέδειξα (Δαυλός, 25/84), ὅτι εἶναι ἔργο ποὺ γράφτηκε πρὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ. Ἡ Θεογονία δὲν γνώριζε τὸν καταποντισμὸ τῶν Ἑσπερίδων νήσων (Ἀτλαντίδας), ποὺ οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἀνέφεραν στὸ Σόλωνα. Μετὰ ἓνα βέβαια αἰῶνα οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἐπιβεβαίωναν τὴν ὑπαρξὴ μεγάλου πολιτισμοῦ στὸν ἐλληνικὸν ὄριον, μιλώντας μὲ τὸν Ἡρόδοτο (Εὐτέρπη 144-147). Ἐχομε καταγράψει, τοῦ εἶπαν, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε πολιτισμὸς πρὸ 15.000 ἐτῶν! Ἐμεῖς αὐτὰ τὰ συγκλονιστικὰ στοιχεῖα ἀβασάνιστα τ’ ἀπορρίψαμε, δεχθήκαμε ὅμως τὴν διαβεβαίωση τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὰ «Φοινίκια γράμματα» καὶ τὸν Κάδομο! Τί νὰ πρωτοθαυμάσει κανεῖς; Τὸ ὄνομα Πελασγὸς ἐγίνε ἀργότερα καὶ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν δημιουργήσει «ἐστίες πολιτισμοῦ» σ’ ὅλο τὸν κόσμον πρὶν τὴν μεγάλη καταστροφὴ. Μία καταστροφὴ ποὺ ἀπείλησε τὴν ὑπαρξὴ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ πλανήτη.

Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ξαναρχίζει!

Ὁ πολιτισμὸς εἶχε ἐξαφανιστεῖ μέσα στὴ λάσπη, δὲν εἶχε ὅμως ἐντελῶς χαθεῖ. Οἱ διάσπαρτοι σ’ ὅλη τὴ γῆ ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν δεχθεῖ λίγο ἢ πολὺ τὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τὶς «ἐστίες» ἐγκαταστάσεων τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ ὁρίοντος, ἔχουν διασώσει «σπέρματα» αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπ’ τὴν καταστροφὴ, καί, τὸ κυριώτερον, τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

Μέσα σ’ αὐτὴ τὴ σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ σ’ ὅλο τὸν πλανήτη μας, ξεκινάει ἡ νεώτερη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅλα τὰ πρὶν μοιάζουν ἀκατανόητα, τὸ νοητικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐξαφανισθέντος πολιτισμοῦ, γιὰ τοὺς μετὰ τὸν κατακλυσμὸ ἀνθρώπους ποὺ κόπηκαν ἀκαριαίως ἀπ’ τὶς παραδόσεις τους, εἶναι μυστηριώδες! Τοὺς παρομοιάζω μὲ ἀπολίτιστους ποὺ ξεθάβουν ἓνα ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ. Πιθανῶς νὰ μποροῦσαν νὰ διαβάσουν τὰ πληκτρα του, ἀλλὰ δὲν θὰ ἤξεραν τί ἐννοοῦσαν, πῶς λειτουργοῦσε καὶ τέλος τί σκοποῦς θὰ ὑπηρετοῦσε.

Ἡ γλῶσσα τοῦ χαμένου πολιτισμοῦ ἦταν ἡ ἐλληνική! Μερικοὶ λαοὶ ποὺ διασώθηκαν μιλοῦσαν κάποια ἰδιώματα, κάποιες γλῶσσες τοῦ ἐλληνικοῦ μητροπολιτικοῦ ὁρίοντος, ποὺ διὰ τῆς γραφῆς εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἔχουν «κοινὰ σημεῖα» καὶ ἐξ αὐτοῦ «νέο λόγο» κοινῆς συνενόησης.

Σὰν ὄνομα τῶν «Πέλας», τῶν κοντινῶν γλωσσικῶν συγγενῶν, τῶν ἀνθρώπων ποὺ δημιούργησαν κάποτε «ἐστίες πολιτισμοῦ», ἐγίνε τὸ ὄνομα «Πελασγοί». Χωρὶς φυλετικὴ ἢ ἐθνικὴ ἀπόχρωση. Θὰ ξεκινήσω ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο ποὺ οἱ πληροφορίες του εἶναι πολὺτιμες καὶ βοηθοῦν νὰ χυθεῖ φῶς στὴν προϊστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ὁρίοντος. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο:

1. Οἱ Ἴωνες ὀνομάζονταν πρὶν «Πελασγοὶ Αἰγυαλεῖς» (Ζ. 94).

2. Οἱ νησιῶτες εἶναι «ἔθνος Πελασγικόν» (Ζ. 95).

3. Οί Αιολείς ονομάζονταν τὸν παλαιὸ καιρὸ «Πελασγοί» (Ζ. 95).

4. Οί Ἀρκάδες ονομάζονταν «Πελασγοί τῆς Ἀρκαδίας» (Α. 146).

5. Οί Ἀθηναῖοι κατάγονταν ἀπὸ τοὺς «ἀρχαίους Πελασγούς» (1. 56).

6. Οί Δωριεῖς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Δευκαλίωνος κατοικοῦν τὴν Φθιώτιδα. Ἐπὶ Δώρου ἡ ἐκτεινόμενη στοὺς πρόποδες τῆς Ὀσσας καὶ τοῦ Ὀλύμπου χώρα καλεῖται Ἰσταιώτις. Ἐπὶ Καδμείων κατοικοῦν στὴν Πίνδο μὲ τὸ ὄνομα «Μακεδνοί». Μετατοπίζονται ἀργότερα στὴ Δρυοπίδα καὶ μετὰ ἔρχονται στὴν Πελοπόννησο, ὅπου καὶ ονομάζονται Δωριεῖς (Α. 56).

Θὰ συμπληρώσω ἐδῶ, ὅτι ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ αὐτὴ τῆς «ἀρχικῆς ἐστίας» ἢ κατὰ τὸν ἰωνικὸ τύπο «*ιστίας*» καὶ κατὰ τοὺς Καδμείους (Βοιωτοὺς) Ἰσταιά, ὅταν ἐγίνε κύριο ὄνομα, ἦταν ἡ μητρικὴ ἀρχικὴ περιοχὴ τῶν Πελασγῶν. Ὁ Ἡρόδοτος τὴν χώρα πού ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς ἔχει τὰ ὄρη Πήλιον καὶ Ὀσσα πού οἱ ὑπώρειές τους ἐνώνονται, ἀπὸ βορρᾶ ἔχει τὸν Ὀλυμπο, ἀπ' τὴ δύση τὴν Πίνδο καὶ ἀπὸ μέσημβρία καὶ νότο τὴν Ὀθρυ, τὴν ἀποκαλεῖ Θεσσαλία (Ζ 129). Τὴν περιοχὴ ὅμως τῆς Ἑλλοπίας τὴν θεωρεῖ μῆμα τῆς Ἰσταιώτιδος γῆς. (Η. 23). Τέλος θεωρεῖ, ὅτι ἡ «νῦν Ἑλλάς πρότερον δὲ Πελασγίη καλευμένη».

Ὁ Ἡρόδοτος τέλος θεωρεῖ ὅτι Πελασγοὶ εἶναι οἱ κατοικοῦντες τὴν πόλιν ἄνωθεν τῶν Τυρρηνῶν Κρότωνα, οἱ ὅποιοι κάποτε ἦσαν γείτονες τῶν Δωριέων καὶ κατοικοῦσαν τὴν καλουμένη τῶρα Θεσσαλιώτιδα. Καὶ ἀκόμη ὅτι Πελασγοὶ ἐκτίσαν στὸν Ἑλλησποντο τὴν Πλακίαν καὶ Σκυλάκην καὶ μερικὲς ἄλλες πόλεις πού μετέβαλαν ὄνομα. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, συμπεραίνει, παρ' ὅλο πού ἦταν Πελασγοί, ἔπαψαν νὰ μιλοῦν τὴν βάρβαρη γλῶσσα τῶν Πελασγῶν καὶ ἐξέμαθαν τὴν ἑλληνικὴ (Α 57). Ὁ Πλάτων διαφωνώντας λέγει περὶ αὐτοῦ: «διὰ γὰρ τὸ πανταχῇ στρέφεσθαι τὰ ὀνόματα, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν εἴη, εἰ ἡ παλαιὰ φωνὴ πρὸς τὴ νυνὶ βαρβαρικῆς μὴδὲν διαφέρει» (Κρατύλος, 421).

Κατὰ τὸν σύγχρονο περίπου τοῦ Ἡροδότου Ἑλλάνικο τὸν Μυτιληναῖο (480 π.Χ.) [FHG ἀπόσπ. I, 45] οἱ Πελασγοὶ πού ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἰταλία μετονομάσθηκαν σὲ Τυρσηνοὺς καὶ εἶναι ἰδρυτὲς τοῦ Ἑτρουρίας.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (1ος αἰώνας π.Χ.) στὸ ἔργο του «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία» (Α 29) λέγει ὅτι: Τυρρηνοὶ ονομάζονται καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ οἱ ἴδιοι οἱ πρῶτοι οἰκῆτορες τῆς Ρώμης, πού ἐθεωρεῖτο Τυρρηνίδα: «ἦν γὰρ δὴ χρόνος ὅτε καὶ Λατίνοι καὶ Ὀμβρικοὶ καὶ Αὔσονες καὶ συχνοὶ ἄλλοι Τυρρηνοὶ ὑφ' Ἑλλήνων ἐκαλοῦντο, τὴν τε Ρώμην αὐτὴν πολλοὶ τῶν συγγραφέων Τυρρηνίδα πόλιν εἶναι ὑπέλαβον».

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὸν Ὅμηρο. Στὴν Ἰλιάδα (Β 681 - 684) γράφει: «Ἐκείνους πάλι ὅσοι κατοικοῦσαν τὸ «Πελασγικὸ Ἄργος» καὶ ὅσοι ἐκαρποῦντο τὴν Ἄλο, τὴν Ἀλόπη καὶ τὴν Τριχῆνα καὶ ὅσοι κατοικοῦσαν τὴν Φθίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πού βγάζει ὁμορφες γυναῖκες, λέγονταν Μυρμιδόνες καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοί, αὐτῶν δὲ ἀρχηγὸς μὲ πενήντα καράβια ἦταν ὁ Ἀχιλλεύς». Κατὰ τὸν Ὅμηρο τὰ ὀνόματα Μυρμιδόνες καὶ Ἕλληνες καὶ Ἀχαιοὶ εἶναι ὀνόματα πού ἔλαβαν οἱ Πελασγοὶ ὀρισμένων περιοχῶν, πού ἐγιναν ἀργότερα καὶ ἰδιαίτερα στοιχεῖα ἀναγνώρισης αὐτῶν. Ὁ Στράβων στὰ Γεωγραφικά του (V221) ἀναφερόμενος στοὺς Πελασγοὺς θὰ γράφει: «Ὁ Ἀθηναῖος Ἀντικλείδης [3ος π.χ. αἰών] στὸ μυθολογικὸ του ἔργο «Νόστοι», πού τὸ ἔγραψε στὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων, μᾶς λέει ὅτι οἱ κατοικοῦντες περὶ τὴν Ἑτρουρίαν τῆς Ἰταλίας ἦσαν Πελασγοί. Ὁ Αἰσχύλος στὴν τετραλογία του «Ἰκέτιδες» καὶ τὶς «Δαναΐδες» θεωρεῖ ὅτι κατάγονταν ἀπ' τὸ Ἄργος τῶν Μυκηνῶν. Ὁ Εὐριπίδης λέγει, ὅτι ὁ Δαναὸς διὰ νόμου ὥρισε νὰ ονομάζονται οἱ κάτοικοι Δαναοί, οἱ ὅποιοι προηγουμένως ονομάζονταν Πελασγῶται. Ἀλλὰ καὶ οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἀτθίδος ἀναφέρουν ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἐφθασαν καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπειδὴ δὲ ἦσαν περιπλανώμενοι καὶ ἐπῆρχοντο ὡς ὄρνεα

στοὺς διαφόρους τόπους ὠνομάσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἀττικοὺς Πελαργοί.»

Ὑπάρχουν βέβαια κι' ἄλλες ἀπόψεις, ὅτι τὸ ὄνομα Πελασγοὶ προέρχεται ἀπ' τὸ ἀποδημητικὰ περιστέρια, τὰς «Πελειάδας», καὶ ἀκόμη ἀπ' τὸ «Πέλαγος». Ἡ ἀρχὴ τῆς λέξεως εἶναι ἄγνωστη, οἱ ρίζες ἀπ' τὴν ὁποίαν μπορεῖ νὰ προῆλθε εἶναι *πελ-* ἢ *περ-*. Λέξεις ὅπως *πελάτης* (ὁ πλησιάζων), *πέλας* (ὁ ἐγγύς), *πέλανος* (πᾶν πυκνὸν ὕγρὸ) *πελαργὸς* (τὸ ἀποδημητικὸ πτηνὸ), *πελάγιος* (ὁ ἐκ τοῦ πελάγους) [ρίζα: *πελ-πλαγ*] καὶ *πέραν* (ἀντίπερα), *πόρος* (μέσον πρὸς διάβασιν ἢ «πέραμα» *ἐμπορος*, *πεῖρα* κ.ἄ. μπορεῖ ν' ἀποτελέσαν αἰτίες τῶν νοημάτων πού ἐκκλίνει μέσα τῆς ἡ λέξι «Πελασγός».

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἀποκαλεῖ τοὺς Πελασγοὺς γένος ἑλληνικόν: «Ἦν γὰρ δὴ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν γένος Ἑλληνικὸν ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον» (Ρωμ. Ἀρχ., I, 17).

Στὸ περίφημο «Πάριον Μάρμαρον» πού βρέθηκε τὸ 1627 καὶ ἀγοράσθηκε ἀπ' τὸ λόρδο Θωμᾶ Ἀροῦνδελ, γιὰ νὰ δωρηθεῖ ἀργότερα (1667) ἀπ' τὸν ἐγγονό του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ἀναφέρονται τὰ πῶς κάτω:

ἀ|φ' οὗ Ἀμφικτύων ὁ Δευκαλίωνος
ἐβασίλευσεν ἐν Θερμοπύλαις... βασι
λεύοντος Ἀθηνῶν Ἀμφικτύονος...
καὶ Ἑλλήνες [ὦν] οἰάσθησαν τὸ προ
τερον Γραικοὶ καλούμενοι·

Ὁ Ἀριστοτέλης (Μετεωρολογικὰ Α 14) μᾶς λέγει ὅτι οἱ Σελλοὶ ἢ Ἑλλοὶ πού ἀπ' τὸν Ὀμηρο καλοῦνται οἱ περὶ τὴν Δωδώνην κατοικοῦντες, μετὰ τὸν κατακλυσμὸ τοῦ Δευκαλίωνος ὠνομάσθησαν Γραικοὶ καὶ ἀργότερα Ἑλληνες: «καὶ γὰρ οὗτος (ὁ κατακλυσμὸς ἐπὶ Δευκαλίωνος) περὶ τὸν Ἑλληνικὸν ἐγένετο μάλιστα τόπον· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ Δωδώνη καὶ τὸ Ἀχελῶν· οὗτος γὰρ πολλαχού τὸ ρεῖμα μεταβέβληκεν. Ὡκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν γραικοὶ νῦν δὲ Ἑλληνες».

V

Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέματος κατέστη, νομίζω, σαφές ὅτι στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, μητροπολιτικὸ καὶ ευρύτερο, καὶ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον πού χάνεται στὶς πρὶν χιλιετίες, τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων ὀφείλονταν στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἐπέτυχαν τὴν διαβίωσίν τους. Αὐτὲς οἱ διακρινόμενες ἀπασχολήσεις τῶν μελῶν τῆς ομάδας σὲ φύλακες (*Δίς-οὔρους* ἢ *Δούρους*, *Δώρους*) σὲ αἰπόλους (Κύκλωπες) ἢ βουκόλους (Κένταυρους), πού καὶ οἱ δύο ὑπῆρξαν «Αἰῶλοι», καὶ σὲ χειρώνακτες καὶ ἀρότας τῆς γῆς (*Ξουθοὺς*) μᾶς ἔδωσαν τὴν βάσιν μιᾶς διαρκῶς ἐξελισσόμενης κοινωνικῆς δομῆς καὶ στήριξαν τὴν διαδικασίαν ἱεράρχησης τῶν νέων ἀξιών πού οἱ ἀθροιστικὲς γνώσεις καὶ οἱ ἐπινοήσεις (γνώση) πρόσθεταν συνεχῶς στὸν ἀνθρώπινον πολιτισμό.

Στὴ μακρὰ αὕτη περίοδος, πού μᾶς εἶναι ἄγνωστο πόσο μπορεῖ νὰ κράτησε, οἱ ἀνθρώποι δὲν διακρίνονται οὔτε μὲ φυλετικὰ ἀκόμη δεδομένα οὔτε ἐκ τοῦ τόπου προελεύσεώς τους.

Πολὺ ἀρχότερα καὶ ὅταν ὁ πολιτισμὸς ἔχει κορυφωθεῖ, τότε καὶ πάλι ὁ προσδιορισμὸς εἶναι γεωγραφικὸς καὶ ὄχι φυλετικὸς. Εἶναι δέ, ὅπως θὰ δοῦμε στὰ ἐπόμενα ἄρθρα, οἱ ἀνθρώποι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἐκείνοι πού δίνουν τὰ ὀνόματα τόσο στὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ ὅσο καὶ στὰ βουνά, στὰ ποτάμια, στοὺς κάμπους, στὶς θάλασσες καὶ σὲ ὅλη γενικῶς τὴν περιβάλλουσα τὸν ἀνθρώπου φύση καὶ σ' αὐτὸν τὸν ἑναστρὸ οὐρανόν. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει, οὔτε ἀποκλείει, τὴν ὀνοματοποιία καὶ στοὺς ἄλλους λαούς. Εἶναι ὅμως φυσικὸ οἱ προηγμένοι σὲ πολιτισμὸ λαοὶ νὰ δίδουν τὴν δικήν τους σφραγίδα, τὰ δικὰ τους ὀνόματα, στὶς μεταδιδόμενες πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς γνώσεις τους. Καὶ

εἶναι νομίζω ἄρκετὸ ν' ἀναφέρω μερικὰ μόνον ὀνόματα, ὅπως φιλοσοφία, ἐπιστήμη, φαρμακολογία, χημεία, θέατρο, τέχνη κ.ἄ., γιὰ ν' ἀποδειχθεῖ πόση μισαλλοδοξία κρύβει καὶ ἀνόσια συμφέροντα ἐξυπηρετεῖ ἡ ἀναζήτηση διῆθεν τοῦ «ντοροῦ τοῦ λύκου», ὅταν ὀλόκληρος ὁ λύκος βρισκόταν μπροστὰ στὰ μάτια τους. Διατρέξαμε ἤδη τὴν, διὰ μέσου τῶν χιλιετιῶν, ζωὴ τῶν πρώτων ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Ἡ ἱστορικὴ τους ἐξέλιξη ἔχει καταγραφεῖ καὶ ξενικὰ ἀπ' τοὺς «θεοὺς Ἑλλοπες» μέχρι τῆς ἐποχῆς ποὺ ἔγιναν «αὐδῆεντες», γιὰ νὰ ἀποκτήσουν τελικὰ τὸν ἐναρθρο λόγο καὶ καταστοῦν «μέροπες».

Ἡ ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ εἶχε γίνεi. Ὁ Διὸς λόγος ἀκόμη ὅμως ἄργεi. Ἀλλὰ ὁ ἐρεβώδης ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος κάτω ἀπ' τὰ ἔντονα ἐρεθίσματα τῆς ἐλληνικῆς φύσης ἀφυπνίσθηκε: Ἐνα ρῆγμα (*χάος*) δημιούργησε δονήσεις νοητικῆς· κι αὐτὲς σὰν σφαῖρες ἐπάλληλες ἄρχισαν νὰ πληροῦν τὸ χῶρο τῆς γῆς. Ὁ ἐλληνικὸς χῶρος δέχθηκε τὴν πρώτη ἔκρηξη καὶ οἱ διαδικασίες τοῦ πρώτου πολιτισμοῦ ξεκίνησαν. Ἡ διακίνηση τῶν γνώσεων μὲ ἐργαλεῖο τῆ γλώσσα καὶ τὶς ἐγκαταστάσεις «ἐστιῶν» τῶν πρώτων πολιτισμένων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου σὲ νέες περιοχὲς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ στὰ νησιά, ἔγιναν ἡ μαγιά καὶ τὸ ἐργαστῆρι αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ.

«*Αἰολίδαι δ' ἐγένοντο θεμιστοπόλοι βασιλῆες*» (*Ἡοῖαι*, 7) [= κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς διασκορπισμένους παντοῦ ἀπόγονους τοῦ πρώτου Αἰόλου προῆλθαν βασιλεῖς ποὺ διδάξαν τοὺς νόμους ποὺ ἔπρεπε νὰ ἰσχύουν εἴτε περιφερόμενοι ἀπὸ τόπον εἰς τόπον εἴτε ἐγκαθιστάμενοι καὶ καλλιεργοῦντες τὴ γῆ καὶ διδάσκοντες τοὺς ἀνθρώπους].

Ἑρμῆνευσα μὲ τὸ τρόπο αὐτὸ τὶς λέξεις «*Αἰολίδαι*» καὶ «*θεμιστοπόλοι*», γιὰτὶ *θεμιστοπόλος* εἶναι ἡ λέξη σύνθετη ἀπ' τὸ «*θεμιστός*» καὶ τὸ «*πολέω*», λέξεις ποὺ περικλείουν τὰ πιὸ πάνω νοήματα.

Πότε ἄραγε τὰ παιδιὰ τοῦ βουνοῦ καὶ τῶν λόφων ἔγιναν ναυτικοί; Πόσες γενιὲς ἀπαιτήθηκαν ὥστε τὸ «ξύλο» ποὺ ἐπέπλεε ἀπὸ παιχνίδι τῶν παιδιῶν στὰ ποτάμια, στὶς λίμνες καὶ στὶς ἀκτὲς τὶς θάλασσας, νὰ γίνεi πλοῖο καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ταξιδέψει στὸ «πέλαγος», στὸν «Πόντο», στὸν «Ὠκεανό»;

Αὐτὰ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν σὲ ἄλλο ἄρθρο.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ANTONY ANDREWES, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Κοινωνία*

Πρόκειται γιὰ μελέτη ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ποὺ μεταφράσθηκε στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Παναγόπουλο καὶ ἄντα μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ καὶ νὰ ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὸν μὴ εἰδικὸ ἀναγνώστη. Εἶναι γεγονός, ὅτι οἱ μελετητὲς τῆς Ἑσπερίας ξέρουν νὰ ἀνερευνοῦν τὴν ἀρχαία μας ἱστορία μὲ μέθοδο, σύστημα καὶ ψυχραιμία, μέχρι σημείου ποὺ αὐτὰ νὰ γίνονται μειονέκτημα. Γιατὶ ἡ ἱστορία χρειάζεται καὶ φαντασία καὶ νεῦρο. Ὅχι μόνο ἀσφαλὴ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Πάντως ὁ Antony Andrewes ἀποδεικνύεται σοβαρὸς γνώστης τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἰδίως μετὰ τὸ 776 π.Χ., καὶ ἰδιαίτερα ἐμβαθύνει στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, παραθέτοντας σωρεῖα συγκεκριμένων στοιχείων, ποὺ δύσκολα ἀμφισβητοῦνται.

Μὲ δεξιότητες περιγράφει καὶ σχολιάζει τὶς φυλὲς καὶ τὰ γένη, ἰδίως τῶν Ἀθηναίων, τὸν ρόλο τῶν γαιοκτημόνων καὶ τῶν ἀποίκων, τὴν σημασία καὶ τὴ δύναμη τῶν ἐμπόρων, τὸν βιοτεχνῶν καὶ τῶν δούλων, τὴ σύνθεση καὶ διάρθρωση τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, τὰ δικαιώματα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν πολιτῶν στὶς δημόσιες ὑποθέσεις (Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος κλπ.), τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, τὴν ἀσκηση τῆς δικαιοσύνης μὲ δημοκρατικὰ κριτήρια, τὸν ρόλο τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τὰ προβλήματα τους, τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἀσκηση τῆς λατρείας μέσσω ἀπὸ ἀθλητικούς ἀγῶνες, θεατρικὲς παραστάσεις, μουσικὴ καὶ χορὸ καὶ τέλος τὸν ἐλεύθερο διαλογισμό.

Ἰδιαίτερα ἐντυπωσιάζει ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν ὀξυδερけία του πάνω στὴν οὐσία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅπου χωρὶς ἐνδοιασμούς καὶ μὲ σαφήνεια διευκρινίζει, ὅτι αὐτὸ ποὺ δίδαξε ἡ ἐποχὴ ἐκείνη στὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἰδιαίτερα στὴ Δύση, εἶναι ἡ «ἐλληνικότητα», ἡ ὁποία συνοψίζεται στὸ ἀμετακίνητο αἶτημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλήθειας, στὴν ἀπουσία κάθε πνεύματος δόγματος, ἐξουσίας, στὴν ἀποστρόφῃ τῆς ἰδέας τῆς μάζας καὶ στὴν προσήλωση στὴν ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς ἀκεραιώσεως. Ἀκόμη ὁ Α.Α. ἀκράδαντα πιστεύει, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία δὲν βασιζότανε στὴν πλαστὴ ἀρχὴ τῆς δῆθεν «ισότητος», ἀλλὰ στὴν ἀξία τοῦ καθενός· καὶ ἀκόμη ξεκαθαρίζει τὴν ἀξία τῆς «ἀμεσης» δημοκρατίας, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν σημερινὴ «ἐμμεση» κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία, ποὺ ὑπονομεύει καὶ βιάζει τὴν λαϊκὴ θέληση. Διαπιστώνει τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ὡς δημοκρατικὴ ἐγγύηση πρὸς ἀμερόληπτη ἀσκηση τῆς ἐκτελεστικῆς, νομοθετικῆς καὶ δικαστικῆς λειτουργίας, ἐπισημαίνει τὴν ἀποστρόφῃ τῶν ἀρχαίων προγόνων μας πρὸς τὸ οἰκονομικὸ ἰδεῶδες καὶ ὑπογραμμίζει τὸν ἀσίγαστο ἔρωτά τους γιὰ τὸν ἐλεύθερο διαλογισμό, χωρὶς σκοπιμότητες.

Ὁ Antony Andrewes, μέλος τῆς Βρεταννικῆς Ἀκαδημίας, εἶναι ὄχι μόνο διακεκριμένος μελετητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ φιλέλληνας, μὲ πλούσιο παρελθόν. Συγκεκριμένα ἔχει συμμετάσχει στὴν Ἑλληνικὴ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση κατὰ τῶν Γερμανῶν καὶ κατὰ τὴν περίοδο 1967 - 74 ἀγωνίστηκε πρὸς ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα. Τὰ παραπάνω τὰ ἀναφέρω, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ μέθοδος ποὺ συστηματικὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τοὺς «φίλους» μας τῆς Ἑσπερίας, προκειμένου νὰ μᾶς σφάζουν μὲ τὸ μαμπάκι. Καὶ ἐξηγοῦμαι: Ὁ Α.Α. μπορεῖ νὰ ἔγραψε ἓνα ὑποδειγματικὸ βιβλίο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, ὅμως δὲν παραλείπει μεθοδικὰ νὰ μᾶς πατάει στὸν ἄλκο, κάθε φορὰ ποὺ «πρέπει» νὰ ἀκολουθήσει τὶς αὐθαιρεσίες τῶν πλαστογράφων τῆς ἱστορίας μας. Στὴν περίπτωση τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, αὐτὸς ποὺ σὰν συμβολαιογράφος κοσκινίζει κάθε του λέξη, ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι «ὑποχρεωμένος» νὰ δεχθεῖ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα μὲ τὶς 340.000 λεξικογραφημένες λέξεις (κατὰ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν) εἶναι ἰνδοευρωπαϊκὴ, γιατί περιέχει λέξεις ὅπως π.χ. *Κόρινθος* (καὶ μερικὲς ἐκατοντάδες ἴσως ἀκόμη), ποὺ λόγω θεματικῆς ρίζας συναντιῶνται καὶ σὲ ἄλλες ἰνδοευρωπαϊκὲς γλώσσες, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οὔτε ἡ φυλὴ τῶν ἰνδοευρωπαίων, οὔτε ὁ τόπος προελεύσεώς των ἔχουν διαπιστωθεῖ μέχρι σήμερα. Κι ἀκόμη, ὁ Σὴλμαν ἀπέδειξε μὲν, ὅτι ἡ *Ἰλιάδα* τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶναι παραμῦθι, ἀλλὰ γιαντοῦς καὶ γιαντοῦς τοὺς (ἀσημαντοὺς) λόγους, «δὲν εἴμαστε σίγουροι. Ἡ, ναὶ μὲν οἱ διάλεκτοι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἰωνίας εἶναι σχεδὸν ὅμοιες, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει 100% ὅτι ὑπῆρξε μετανάστευση ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ στὴν Ἰωνία κλπ. Δηλαδή, μὲ ἄλλα λόγια, Ἕλληνες, πάρτε το χαμπάρι, τὸ παγκόσμιο κατεστημένο τῆς ἱστορίας, ἀρχίζοντας μὲ τὴν UNESCO, σὰς ἐπιτρέπει νὰ ἔχετε συμβολαιογραφικῶς βεβαιωμένη ἱστορία, ἄντε τὸ πολὺ 3.000 χρόνων. Κι ἀς ἔχουμε ἴσως ἱστορία πενήνταπλάσιας διάρκειας.

Καὶ κατὰ ἄλλο ἐντελὼς χυριακτηριστικὸ. Δὲν ἐπιτρέπεται σὲ ἓνα περισπούδαστο μελέτημα

ειδικά του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, να ὀρχίξει ὡς ἐξῆς: Μὲ ἐξαίρεση τοῦ «Ἑβραίου», καμία ἄλλη κοινωνία δὲν ἀσκήσῃ: στὴν Εὐρώπῃ τόσο βαθειά ἐπιρροή δσον οἱ Ἕλληνες..... Καὶ ὁ νο-
ῶν νοεῖται.

Σπύρος Νόνικας

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στὴ στήλῃ παρουσιάζονται μόνο τὰ κατὰ τὴν κρίση τῶν συντακτῶν τῆς ἄξιᾳ λόγου βιβλία πού μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα. Λόγω τῆς πληθώρας τῶν λαμβανομένων βιβλίων τηρεῖται ἀ-
ναγκαστικά σειρά προτεραιότητας ἀντίστοιχη πρὸς τὴ σειρά λήψεως].

ΜΑΙΡΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ — ΚΑΡΑΜΗ-
ΤΣΟΥ: *Ταξίδια ἀναψυχῆς (διηγήματα)*, σελ. 167.
Ἀθήνα 1980.

Ἡ Μαίρη Λαμπροπούλου — Καραμήτσου ἀναμφισβήτητα διαθέτει πεζογραφικὸ ταλέντο. Ἄν καὶ τὸ βιβλίο τῆς ἀναφέρεται σὲ διηγήματα, καθαυτὰ φαίνεται ὅτι, ἂν ἐπιδοθεῖ στὸ μυθιστό-
ρημα, θὰ παρουσιάσει ὠραία δουλειά, γιατί στὸ
μυθιστόρημα ταιριάζει περισσότερο τὸ πεζογρα-
φικὸ τῆς ὕφους. Ὅμως αὐτὸ πού ξεχωρίζει τὴν
Μ.Λ. — Κ. καὶ πού ἂν τὸ ἀξιοποιήσει θὰ προ-
σθέσει πολλὰ στὴν πεζογραφία μας, εἶναι τὸ λε-
πτὸ καὶ ἔξυπνο σατιρικὸ στοιχεῖο πού ὑποβό-
σκει στὰ γραπτά τῆς. Ἐχει στὰ χέρια τῆς μιὰ
μεγάλῃ δύναμη καὶ ἓνα σπάνιο χάρισμα, γιατί ἡ
δραματογραφία εἶναι προσηλάσιμη, ἐνῶ ἡ ἀ-
διόρατη καὶ χωρὶς χοντροκοπιᾶς σατιρικὴ καὶ
διδασκτικὴ μαζί γραφὴ εἶναι δυσκολότατο λογο-

τεχνικὸ εἶδος. Τὸ βραβευμένο τῆς διήγημα
«Μουντιάλ» καὶ τὸ «Ἐφ' ἡπαξ», οἱ «Πολυκα-
τοικίες» κ.ἄ. ἀποτελοῦν ἀναγνωστικὸ ἀγλαΐ-
σμα.

ΕΦΗ ΑΙΛΙΑΝΟΥ: *Θάλασσα Κυθέρων (ποίησις)*,
σελ. 54, ἔκδοσις «Τῶν Φίλων», Ἀθήνα 1983.

Ἡ ποιήτρια Ε. Αἰλιανὸς εἶναι πεπειραμένη
ἐργάτρια τοῦ γραπτοῦ λόγου μὲ ἑπτὰ ἐκδόσεις
μέχρι σήμερα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ποιητικὸ ἔρ-
γο ἀποδείχνει μὲ πόση εὐκολία χειρίζεται τὸν
ποιητικὸν λόγο. Γλαφυρὴ, λυρική, σαφὴς καὶ εὐ-
γενικὴ στοχάζεται ἀπλὰ πράγματα καὶ ἀνακα-
λύπτει σ' αὐτὸ μεγάλο βάθος: «Γρήγορα νὰ θά-
ψουμε τοὺς νεκροὺς / κι οἱ ρίζες νὰ πᾶνε πρὸς βα-
θιά, / ἐκεῖ πού τὸ σκοτάδι αἰεῖται μὲ τὸ φῶς, /
πού δὲν ὑπάρχει πιά σκοτάδι. / Μόνο φῶς».

ΜΙΚΡΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

• Στὸ «Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Μεσογειακῶν Λαῶν», ὁ δήμαρχος τῆς ἰταλικῆς πόλεως
Ματσάρα Ντὲλ Βάλλο κ. Νικολὸ Βέλλα ἀπένευε χρυσὸ μετάλλιο στὸν συνεργάτη τοῦ
«Δαυλοῦ» Φοῖβο Δέλη. Στὴν πόλιν Μεσσίναν τοῦ ἀφιέρωσαν μιὰ τιμητικὴ βραδυά. Τὸ διε-
θνὲς βραβεῖο ποίησης «Οὐλτιμο Νοβετσέντο» τῆς Πίζας γιὰ τὴν «Ποίηση μὲς τὸν Κό-
σμος» καὶ μὲ ὁμόφωνη κρίση τῆς Ἐπιτροπῆς δόθηκε ἐπίσης στὸν Φοῖβο Δέλη.

• Ὁ «Σύνδεσμος Φιλίας Ἑλλάς — Κύπρος» Θεσσαλονίκης προκηρύσσει πανελλήνιον
διαγωνισμὸ θεατρικοῦ ἔργου, κατ'ἀλληλου γιὰ μεγάλα παιδιά, μὲ θέμα «Κύπρος», ἐμπνευ-
σμένου ἀπὸ τὴν Κύπρον, σὲ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη. Τὸ κείμενο τοῦ ἔργου πρέπει νὰ καλύπτει
ἀπὸ 20 τουλάχιστον ἕως 40 δακτυλογραφημένους σελίδες καὶ νὰ ταχυδρομηθεῖ μὲ συστη-
μένη ἐπιστολὴ σὲ τέσσερα ἀντίγραφα, μὲ τὴν ἐνδειξη «Λογοτεχνικὸς Διαγωνισμός», στὴ
γραφεῖα τοῦ Σ.Φ.Ε.Κ., Λεωφ. Βασ. Ὀλγας 107, Θεσσαλονίκη. Θὰ ἀπονεμηθοῦν: α' βρα-
βεῖο: δρχ. 20.000, β' βραβεῖο: δρχ. 15.000, α' ἔπαινος: δρχ. 8.000, β' ἔπαινος: δρχ. 7.000
καὶ εὐφημὸς μνεῖα σὲ δύο ἔργα. Ὁ διαγωνισμὸς ἀθλοθετεῖται ἀπὸ τὸ Δῆμο Θεσσαλονί-
κης.

• Ὁ συνεργάτης τοῦ «Δαυλοῦ» λέκτωρ Κοινωνιολογίας Μανώλης Μυρκάκης προσε-
κλήθη καὶ ἔδωσε διάλεξη (στὴν γαλλικὴ) στὸ Καθολικὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λισαβώνας
Πορτογαλίας στίς 29-6-1984, μὲ θέμα «Προβλήματα Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας στὸν Ράι-
νολντ Νίμπουργκ καὶ στὸν Κάρλ Πόππερ».

ΤΑΚΗΣ ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ: *Τελευταίο θεώρημα (ποίηση), σελ. 78, Έκδοση Πιτσιλός, Αθήνα 1983.*

Ο μαθηματικός Τάκης Μιχόπουλος είναι ένας χοϊκός και άνεπιτήδευτος ποιητής, ένας συμπτωτικός στοχαστής, που οι ρίζες του φτάνουν στην προκλασική Ελλάδα. Αποτραβηγμένος στο έρημη τήρι του, στο Ξυλόκαστρο, έχει στραμένα τα μάτια του στο ελληνικό φως, στη ρεματιά της Κορυκοφωλιάς — που κάθε χρόνο σκαρώνει όλονύκτιες πρωτεϊκές ιεροτελεστίες ποιητικής «μέθεξης» κάτω από το ολόγιομο αλγουςιατικό φεγγάρι, — στον ζωμάχο της ξερης και άγονης γης, στις άρμποσιτιές και στην άενη κίνηση των άστρον. Ο Τ.Μ. είναι ή άτέρμονη παρουσία του «ελληνικού» ποιητή στη γη που ζούμε και ή βροντώδης φωνή του, θυμίζοντας Σικελιανό και «Θαλερό», ύπογραμμίζει δωρικά τον δρόμο της άρετης και της ευθύνης σε ρωμαλέους τόνους και ρυθμούς. Παλεύοντας άνάμεσα στον ήλιο, σ' άκροθαλάσσια, σταφιδάλωνα, άχνίρια της κλεφτουριάς, ζωτικά της νύχτας, λεμονόδουσα, δημοτικά τραγούδια και φωτεινά πρόσωπα ζει την ένότητα του "Οντος και άφουγκράζεται τον Ήράκλειτο: «Χαγιάτια που ξεκρέμαστα στη θάλασσα / σεντόνια κρεμασμένα στον άφρό της / και ένα ήλιος τρελόήλιος / που ξεσηκώνει τις αύλές / πλανεύει τα κορίτσια / λέει στους γέρους χωρατά / παίζει κρυφτό με τα πουλιά / στις λεμονιάς τους ίσκιους...».

ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΜΙΩΤΑΚΗΣ, *Διαδρομή (ποίημα-τα), Κοκκινιά 1983, σελ. 77, σχ. 16°.*

Με πολύ αίσθημα και στοχασμό είναι γραμμένα τα ποιήματα του Α.Σ. στη συλλογή του αυτή. Χαρακτηριστική ή ικανότητα του να περνάει από την κατάσταση - κατάληψη του «εγώ» στην διαίσθηση για τη θέση και τα αίσθήματα άπό την μεριά του «σύ». Ο συλλογιστικός πύθος τον ύψώνει σε κοινωνικά κηρύγματα: «... Θά μπορούσαμε, άδελφέ μου / έσύ κι εγώ να συχωρνούσαμε άλλήλους, όταν άπλωνόντας τα χέρια / θωρούσαμε πόσο όλόδια είναι τα χέρια μας/». Φέρνει ή ποίηση του Α.Σ. ιδεολογικούς - κοινωνικούς χρωματισμούς και άποκρίσεις. Αυτό άφορά σε προσωπικές του επιλογές. Άς μη παρβλέπεται το πως υπάρχει πάντα ή άπορριπτική αντίρρηση άπό την άντίγνωμη τοποθέτηση.

ΕΛΕΝΗ ΣΙΓΑΛΑ — ΔΙΓΕΝΟΠΟΥΛΟΥ: *Πριν άπό την σιωπή (ποίηση), έκδ. Νέα Σκέψη 1984, σελ. 64.*

Ή ποιήτρια Ε. Σιγάλα Διγενοπούλου στη νέα

της ποιητική συλλογή, την έκτη, συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της στα θέματα της ειρήνης και της Ελλάδας με ιδιαίτερη άγάπη στη Σαντορίνη. Γλαφυρά, λυρικά και στοχαστικά άφουγκράζεται τις άγωνίες της έποχης μας και δίνει λύσεις μες άπό την «έλληνοσύνη», όχι την ρωμοσύνη, όπως γράφει:

*«Τώρα ή Έλληνοσύνη
στης οίκουμένης περπατάει τους δρόμους
και προσπαθεί να δώσει
άπ' το τραγούδι των προγόνων
την λάμψη μιας νέας Θέτιδας
με τέλεια όμορφιά
μέσα στον ήλιο».*

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ: *Παιδικός Απόπλους (ποίηση), έκ. Διογένης, σελ. 86.*

Στη νέα του ποιητική δουλειά ο Δ. Άλεξίου παρουσιάζει 64 ποιήματα ποικίλης ύλης, άπό έρωτικά και φιλοσοφικά μέχρι λυρικά και διδακτικά. Πρόκειται για ποίηση γραμμένη με μαστοριά, που άγγίζει διακριτικά τα όρια του ελληνικού υπερρεαλισμού. «Ο άναστεναγμός μου είναι / μια κραυγή / με άντεστραμμένες / τις κρυφές μου πράξεις / χωρίς να μπορώ / να τις όμολογήσω».

ΝΤΑΙΖΥ ΣΟΥΣΗ: *Άγχος και Έλπίδα (διηγήματα), έκδ. Ειρήνη, σελ. 177.*

Άδρά και λιτά ή Νταίζυ Σούση παρουσιάζει 32 «σκληρά» διηγήματα που αναφέρονται στην ευαίσθητη και άγουρη παιδική και έφηβική ηλικία (στη φοβερή δεκαετία του '40). Μερικά άπό τα διηγήματά της σταματάνε την άνάσα του άναγνώστη, ιδίως αυτά που αναφέρονται στις θηριωδίες των Ναζί, και μάλιστα σε πρώτο πρόσωπο. Όξυδερκής άνατόμος ή Ν.Σ. διεισδύει με ρώμη χωρίς ψευτοτροπές στους προβληματισμούς της έφηβείας και κυττάει την άλήθεια κατάματα με θάρρος που καταπλήσσει. Διηγήματα όπως «Τα έρωτικά μαθήματα», ή «Άλκηστις» (ό έρωτας για ένα νεκρό είναι ό έρωτας που δέν πεθαίνει ποτέ, είναι άθάνατος), «Ανώτερες σπουδές» και πάνω άπ' όλα «Στις καλόγρηες», όπου οι μικρές μαθήτριες διδάσκονται πως να συνηθίζουν άνάτεια στη «στέρηση», τρωπώντας κάθε φορά ένα χαρτάκι με καρφίτσα, είναι όχι μόνο διδακτικά αλλά και δραματικά μαζι, που άγγίζουν μόνιμες κοινωνικές πληγές. Εμπιμόνοντας ή Ν.Σ. στο είδος αυτό, είναι βέβαιο ότι δέν θα περάσει άπαράτηρητη στην ελληνική πεζογραφία, γιατί διαθέτει σπάνια όραση και θαρραλέα πέννα.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ, *Έλικες, (ποιήματα), σελ. 56, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, Αθήνα 1984.*

Με τη δεύτερη ποιητική συλλογή του ο Σ. Ντουφεξής στερεώνει την ποιητική του βούληση πάνω σε υπερρεαλιστικά πρότυπα, με έντονη φιλοσοφική διάθεση. Σύντομος, κοφτός, περιεκτικός, αλλά και συχνά σκοτεινός, χωρίς να φταιί, εκπέμπει μηνύματα ουσίας:

«Ο σταυρός βάραινε στην πλάτη / όσο ήταν μορφό / να τον σηκώσει. / Όχι, δεν θα λύγιζε, / είχε εφεδρική / τη δεύτερη αλήθεια».

ΣΤΕΛΛΑ—ΡΟΖΙΤΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Περά-*

ματα και Περαστικοί (διηγήματα), σελ. 70, Αθήνα 1984.

Η Στ.-Ρ. Κωνσταντίνου χωρίς αμφιβολία είναι μαστόρισσα της διηγηματογραφίας. Ίδιαίτερα έντυπωσιάζει το μέ ποση εύκολία, γλαφυρότητα και άφανη λυρισμό περιγράφει απλά περιστατικά της ζωής και τα κάνει να φαντάζουν. Νομίζω, ότι αν επιδοθεί συστηματικά στο δύσκολο αυτό λογοτεχνικό είδος, θα παρουσιάσει έργο. Διηγήματα όπως «Η Διαθήκη» και κυρίως «Ο θάλαμος 222» αποκαλύπτουν την βαθυστόχαστη ανθρωπιά της Ρ.—Σ. Κ. και την ικανότητά της να αποκαλύπτει μεγάλα πράγματα μέσα από ασήμαντοτητες.

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαίο περιοδικό (υπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), τεύχος 152, Αύγουστος 1984 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία έφημερίδα των εργαζομένων στα Πανεπιστήμια (εκδότρια Ευαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλα 17, 18 και 19-20, Μάιος, Ιούνιος και Ιούλιος - Αύγουστος 1984 • ΒΩΜΟΙ, τριμηνιαία έκδοσις (διευθυνσις Ιωάννης Τ. Δεληγιάννης), τεύχος 76ον, Άπρ. — Μάιος — Ιούν. 1984 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία έκδοσις του Ίνστιτούτου Στρατηγικών Μελετών της Ελλάδος (εκδότης - διευθυντής αντιστράτηγος Δ.Χ. Προφίλης), άριθ. φύλλου 21, Ιούλιος 1984 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία έκδοσις της όμωνύμου εταιρείας (υπεύθυνος Άλέξ. Χ. Μαρμόπουλος), τεύχη 91 και 92, Άπρίλιος και Μάιος 1984 • ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΠΝΕΥΜΑ (διευθυντής Λάμπρος Μάλαμας), τεύχος 52, Άπρ. — Μάιος — Ιούν. 1984 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαίο περιοδικό (διευθυντής Φώτης Τριάρχης), τεύχη 31, 32 και 33-34, Μάιος, Ιούν. και Ιούλ. — Αύγ. 1984 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΡΟΥΜΕΛΗ, επιθεώρηση ποιήλου προβληματισμού (εκδότης Κώστας Δ. Άβραάμ), τεύχη 27 και 28, Μάιος — Ιούν. και Ιούλ. — Αύγ. 1984 • ΥΔΡΙΑ* ΟΣΤΡΑΚΑ, φιλολογική επιθεώρηση των Πατρών (διευθύνση Σωκρ. Λ. Σκαρταής), τεύχη 47—48 και 49—50, Άπρ. και Αύγ. 1984 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ, διμηνι έκδοσις γραμμάτων-τεχνών (διευθύνση Δημήτρης Κονιδάρης, Περικλής Παγκράτης), τεύχη 23 και 24, Ιούν. και Αύγ. 1984 • ΙΛΙΟΣ, διμηνιαίον περιοδικόν έλευθέρας σκέψεως (διευθυντής Κωστής Μελισσαρόπουλος), τεύχη 160 και 161, Μάιος — Ιούν. και Ιούλ. — Αύγ. 1984 • ΤΑ ΨΑΡΑ, μηνιαίο περιοδικό (διευθυντής Νίκος Χατζηγεωργίου), τεύχος 46—47—48, Ιούν. 1984 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία έκδοσις γραμμάτων και τεχνών (ιδιοκτήτης - εκδότης - διευθυντής Γ.Ν. Παπαγεωργίου, άρχισυντάκτης Γ.Χ. Χαλατσάς), φύλλα 92 και 93, Ιούν. και Ιούλ. 1984 • ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, τριμηνιαία νομοκανονική και θεολογική επιθεώρησις (διευθυνσις Άν. Ν. Μαρίνος, Θ.Ι. Παναγόπουλος, Φ. Στ. Τροχάνης, Σπ. Τρωϊάνος), τεύχος 270, Άπρ. — Ιούν. 1984 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδική έκδοσις (εκδότης - διευθυντής Άλέκος Βασιλείου), άρ. φύλ. 2, Άπρ. — Ιούν. 1984 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, έκδοσις της «Ένωσις Πνευματικών Δημιουργών Χανίων» (διευθύνεται από επιτροπή), τεύχος 5, Μάρτιος 1984 • ΕΥΒΟΤΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, μηνιαία έκδοσις (διευθυντής Κ. Δημόπουλος), άριθ. φύλλων 26 και 27, Ιούν. και Ιούλ. 1984 • Η ΕΡΕΥΝΑ, καθημερινή πρωινή έφημερίδα των Τρικάλων.

Λόγω του άφιερώματος στην έλληνικότητα ή λοιπή συνήθης ύλη του «Δαυλου» και άλλες συνεργασίες αναβάλλονται για τα έπόμενα τεύχη.